

КОНСТИТУЦІЙНИЙ ПРОЦЕС В УКРАЇНІ:

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

У НОМЕРІ:

- СУСПІЛЬНА ДУМКА

✓ *Еволюція українського правосуддя*

- ЕКСПЕРТНИЙ КОМЕНТАР

✓ *Доброчесність vs професійна етика*

✓ *Проект концепції систематизації
парламентського права в Україні*

№ 5 травень 2025

**КОНСТИТУЦІЙНИЙ ПРОЦЕС
В УКРАЇНІ:
ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ
№ 5 (132) 2025**

(01 травня -31 травня)

Бюлетень інформаційно-аналітичних матеріалів

**Додаток до журналу
«УКРАЇНА: ПОДІЇ, ФАКТИ, КОМЕНТАРІ»**

Редакційна колегія:

Л. Дубровіна, член-кореспондент НАН України, генеральний директор НБУВ
(головний редактор);

Ю. Половинчак, керівник НЮБ (заступник головного редактора);
Н. Іванова, зав. аналітично-прогностичного відділу НЮБ;
Н. Кушакова-Костицька, пров. наук. співроб. Інституту правотворчості
та науково-правових експертиз НАН України;
В. Бондаренко, ст. наук. співроб. НЮБ

Заснований у 2014 році
Видається один раз на місяць

Передрук – тільки з дозволу редакції

З повнотекстовою версією видання
можна ознайомитись на сайті
Центру досліджень соціальних комунікацій
nbuvip.gov.ua

ЗМІСТ

НОВИНИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ	3
---	----------

КОНСТИТУЦІЙНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЗАКОНОДАВЧОЇ БАЗИ УКРАЇНИ.....	4
--	----------

СУСПІЛЬНА ДУМКА

<i>В. Дон, Lexinform: Еволюція українського правосуддя: судовий прецедент – реальність, конституційність, надії та майбутнє. Частина 3</i>	<i>5</i>
<i>В. Дон, Lexinform: Еволюція українського правосуддя: судовий прецедент – реальність, конституційність, надії та майбутнє. Частина 4</i>	<i>11</i>
<i>Команда «Вокс Україна»: Біла книга реформ 2025. Розділ 3. Судова система і дотримання законів</i>	<i>18</i>
<i>В. Чепурко, КР.ua.: Чи можна подолати «спадщину Портнова»: експерти про незалежність українських судів</i>	<i>33</i>

ПОЗИЦІЯ ВЛАДИ, ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ, ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ	35
--	-----------

ЕКСПЕРТНИЙ КОМЕНТАР

<i>Гацелюк В. Добročесність vs професійна етика: чи розірве лезо Оккама бредень законодавства?.....</i>	<i>41</i>
<i>Коліушом І., Кириченко Ю., Марусяком О. ПРОЄКТ КОНЦЕПЦІЇ систематизації парламентського права в Україні.....</i>	<i>44</i>
<i>Суцєнко В. Про нові покоління правників (і не тільки), які здатні принести позитивні зміни у наше життя</i>	<i>55</i>
<i>Вацєнко В. Я – оптиміст, тому впевнений, що Україна повністю інтегрується у світовий правовий простір (Інтерв'ю)</i>	<i>56</i>

НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ	60
---	-----------

НОВИНИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ

Аспен Інститут Київ 16 травня провів Діалог «Конституційні цінності як основа судового рішення: узгодження підходів та тлумачень». Участь в заході взяли судді Конституційного Суду України Оксана Гришук, Віктор Кичун, Олег Первомайський, Сергій Різник, Ольга Совгіря, Галина Юровська та судді Верховного Суду.

Діалог відбувся в межах програми «Справедливість, закон і суспільство». Заходи програми покликані створити платформу для обміну думками між професіоналами у сфері юриспруденції, державного управління та правозахисної діяльності задля налагодження інституційної взаємодії.

З вітальними словами до учасників звернулися Денис Полтавець, директор програмного розвитку Аспен Інституту Київ, Оксана Гришук, суддя Конституційного Суду України та Станіслав Кравченко, Голова Верховного Суду.

Учасники мали можливість обговорити низку питань, серед яких:

- виклики демократичного врядування;
- задоволення запиту суспільства на справедливість;
- засоби забезпечення стабільності конституційного ладу та захисту основоположних прав і свобод людини;
- механізми взаємодії між інституціями при реалізації конституційних норм.

Модераторами Діалогу були Денис Полтавець, директор програмного розвитку Аспен Інституту Київ та Олена Бориславська, завідувачка кафедри конституційного права Львівського національного університету імені Івана Франка, докторка юридичних наук, професорка.

Координувала захід директорка програмних напрямів Аспен Інституту Київ Олена Фоміна. Діалог проведено у партнерстві з Програмою підтримки ОБСЄ для України (*Офіційний вебсайт Конституційного Суду України (<https://ccu.gov.ua/novyna/dialog-konstytuciyni-cinnosti-yak-osnova-sudovogo-rishennya-uzgodzhennya-pidhodiv-ta>). – 2025. – 19.05*).

Заступниця керівника Офісу Президента України Ірина Мудра провела зустріч із представниками місії Міжнародного валютного фонду, щоб обговорити продовження судової реформи. Ішлося про питання, важливі для восьмого перегляду програми в межах Механізму розширеного фінансування для України (EFF). Про це повідомляє Офіс Президента.

Головний фокус обговорення – формування вищих спеціалізованих адміністративних судів.

Ірина Мудра поінформувала про те, що Президент України Володимир Зеленський вніс на розгляд парламенту законопроект 13302 про утворення Спеціалізованого окружного адміністративного та Спеціалізованого апеляційного адміністративного судів.

Також під час зустрічі обговорили конкурсні процедури на посади суддів Вищого антикорупційного суду.

Представники МВФ відзначили те, що попри повномасштабну російську агресію впровадження реформи в Україні триває.

Ірина Мудра подякувала за внесок міжнародних експертів у роботу дорадчих органів і наголосила на тому, що важливо й далі докладати зусиль для збільшення прозорості та відкритості.

Сторони домовилися продовжити обговорення реформ для їх вчасної та ефективної реалізації (*Судово-юридична газета (<https://sud.ua/uk/news/ukraine/331628-missiya-mvf-obsudila-progress-v-sudebnoy-reforme-s-ofisom-prezidenta>). – 2025. – 21.05*).

21 травня відбулося третє засідання місцевого керівного комітету для України спільної програми Європейського Союзу та Ради Європи «Партнерство заради добropорядного врядування» 2023–2027.

Участь у засіданні взяли судді Конституційного Суду України Олег Первомайський, Ольга Совгіря та помічник судді Суду Ростислав Іжевський.

Одним із питань порядку денного було обговорення результатів Проєкту «Підтримка розвитку конституційного правосуддя».

Конституційний Суд України 2023 року став безпосереднім бенефіціаром та партнером Ради Європи та Європейського Союзу у проєкті «Підтримка розвитку конституційної юстиції в Україні», що його впроваджують в межах спільної програми Європейського Союзу та Ради Європи «Партнерство заради добропорядного врядування» фаза III.

Головна мета цього проєкту – розвиток конституційного судочинства в Україні, сприяння обміну знаннями та досвідом застосування європейських стандартів із урахуванням найкращих практик європейських партнерських судів.

У межах цього проєкту здійснюється, зокрема співпраця з Конституційним судом Латвійської Республіки як конституційним судом країни-члена ЄС.

За час роботи проєкту було реалізовано десятки фахових заходів, зокрема навчально-ознайомчих візитів. Проведено низку семінарів та круглих столів, які стосувалися тематики ключових елементів юрисдикції та тлумачення прав людини Європейським судом з прав людини та Судом справедливості Європейського Союзу; змісту та обсягу попередньої перевірки звернень до Конституційного Суду України; застосування практики Європейського Суду з прав людини та Суду Справедливості Європейського Союзу в актах Конституційного Суду України; використання права на подання конституційної скарги; захисту особових даних у конституційній юрисдикції, практиці Європейського суду з прав людини та Суду справедливості Європейського Союзу, а також органів

конституційної юрисдикції держав-членів Ради Європи, методології підготовки проєктів актів конституційного суду; моніторингу виконання рішень; функціонування системи електронного документообігу та ін.

Судді наголосили на плідній співпраці з Радою Європи та Європейським Союзом задля удосконалення національних механізмів захисту прав людини та обговорили подальші перспективи взаємодії (*Офіційний вебсайт Конституційного Суду України (<https://ccu.gov.ua/novyna/vidbulosya-obgovorennaya-rezultativ-proyektiv-spilnoyi-programy-yevropeyskogo-soyuzu-ta-rady>). – 2025. – 22.05*).

Комітет Верховної Ради з питань правової політики рекомендував парламенту прийняти законопроект 13302 про створення Спеціалізованого окружного адміністративного суду (СОАС) та Спеціалізованого апеляційного адміністративного суду (СААС). Ініціатором законопроекту виступив Президент Володимир Зеленський.

Як раніше писала «Судово-юридична газета», 29 квітня 2025 року Вища рада правосуддя затвердила консультативний висновок щодо цього законопроекту, зазначивши, що зазначені суди необхідно створити в Україні, зокрема, з метою «виконання міжнародних зобов'язань» перед партнерами та донорами України (*Судово-юридична газета (<https://sud.ua/uk/news/publication/332109-komitet-rekomendoval-prinyat-zakonoproekt-zelenskogo-o-sozdanii-spetsializirovannykh-administrativnykh-sudov>). – 2025. – 28.05*).

КОНСТИТУЦІЙНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЗАКОНОДАВЧОЇ БАЗИ УКРАЇНИ

Конституційний Суд України 15 травня 2025 року провів засідання, на якому продовжив розгляд проєкту Правил професійної етики суддів Конституційного Суду України. Голова Постійної комісії з питань регламенту та етики Суду Василь Лемак поінформував суддів про проведену роботу та напрацьований документ. Його розгляд Суд продовжить на одному з наступних засідань.

Також відбулося засідання Другої колегії суддів Першого сенату, на якому судді розглядали питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційною скаргою Зелених (Сухнацької) Галини Степанівни щодо конституційності частини четвертої статті 314 Кримінального процесуального кодексу України. Розгляд

цього питання колегія суддів продовжить на одному з наступних засідань (*Офіційний вебсайт Конституційного Суду України* (<https://ccu.gov.ua/novyna/15-travnnya-sud-proviv-zasidannya-rozglyadav-proyekt-pravyl-profesiynoyi-etyky-suddiv-ta>). – 2025. – 15.05).

СУСПІЛЬНА ДУМКА

В. Дон, Lexinform: Еволюція українського правосуддя: судовий прецедент – реальність, конституційність, надії та майбутнє. Частина 3

Правова система: сучасний стан і тенденції розвитку

Перехідний стан у точних науках описаний у постулаті Хеммонда / IUPAC Gold Book – Hammond principle (Hammond postulate)/. Інтерпритуючи його положення з погляду проблеми, що обговорюється, виникає наступна аналогія. Перехідний стан настільки ж нестійкий, як і базовий, він має такий же рівень енергії, як і базовий. Процес переходу здійснюється за рахунок мінімальних відмінностей та в разі відсутності додаткових впливів може повернутися у вихідний стан.

Наведена позиція досить суворо корелює з глобальним висновком про те, що Україна застрягла при здійсненні транзиту від авторитарного режиму до демократичної держави, що цілком природно позначилося на стані вітчизняної правової системи. При цьому все ще не втрачено сподівання на те, що перебуваючи на шляху пошуку найбільш ефективних засобів розвитку суспільства та релевантного відображення загальних соціальних процесів, національна правова система гідно впорається з поставленими завданнями.

Враховуючи спільність національної правової системи з романо-германською, необхідно встановити яким чином, методами та засобами вітчизняна правова система реалізує або, навпаки, відкидає характерні принципи материкової системи, в чому відчувається повний збіг, а в чому – протиріччя та те, наскільки існуюча національна доктрина відповідає чинному законодавству України.

Відповідно до ст. 8 Конституції визначено принцип верховенства права: «В Україні

визнається і діє принцип верховенства права. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй». Більше того, нормативно-правові акти приймаються виключно уповноваженим органом. Якщо йдеться про закони як про одну з форм нормативно-правових актів (далі – НПА), то відповідно до ст. 6 Основного Закону «Державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову», а «Єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент – Верховна Рада України», – стаття 75.

На підставі цього можна стверджувати, що в Україні існує система правового та суспільного устрою, де сама природа – природні права та свободи людини, на відміну від волі законодавця, є головним джерелом права та визнані найвищою цінністю суспільства, а їхнє забезпечення стає пріоритетом держави. При цьому органи влади діють виключно відповідно до закону, контролюються законом та обмежуються правом. Виключно право створює таку систему правовідносин, за якої не допускається можливість свавілля чиновників, а виконавча влада відповідає перед людиною за свою діяльність. Таким чином, на конституційному рівні в Україні затверджуються принципи громадянського суспільства.

Щодо поняття «джерело права»

Слід зазначити, що при всій різноманітності та безлічі робіт у вітчизняній фундаментальній

науці – теорії держави і права – сутність, значення та роль такого поняття, як джерело права однозначно не визначено, воно й досі носить дискусійний характер. Одним із найбільш доречних та доступних визначень «джерела права», на думку автора, є наступна версія, в основі якої лежить думка відомого науковця П. М. Рабіновича: «Джерело права – це спосіб зовнішнього вираження і закріплення правових норм, який засвідчує ступінь, міру та спосіб їх загальнообов’язковості (*Юридична енциклопедія. Том 2. Київ. Видавництво «Українська енциклопедія». 1999 р. С. 171*).

При цьому необхідно наголосити, що поняття «джерело права» залежить від вибору правової системи й того, яка доктрина є домінуючою – природне право чи позитивне? Більше того, наведені обставини досить відчутно впливають і на ієрархію національних джерел права. При всій різноманітності класифікацій для вітчизняної правової системи вкрай важлива класифікація залежно від того, чи є конкретне джерело права імперативною, тобто обов’язковою, нормою, чи диспозитивною, яка базується на певній свободі вибору й потребує додаткових обґрунтувань та мотивувань. Як правило, такі норми носять характер переконливих, авторитетних та визнаних.

Роль НПА в системі джерел права

Як вказувалося вище відповідно до ст. 8 Конституції «В Україні визнається і діє принцип верховенства права. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй». Отже, підкреслюється вирішальне значення, ключова роль нормативно-правових актів у системі джерел права. Відповідно до ст. 8 Закону «Про правотворчу діяльність» (ВВР. 2023. № 93. С. 364) «Нормативно-правовий акт – це офіційний документ, прийнятий (виданий) суб’єктом правотворчої діяльності в установленому Конституцією України та (або) законом порядку у письмовій формі, що містить норму (норми) права і розрахований на неодноразову реалізацію». При цьому необхідно звернути увагу на існування в Україні

суворої ієрархії НПА – найвищу юридичну силу має Конституція України, далі конституційні закони – закони, якими вносяться зміни та доповнення до Конституції, закони, прийняття яких передбачено нормами Конституції або назви яких прямо передбачені Конституцією, звичайні закони, що містять найважливіші правові норми певної галузі права або вводять у дію (змінюють, скасовують) інші закони та міжнародні договори, наділені вищою юридичною силою щодо підзаконних актів. Потім слідує НПА, видані Президентом України, КМУ, центральними органами виконавчої влади, місцевими державними адміністраціями, органами місцевого самоврядування (*Богачова Л. Л., Магда Є. В. Правова система України: сучасний стан та тенденції розвитку*). Як зазначалося раніше, нормативно-правові акти в країнах романо-германської правової сім’ї, до якої належить й Україна, посідають домінуючу позицію серед інших джерел права і належать до обов’язкових.

У перекладі з латинської «доктрина» означає вчення, процес навчання та дослідження, водночас тут досить часто застосовуються як стійкі словосполучення «наукова теорія», «філософське вчення», «сукупність концепцій» тощо. За визначенням В. В. Копейчикова правова доктрина – це сукупність наук, знань про певне правове явище (*Юридична енциклопедія. 2. Київ. «Українська енциклопедія». 1999 р. С. 275*). Формування правової доктрини відбувається за рахунок наукових робіт відомих фахівців у галузі права; коментарів до кодексів або законів, визнаних юридичною спільнотою; думок та висновків відомих вчених-юристів щодо правотворчості та правозастосування, які містяться в різних юридичних актах.

Слід зазначити, що в романо-германській правовій сім’ї правова доктрина не отримала прямого визнання як основного джерела права. При цьому вона використовується як додаткове джерело та основа інтерпретаційної діяльності, що впливає на нормотворчу та правозастосовну діяльність, формує моделі правового регулювання, виконує роль ідеологічного орієнтиру (*Теорія права. Національний юридичний університет імені Ярослава*

Мудрого. Розділ VII «Джерела права». С. 130
URL: plec.nlu.edu.ua).

Судовий прецедент

Виходячи з проблематики нашого дослідження, особливу увагу слід приділити такому джерелу права, як судовий прецедент. По-перше, прецедент – це випадок у минулому, який слугує прикладом чи спрямуванням для наступних випадків подібного роду. По-друге, наявність судового прецеденту виникає в зв'язку з тим, що багатьма дослідниками судовий прецедент розглядається як елемент судової правотворчості, необхідність якого викликана недосконалістю та вадами в чинних законах, відставанням законодавця від ситуації, що швидко змінюється в суспільстві, а також необхідністю вироблення механізмів, що забезпечують однакове застосування норм права за аналогічних умов. Слід зазначити, що на сьогодні відсутня однозначна думка вчених-юристів з даного питання. Більше того, відсутнє й точне, безперечне та беззастережне визначення зазначеної дефініції у вітчизняному законодавстві, яке стане основою вироблення як на доктринальному, так і на формальному (законодавчому) рівні джерел, механізмів, засобів та способів імплементації судового прецеденту у вітчизняну правову систему, або виявиться незаперечним аргументом для відмови застосування на даному етапі розвитку громадянського суспільства та юридичної науки в Україні.

Пархоменко М. М., обґрунтовуючи роль і значення судового прецеденту, визначив такі основні причини, що підтверджують переваги судового прецеденту. На його думку, в праві України, як і в країнах континентального права останнім часом знижується рівень правової визначеності в зв'язку з випадками погіршення якості законодавства, мінливість якого не сприяє правовій визначеності. Якість законів залишається невисокою. За таких умов зростає правотворча роль вищих судових інстанцій, які мають надавати належне тлумачення закону з позицій розумності та справедливості. У цьому відношенні судам належать повноваження, включаючи навіть тлумачення закону *contra*

legem – всупереч «букві» закону, але відповідно до «духу» закону або законодавчої системи в цілому (Пархоменко Н. М., *Переконливий прецедент як результат нормотворчості суду (Сутнісні та змістові аспекти). Правова держава. Випуск 33. С. 103 – 112*).

Більш виважена й реалістична позиція в оцінці судового прецеденту належить Б. І Квятковській, яка вважає, що суть дії прецеденту зводиться до того, що подібні справи повинні вирішуватися однаково. В цьому, власне, й полягає зміст доктрини судового прецеденту. Але є очевидним, що ступінь подібності – критерій досить відносний, оскільки ймовірність абсолютної тотожності всіх істотних фактів дуже низька. Завжди існуватимуть розбіжності, які можуть вплинути на остаточний результат. Тому для доктрини прецеденту головне – це однакове вирішення не справи в цілому, а саме певного питання права, яке є істотним для винесення рішення по суті. Тобто передумовою для його виникнення має бути прогалина в праві чи неповне, неоднозначне формулювання норми в законі.

Це друга істотна ознака прецеденту й саме вона зазвичай викликає найбільше дискусій серед вітчизняних науковців (Квятковська Б. І. *Судовий прецедент: деякі теоретичні аспекти. Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2013. Випуск 21. Частина II. Том I. С. 53*).

Визначаючи позицію та спричиняючи дискусію довкола поняття «судовий прецедент», автор у першій частині дослідження виходить з гіпотетичного припущення про ідеальність системи правосуддя, тобто, що рішення, які суди приймають, є правосудними і справедливими, а судова влада має авторитет і необмежену довіру громадян. У другій частині – автор апроксимує умови, максимально наближаючи їх до стану реального ставлення суспільства до судової системи та, що не менш важливо, судової системи до суспільства. Далі автор намагається осмислити наскільки дефініції «судовий прецедент» та «судова практика», вироблена на основі окремих судових прецедентів, відповідають Конституції України.

Таким чином перша частина має виключно теоретичний характер, друга – прикладний, утилітарний, третя – спроба перейти від доктринального підходу до формального на рівні чинних законів та насамперед Конституції України.

Значення судового прецеденту

У зв'язку з цим насамперед варто уточнити значення судового прецеденту в англосаксонській правовій системі, в якій закон за традицією відіграє другорядну роль, обмежуючись лише внесенням уточнень та доповнень у право, створене судовою практикою. Таким чином, діяльність судів, яка не обмежується правозастосуванням, а включає й створення норм права, надає судовому прецеденту значимість головного джерела права.

Слід зазначити, що рішення суду країн загального права спрямоване на вирішення конкретної суперечки. При цьому супутнім результатом такого рішення може бути створення загальнообов'язкового правила («binding case»), що побудовано не за зразком континентальної норми права, а шляхом формулювання аргументації, з якої виводиться певне правило, принцип, підхід («ratio decidendi»), застосування якого призвело до вирішення справи тим чи іншим способом за даними конкретних обставин. Рішення, що створює таким чином нове правило, має застосовуватися в частині «ratio decidendi» нижчими інстанціями (вертикальна дія прецеденту) або тим самим судом чи іншими судами того ж рівня (горизонтальна дія прецеденту) при вирішенні «аналогічних» справ. (О. Дашиковська. *Судовий прецедент і судова практика як джерела права. Загальні проблеми правової науки. №1/64. С. 36–43*).

На думку Білецької Л. М. прецедентне право ґрунтується на загальному праві, коли правовий висновок (а не судове рішення, НАГОЛОШУЄМО саме на цьому) стає загальним правом через постійне застосування. Йдеться про нормативний характер судового прецеденту, який полягає в невичерпаності дії судового рішення, що містить нормативне

правоположення, його виконанням у рамках конкретної справи, в якій таке рішення було винесене. Судовий прецедент не припиняє діяти після завершення процедури виконавчого провадження, а може й повинен застосовуватися необмежену кількість разів до невизначеного кола осіб і ситуацій протягом необмеженого проміжку часу. При цьому автор зазначила основні характеристики та ознаки судового прецеденту: нормативний характер, створення за відсутності достатнього чи належного правового регулювання, формалізація в судовому рішенні, створення судом вищої інстанції в процесі відправлення правосуддя, оприлюднення в офіційному виданні (Білецька Л. М., *Онтологія судового прецеденту у судочинстві України (на прикладі справ про страхування). Правова позиція № 3 (36). 2022. С. 7. Стр. 5–8*).

У романо-германській правовій системі, як зазначалося раніше, норма права створюється не суддями, а виключно спеціально уповноваженими на це державними органами, що й визначає досить скептичне ставлення до правотворчої діяльності суддів і судових прецедентів.

У зв'язку з наявністю принципових розбіжностей у формуванні романо-германської та англосаксонської правових систем, які проявляються насамперед у детермінуванні (встановленні) підходу при вирішенні конкретного наукового завдання – шляхом індукції (від загального до одиничного), як це прийнято в країнах континентального права чи шляхом дедукції (від одиничного до загального) і в разі країн загального права, на формальному (законодавчому) рівні факт присутності такого поняття, як «судовий прецедент у романо-германській системі неможливий».

Цей аргумент підтверджується тим, що ні в Закон України «Про судоустрій і статус суддів», ні в процесуальних кодексах, а також КАСУ та КУпАП термін «прецедент» взагалі не вживається. Зазначена дефініція трактується виключно на доктринальному рівні.

Судовий прецедент і наявна судова практика

Тривалий час вітчизняною юридичною наукою воля законодавчого органу держави розглядалася як єдине джерело формування й розвитку права. Судам традиційно відводилася роль органу, уповноваженого виключно на застосування правових норм, можливість впливу судової практики на формування права не визнавалася (*О. Дашковська. Судовий прецедент і судова практика як джерела права. Загальні проблеми правової науки. № 1/64. С. 34. С. 34 – 43*).

Вперше в національній правовій системі про судовий прецедент почали говорити в контексті ст. 17 Закону «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», яка запровадила застосування судами України при розгляді справ Конвенції та практики ЄСПЛ як джерела права (*Білецька Л. М. Онтологія судового прецеденту у судочинстві України (на прикладі справ про страхування). Правова позиція № 3 (36). 2022. С. 5. С. 5–8*).

Незважаючи на те, що дискусія у вітчизняній правовій науці, присвячена ролі та місцю судового прецеденту в системі джерел права, триває досить давно, дотепер відсутня єдність у трактуванні визначення «судовий прецедент». У зв'язку з цим необхідно зазначити, що перед тим, як застосовувати «судовий прецедент» на практиці слід відповісти на наступні запитання:

1. Суди якої інстанції можуть приймати рішення, які згодом набудуть статусу судового прецеденту?

2. З якого моменту (ухвалення судом, внесення до Єдиного державного реєстру судових рішень) конкретне рішення стає судовим прецедентом?

3. Тривалість у часі дії конкретного судового прецеденту.

4. Порядок скасування дії або втрати чинності конкретного судового прецеденту, механізм, а також уповноважений орган.

5. Чи є судовий прецедент імперативною або диспозитивною нормою?

6. Чи є судовий прецедент формою судової правотворчості?

8. Чи є судовий прецедент НПА і який у такому разі існує спосіб його реєстрації та публікації

(оприлюднення). Наприклад, як у Законі «Про правотворчу діяльність» від 24.08.2023 р. № 3354-IX або відповідно до Указу Президента України від 3 жовтня 1992 року № 493 «Про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств та інших органів виконавчої влади», постанови Кабінету Міністрів України від 28.12.1992 № 731?

9. Зв'язок між судовим прецедентом з одного боку, та рішенням ВС, рішенням ЄСПЛ, що є переважачим?

10. Чи можуть впливати судові прецеденти на перегляд норм права, викладених у конкретних законах України?

11. Чи є судовий прецедент конкурентом законів України, ухвалених ВРУ та який акт має домінуючу силу?

12. Які зміни необхідно ухвалити до чинного законодавства України для «легалізації судового прецеденту»?

13. Визначити значення «переконливий», авторитетний та інші прецеденти.

14. Взаємини між такими джерелами права, як судовий прецедент та судова практика, що є первинним?

Проблема вся в тому, що відсутність єдиного підходу, а отже й відсутність врегульованого порядку, форми, способу тощо, судового прецеденту у вітчизняній судовій системі, призводить до достатньо різноманітного й неоднозначного трактування та застосування такого джерела права, наслідком чого є прийняття неправосудних та несправедливих рішень, що порушують права та свободи громадян і мають у низці випадків корупційну складову. Автори поділяються на прихильників жорсткого підходу – судовий прецедент – це НПА та є обов'язковою нормою, та м'якого – рекомендаційна норма.

Та перш ніж перейти до аналізу та порівняння думок вчених-правознавців щодо судового прецеденту, наведемо деякі приклади, зміст яких одночасно і насторожує, і показує неоднозначність існуючої проблеми. На перший погляд все просто та доступно – застосування судового прецеденту дає змогу уніфікувати (стандартизувати) процес прийняття судових рішень, усуває та ліквідує недоліки, огріхи

в існуючих законах, є підтвердженням так званого живого права, коли законодавець не встигає за віяннями часу та розвитком суспільних відносин тощо. Але, як виявилось, не все так очевидно, зручно, демократично, припустимо, законодавчо врегульовано, а отже, є прийнятним для суспільства.

Почнемо з того, що в Україні, яка, як ми вже вказували, належить до романно-германської правової системи, судовий прецедент не є джерелом права, а носить лише рекомендаційний характер. Відповідно право виражається й реалізується в законах і підзаконних актах і зовсім не може виражатися в судових прецедентах, оскільки судовий прецедент не є джерелом українського права. (Луць Л. *Перспективи становлення судового прецеденту як джерела права України* / Л. Луць // *Вісник Центру суддівських студій*. 2006. № 6. С. 9–15).

Аналогічної точки зору дотримується й О. Скакун, який не заперечує існування судового прецеденту де-факто, що є показником судової правотворчості, хоча вона ще не має офіційного законодавчого закріплення. (Скакун О. *Конституційний Суд як учасник правотворчої (законотворчої) діяльності в Україні* / О. Скакун // *Юридична Україна*. 2003. № 1. С. 26–32). З цього приводу Н. Слотвінська стверджує, що під час здійснення правосуддя, суду достатньо застосовувати норми права, а не створювати їх. Тому компетенція суду має обмежуватися тлумаченням норм права та не передбачає нормотворчі повноваження. (Слотвінська Н. *Теоретико-правові підходи до розуміння судового прецеденту як складової частини судової практики*. *Національний юридичний журнал*. Жовтень 2015. С. 18 – 23).

До ідеї реалізації судового прецеденту, як основного джерела права, на думку Пархоменка Н. М., необхідно ставитися надзвичайно обережно, оскільки це «може розбалансувати систему розподілу влади, що не відповідатиме основним засадам правової, демократичної держави та суперечитиме існуючій сталій практиці державотворення і правотворення» (Пархоменко Н. М. *Джерела права: проблеми*

теорії та методології: монографія. К.: *Юридична думка*, 2008. С. 214. С. 212–216).

Вважаю, слід дуже уважно поставитися й до думки Л. Дроздовського, який є одним із небагатьох дослідників котрі оцінили наслідки впровадження судового прецеденту, відповідного за рядом критеріїв закону або нормативно-правовому акту, виходячи з реально існуючих умов в Україні, в тому числі при наявності недосконалої судової системи, відсутності об'єктивного підбору кадрів на посаду судді, безвідповідальності та свавілля суддів, які не тільки не можуть бути усунені за допомогою судового прецеденту, а призведуть до абсолютно непередбачуваних наслідків (Дроздовський Л. *Перспектива введення в Україні судового прецеденту як джерела права*).

В якості основних недоліків застосування судового прецеденту Марченко А. А., Бринцев О. В. вважають неоднорідність та суперечливість судових рішень, які можуть виноситися по одному й тому ж питанню. Прикладом цього, свого часу були правові позиції вищих спеціалізованих судів і Верховного Суду України, які мали повністю протилежний характер в аналогічних справах. Ось уже справді всі судді суб'єктивні, але по-різному.

І насамкінець. В умовах континентальної системи права судовий прецедент – це ускладнення правозастосування взагалі. Правозастосовникам у таких умовах слід орієнтуватися не тільки в хащах законодавчих та підзаконних нормативних актів, а додатково ще й у величезній кількості таких, що складно піддаються систематизації, судових прецедентів. Більше того, судовий прецедент – неточність вираження сенсу словосполучення. Прецедент – це перш за все рішення в конкретній справі, а не норма, яка із самого початку формулювалася з розрахунку на багаторазове застосування щодо невизначеного кола осіб.

Називаючи судовий прецедент «синдромом правотворця» О. В. Бринцев зауважує, доведеність практикою того, що вищі судові інстанції за відсутності повноважень законодавчої ініціативи під виглядом тлумачення норм легко перебирають на себе

повноваження законодавця й створюють нові норми права. Ще один недолік пов'язаний із відсутністю прямого зв'язку між строком дії судового прецеденту і строком дії норми права, завдяки якій цей прецедент виник. Похідним із зазначеного є складність контролю актуальності. Правова система України, в якій напрацьовані механізми припинення дії нормативних актів, не знає дієвих засобів припинення дії прецедентів, які вичерпали свій час.

Відоме прислів'я «два юристи – три думки» насправді відображає природний стан речей, уникнути якого неможливо. Крім того, судовий прецедент – це нестабільність через зв'язок прецеденту з його автором.

І найголовніше: повністю тотожних справ не існує. В кожній судовій справі можуть бути знайдені відмінності, які й зумовлять висновок про неможливість застосування до неї відповідного прецеденту (*Марченко А. А. Поняття судового прецеденту та його місце у правовій системі України*).

У зв'язку з вищевикладеним слід зазначити, що крім відсутності на законодавчому рівні формального поняття «судовий прецедент», не кажучи вже про судову практику та суддівську

правотворчість, у вітчизняному законодавстві не існує норм, що регулюють легітимізацію й реалізацію судового прецеденту та його взаємини з іншими джерелами права, наприклад, нормативно-правовими актами.

Висновок

Аналізуючи і систематизуючи думки вчених-правознавців щодо ролі судового прецеденту у вітчизняному правосудді, можна дійти висновку про відсутність єдиної позиції в ряді принципових питань. Це, зокрема:

1. Обов'язковість прецеденту взагалі та для судів яких інстанцій, зокрема.
2. Судом якої інстанції може бути створений прецедент?
3. Чи є судовий прецедент нормативно-правовим актом?
4. Взаємини в системі координат судовий прецедент – судова практика.
5. Роль і значення судового прецеденту у визначенні судової правотворчості.

(Далі буде...) (*Lexinform* (<https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/evolyutsiya-ukrayinskogo-pravosuddya-sudovyj-pretsedent-realnist-konstytutsijnist-nadiyi-ta-majbutnye-chastyna-3/>). – 2025. – 1.05).

В. Дон, Lexinform: Еволюція українського правосуддя: судовий прецедент – реальність, конституційність, надії та майбутнє. Частина 4

Одним з основних питань нашого подальшого дослідження є «процедура» формування судового прецеденту – процес переходу звичайного судового рішення в статус судового прецеденту, а також уточнення статусу судового прецеденту – чи є його застосування судами обов'язковим або він може мати рекомендаційний характер, а його роль зводиться виключно до консультативної функції.

Думки довкола судового прецеденту

У світлі вищевикладеного досить оригінально виглядає пропозиція І.

Котюка кваліфікувати судовий прецедент, як перше рішення суду, прийняте ним на підставі результатів дослідження та оцінки вчиненого юридичного факту, яке набуває нормативного характеру і стає обов'язковим для його застосування в аналогічних випадках. (*Котюк І. Конституційне визнання засади верховенства права є юридичною підставою для запровадження судового прецеденту*).

Ефективність застосування запропонованої версії викликає досить багато запитань: по-перше, автор не уточнює судом якої інстанції має бути ухвалено таке рішення. Відтак, виходячи з логіки, напрошується висновок,

що перше рішення приймається місцевими судами. По-друге, можуть виникнути цілком обґрунтовані складнощі з визначенням, кому ж належить першість.

По-третє, як бути із ситуацією в разі скасування цього рішення з різних причин судом вищої інстанції, що робити з рішеннями, які вже прийняті на підставі даного прецеденту – можна допустити фантастичну ідею про те, що вони автоматично втрачають юридичну силу, а може це буде незаперечним аргументом у процесі оскарження тощо.

Хто може визнати рішення судовим прецедентом?

Наступним принциповим питанням є визначення (встановлення) хто і яким чином може визнати рішення суду судовим прецедентом? При цьому низка авторів взагалі не напружується з приводу уточнення ієрархії судів, в повноваження яких входить встановлення факту, чи є конкретне рішення звичайним рішенням або набуває статусу судового прецеденту?

З огляду на викладене ряд авторів пропонує м'яку позицію при ідентифікації судового прецеденту. Так, А. А. Марченко дотримується точки зору, відповідно до якої під судовим прецедентом розуміють судові рішення в конкретній справі, що використовується при вирішенні аналогічних справ, обставини яких будуть подібні за всіма параметрами. Таким чином судовий прецедент – це рішення в конкретній справі, яке допомагає іншим суддям приймати рішення в майбутньому за аналогічною категорією справ (Марченко А. А. *Поняття судового прецеденту та його місце у правовій системі України*). Тобто прецедентом може бути будь-яке рішення, ухвалене будь-яким судом України, незалежно від того чи набрало воно законної сили, чи ні, і є допоміжним засобом при розгляді аналогічних справ.

Натомість Г. В. Демченко надав судовому прецеденту таке розширене визначення: «Акт діяльності суду, який є прикладом або зразком на майбутнє. А тому значення судового прецеденту набувають не лише вироки або

рішення суду, а й окремі постанови або ухвали органів судової влади, а також усі дії загалом, які вчиняються протягом усього судового процесу» (Демченко Г. В. *Судовий прецедент*/ Г. В. Демченко//Журнал Міністерства юстиції. 1903. № 3. С. 79-142).

Досліджуючи суть судового прецеденту, Б. В. Малишев зазначає, що вона полягає в правилі, згідно з яким подібні справи вирішуються подібним чином (Малишев Б. В. *Прецедентне право Англії. Теоретичні аспекти. Наукові записки*. Т. 19. Спеціальний випуск. С. 234), що відповідає формі, зовнішньому вияву судового прецеденту. При цьому раніше вже йшлося про те, що абсолютно подібних, аутентичних, аналогічних і т.д. справ не існує, а ступінь схожості визначається виключно особистою думкою судді, яка залежить від багатьох факторів, включаючи рівень кваліфікації, життєвий досвід, особисті мотиви, тощо.

Дуалістична природа судового прецеденту

Судовий прецедент має дуалістичну юридичну природу, як акт правосуддя, що вирішує наявний конфлікт, і як результат судової правотворчості та джерело права. При цьому судовий прецедент розуміють у двох значеннях – вузькому й широкому. Під судовим прецедентом у вузькому значенні розуміється *ratio decidendi* справи, тобто частина рішення, яка містить норму права, створену вищим судом у процесі вирішення конкретної справи за наявності прогалин чи нечіткості в правовому регулюванні. У широкому значенні прецедент – це рішення суду загалом, яке містить таку норму. (Вербицький Д. *Судовий прецедент: поняття, зміст і види*. Національний юридичний журнал. Вересень 2019. С. 6. с. 5 – 8). У зв'язку з цим постає цілком логічне питання: хто має право, який державний орган уповноважений визначати, що конкретний НПА має недоліки та неточності. Якщо йдеться про закони України, то зазначені моменти – недоліки та неточності – не належать до повноважень КСУ. Відповідно до ст. 1 Закону «Про Конституційний Суд України» «Конституційний Суд України є органом конституційної юрисдикції, який забезпечує верховенство Конституції України,

вирішує питання про відповідність Конституції України законів України та у передбачених Конституцією України випадках інших актів, здійснює офіційне тлумачення Конституції України, а також інші повноваження відповідно до Конституції України». Слід зазначити, що між дефініціями «відповідність Конституції України (конституційність)» ст. 7 Закону про Конституційний Суд та «прогалини чи нечіткості» відсутні будь-які аналогії.

За висновком того ж Д. Вербицького, судовий прецедент є актом-документом, що містить нові норми права в результаті вирішення конкретної юридичної справи судовим чи адміністративним органом, якому надається загальнообов'язкове значення під час вирішення подібних справ у майбутньому.

Судовий прецедент як результат вирішення конкретного спору за своїм змістом не може ототожнюватися як сукупність судових рішень за певною категорією із судовою практикою справ (Вербицький Д. Судовий прецедент: Поняття, зміст і види. Національний юридичний журнал. Вересень 2019. С. 7. С. 5 – 8).

Комаров В. В. у своєму монографічному дослідженні на тему «Цивільне процесуальне законодавство в динаміці розвитку та практиці Верховного Суду України» допускає наявність в українській судовій практиці судового тлумачення, яке, на відміну від судового прецеденту, не веде до створення судами норми права. Рішення судів, які є зразком правильного застосування норм цивільного процесуального права, на думку В. В. Комарова, в силу своєї переконливості одержують загальновідомість, сталість і враховуються в судовій діяльності (Комаров В. В. Цивільне процесуальне законодавство у динаміці розвитку та практиці Верховного Суду України. Харків: Право, 2012. С. 11. 624с).

Відповідно до цього, на думку М. В. Цвіка, судовий прецедент повинен ґрунтуватися на суворому дотриманні законів або, за неможливості такої основи, на неухильному дотриманні принципів права, справедливості. (Загальна теорія держави і права : підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. (М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Рогачова та

ін.] ; за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченко, О. В. Петришина. Х. : Право, 2002. С. 54. 286 с).

Щодо обов'язковості судового прецеденту

Водночас тут знову ж виникає питання, про яку відповідність закону йдеться, якщо прецедент виникає саме для того, щоб усунути недоліки закону, їх прогалини та недосконалість. Слід звернути увагу, що частина наведених думок дослідників зводяться до того що, судовий прецедент є прикладом, правилом, зразком під час слухання аналогічних, подібних, схожих справ.

Наступна група авторів акцентує увагу на обов'язковості судових прецедентів, незалежно від ієрархії суду, який прийняв прецедентне рішення, оперуючи вже відомими категоріями аналогічності, схожості, подібності судові справи.

Найбільш поширене формулювання виглядає наступним чином. Судовий прецедент (від лат. *praecedens* (*praecedentis*) – той, що передує; англ. – *precedent*) – це рішення суду в конкретній справі, що є обов'язковим для суду тієї самої або нижчої інстанції при вирішенні в майбутньому всіх аналогічних справ (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Розділ VII Джерела права С. 120).

Доктринальний рівень

На доктринальному рівні судовий прецедент є правовим актом судової влади у вигляді певного суддівського пояснення того, чому саме так вирішена справа. Суд у ньому формулює свою правову позицію, яка стає обов'язковою безпосередньо для суддів при прийнятті аналогічних рішень. Тобто ця правова позиція у формі правоположення набуває прецедентного характеру. В основі судового прецеденту лежить соціальний факт повторюваності певних суспільних відносин та специфіка людської природи, зазначає український дослідник С. В. Шевчук, справедливим буде те судове рішення, яке не відрізняється від прийнятого раніше, за умови, що співпадають фактичні обставини справи, яка розглядається (Шевчук С. В. Загально-теоретичні проблеми нормативності актів судової влади:

дис.доктора юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2008. С. 111 – 112. 434 с.), і далі «адміністративне або судове рішення в конкретній юридичній справі, якому держава надає загальнообов'язкового значення. Зміст юридичного прецеденту полягає в тому, що раніше прийняте рішення державного органу (судового або адміністративного) стосовно конкретної справи має силу правової норми й при наступному вирішенні подібних справ» (Шевчук С. В. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні/С. В. Шевчук. К.: Реферат, 2007. С. 185).

Аналогічним чином оцінюють судовий прецедент і ще ціла низка дослідників. Таким чином, судовий прецедент – винесене судом у конкретній справі рішення, обґрунтування якого стає правилом, обов'язковим для всіх судів тієї ж або нижчої інстанції під час вирішення аналогічної справи (В. Форманюк. Судова практика, як специфічне джерело права. *Юридичний вісник*, 2014/6. С. 24. с. 24 – 27). Коростелкіна О. вважає, що судовий прецедент – це судові рішення, яке є обов'язковим не тільки для того, хто застосовує право та учасників справи, але й для самого суду в аналогічній категорії справ і є вказівником для інших правозастосовувачів й учасників аналогічних правовідносин.

Принципу аналогічності та однорідності судових справ до застосування судового прецеденту дотримуються й Н. Слотвінська та Ю. А. Ведерніков. У юридичній науці судовий прецедент розуміється як винесене за конкретною справою рішення суду, обов'язкове для застосування під час вирішення аналогічних питань з однорідних категорій справ (Слотвінська Н. *Теоретико-правові підходи до розуміння судового прецеденту як складової частини судової практики. Національний юридичний журнал. Жовтень 2015. С.20. С. 18 – 23*).

Загальноприйнято, що під судовим прецедентом розуміється судові рішення, прийняте в конкретній справі, яке володіє імперативним характером і застосовується як джерело права під час розгляду аналогічних справ. Ознаками судового прецеденту є те,

що судовий прецедент представляє собою обов'язкову норму, що постає з ряду однорідних рішень із приводу однорідних випадків (Ведерніков Ю. А. *Теорія держави та права/Ю. А. Ведерніков, В. С. Геркул. К. : Центр навчальної літератури, 2005. С. 89. 346 с.*).

Ще одна група вчених наполягає на тому, що створювати судовий прецедент можуть лише суди вищих інстанцій. «Судовий прецедент», що представляє собою рішення, прийняте вищим судовим органом з конкретної справи, і є обов'язковим для інших судів при розгляді аналогічної категорії справ та «судова практика», що є практичною діяльністю судових органів з прийняття лише тих рішень, які містять правові положення та має підзаконний характер, оскільки ґрунтується на принципі верховенства права (Власенко В. В. *Співвідношення понять «судовий прецедент» та «судова практика»: теоретико-правові аспекти. Київський часопис права. 2021. № 1. Сч. 27. С. 27 – 29*). Прецеденти встановлюються лише вищими судовими інстанціями, а не всіма судами; прецедентом можуть бути лише ті рішення відповідних судів, які винесено більшістю голосів членів суду (Кельман М. С. *Загальна теорія держави та права : підручник / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин, Н. М. Хома. – Львів : Новий Світ-2000, 2003. С. 63. 456 с.*).

Попов Ю. доповнює сказане, вказуючи на необхідність враховувати те, що судовий прецедент у романо-германській правовій сім'ї розуміється як інститут усталеної судової практики, який є «інструментом правотворчості судів країн континентального права» (Попов Ю. *Суддівське правотворення на прикладі регулювання відносин щодо неукладених угод. Юридичний радник. 2005. № 5. с. 35. С. 34–38*).

Більш широке тлумачення судового прецеденту надає С. Загайнова, яка стверджує, що «судовий прецедент є рішенням суду вищої інстанції в конкретній справі, що приймається вищою, апеляційною або касаційною інстанцією в процесі казуального чи нормативного тлумачення норм права, що опубліковане в спеціалізованому періодичному виданні та є не лише актом застосування права, але й таким, що містить правові норми, обов'язкові для

застосування як цим судом, так і судом рівної та нижчої юрисдикції» (Загайнова С. К. *Судовий прецедент: проблеми правозастосування* / За загальною ред. В. В. Яркова. М.: Видавництво НОРМА, 2002. С. 149. 176 с. Сучасний цивільний та арбітражний процес).

Інший погляд на судовий прецедент

На думку Б. Малишева, прецедентами можуть стати лише рішення (вироки) Верховного Суду. Крім того, автор пропонує нормативне регулювання застосування судового прецеденту. Критерії відбору судами своїх рішень, які стають прецедентами, а також порядок їх офіційної публікації закріплюється в законі. Верховний Суд вправі скасувати будь-який прецедент, у тому числі й власний. Судовий прецедент не має зворотної сили. Правила застосування прецеденту встановлюються спеціальним законом. Застосування прецеденту під час розгляду кримінальних справ є обмеженим (Малишев Б. *Судовий прецедент у правовій системі Англії (теоретико-правовий аспект): дис...кандидата юрид. наук : 12.00.01. Київ. 2002. С. 206. 229 с.*). У зв'язку з вищевикладеним цілком доречно нагадати відомий вислів про те що Верховний Суд – це група юристів, які виправляють помилки інших судів та увічнюють свої власні.

Не можна стверджувати, що цей та інші запропоновані механізми є безперечними та всеосяжними, але основний висновок полягає в тому, що до законодавчого врегулювання спірних питань, у тому числі й на конституційному рівні, говорити про застосування судового прецеденту як мінімум передчасно. О. Сакун та М. Ясинок, крім іншого, пропонують визнати судовий прецедент проявом, продуктом судової правотворчості. Судовий прецедент можна віднести до джерела права, що є проявом судової правотворчості, але не всіх, а лише окремих судових органів: вищих судових інстанцій у результаті судового розгляду справ у другій інстанції, в особливо важливих справах – у першій інстанції; рішення Конституційного Суду України щодо офіційного тлумачення та визнання неконституційними законів та інших актів; постанов пленуму

Верховного Суду, в яких деталізація правових норм (тлумачення) сприяє створенню нових правоположень не лише правозастосовного, а й нормативного характеру (Скакун О. Ф. *Судова правотворчість у країнах континентальної Європи* / О. Ф. Скакун // *Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2001. Випуск 1. С. 131. С. 124–136*).

У свою чергу, Ясинок М. М. зазначає, що судовий прецедент в Україні – це, в першу чергу правова позиція найвищої судової інстанції нашої держави щодо правозастосування матеріального та процесуального права. Таким чином, судовий прецедент є продуктом судової правотворчості, але не кожен результат такої правотворчості є судовим прецедентом. Судовий прецедент – це неодноразове повторення однієї й тієї ж правової формули, яка повинна братися іншими суддями за основу. Разом із тим це не означає, що судді позбавляються свого внутрішнього переконання під час ухвалення судових рішень, оскільки на них може «тиснути» судовий прецедент (Ясинок М. М. *Процесуально-правовий механізм судових прецедентів. Цивільне процесуальне право України : підручник / за заг. ред. д.ю.н. проф. М. М. Ясинка. Київ: Алерта, 2016. С. 554. С. 554–555*). При цьому автор не коментує розуміння неодноразового повторення – достатньо двох та більше разів, або їх кількість вимірюється сотнями. А по-друге, виходячи з думки автора, у зв'язку зі збереженням суддями свого внутрішнього переконання при прийнятті рішення виникає проблема дуалізму та протиборства двох джерел права – закону та судового прецеденту, що може бути порушенням принципу передбачуваності судових рішень.

Обґрунтовуючи позицію того, що нормативний зміст мають виключно рішення та висновки Конституційного Суду України, рішення вищих судових інстанцій судів загальної юрисдикції та постанови пленумів вищих судів, С. В. Шевчук стверджує наступне. Серед головних причин поширення нормативного впливу цих актів на правосуддя бачимо: необхідність забезпечення єдності судової практики та належного застосування

правових норм; здійснення суддівського тлумачення; необхідність забезпечення реалізації конституційних норм як норм прямої дії; безпосередній судовий захист конституційних прав та свобод; заповнення прогалин й усунення колізій законодавства (Шевчук С. В. *Загальнотеоретичні проблеми нормативності актів судової влади: дис. д-ра юрид. наук: 12.00.01; Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2008. С. 12. 223 с.*).

Васильєв С. В. пропонує визнати джерелами цивільного процесуального права судову практику (правові позиції) Верховного Суду України, Конституційного Суду України, Європейського суду з прав людини, а також легалізувати судову практику як джерело цивільного процесуального права. При цьому він зазначає, що судовий прецедент може стати основою, першим зразком для вирішення певної цивільної справи, а потім спричинити судову практику зі спорів цивільно-правового характеру. Тому, на його думку, можна вважати, що прецедентне право є частиною судової практики, але не вся судова практика носить прецедентний характер (Васильєв С. В. *Джерела цивільного процесуального права України: традиції й інновації : монографія / Акад. прав. наук України, НДІ прав. забезп. інновац. розвитку. Харків: Еспада, 2013. С. 85, 89. 432 с.*).

Судовий прецедент і судова практика

У зв'язку з вищевикладеним виникає ще один предмет для дискусії, пов'язаний із відсутністю у вітчизняній правовій науці єдиного підходу до оцінки взаємин між судовим прецедентом та судовою практикою, про що детальніше буде сказано далі. У цьому плані оригінальна думка належать Д. Вербицькому, який вважає, що закони і судові прецеденти є близькими і за своїм характером, і за своєю правовою природою (Вербицький Д. *Судовий прецедент: поняття, зміст і види. Національний юридичний журнал. Вересень 2019. С. 5*), а також В. О. Котюку, який наголосив, що рішення може застосовуватися як прецедент, якщо судді домовилися про це, і факти, викладені в справі, збігаються з фактами

справи (Котюк В. О. *Загальна теорія держави і права: навч. посібник / В. О. Котюк. К.: Атіка, 2005. С. 78. 432 с.*).

У зв'язку з цим виникає низка запитань. Які судді – одного чи різних судів, якої інстанції, а також механізм, спосіб та принцип домовленості? На жаль, на сьогодні існує досить багато домовленостей суддів, завдяки яким неправосудні рішення, прийняті судами першої інстанції, залишаються без змін судами вищих інстанцій. Та навряд чи подібні домовленості послужать торжеству правосуддя в Україні.

Варто зазначити й те, що наведені позиції авторів мають часом необґрунтований характер, не спираються на норми чинного законодавства України, мають суперечливі тенденції, що цілком прийнятно на рівні теологічної дискусії. Але водночас, аналізуючи думки авторів, напрошується висновок – говорити про практичне застосування судового прецеденту в системі вітчизняного правосуддя як мінімум передчасно.

Переконливий судовий прецедент

Найбільш широке поширення в юридичній науці, серед багатьох видів прецедентів (вертикальний, деклараторний, фактичний та інші) набув так званий переконливий прецедент. Аналізуючи думки авторів щодо переконливого судового прецеденту, слід звернути увагу на відсутність єдиної позиції в цьому питанні і навіть наявність цілком суперечливих поглядів. Так, із точки зору Н. Мамченко переконливий прецедент (*persuasive precedent*) окремі судові рішення, які самі собою не створюють прецеденту ані в англосаксонському, ані в континентальному значенні, однак з огляду на авторитетність суду, який їх ухвалив, істотно впливають на практику інших судів, хоча й не є обов'язковими для них. Зокрема, прецедент, створений судом нижчої інстанції, може мати значення переконливого прецеденту для суду вищої інстанції. Переконливий прецедент може створюватися й рішенням іноземного суду та впливати на практику національного суду.

До переконливих прецедентів належать і прецеденти ЄСПЛ. Коли Європейський суд з прав людини вирішує справу за

участі, скажімо, України, то таке рішення є обов'язковим для нашої країни. В даному випадку позиція автора носить суперечливий характер. Бо, по-перше, така обов'язковість передбачена на законодавчому рівні (*Закон «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» № 3477-IV від 23 лютого 2006 року*), по-друге судова практика та судовий прецедент не є тотожними поняттями, по-третє автор сам зазначив, що переконливий прецедент не є обов'язковим. Далі автор зазначає, що в країнах континентального права переконливими прецедентами є окремі рішення вищих судів, які створюють підґрунтя для подальшого формування усталеної судової практики (*Мамченко Н. Практика Великої Палати Верховного Суду: вплив на судову систему*).

Слід зазначити, що велику увагу вивченню переконливого прецеденту приділив Н. М. Пархоменко, який вважає, що такий прецедент має необов'язковий, рекомендаційний характер та представляє собою рішення судів, які сутнісно не стали прецедентними та абсолютно обов'язковими, але здійснюють вплив на практику судового правозастосування загалом.

Разом з і тим автор підкреслює, що переконливий прецедент, обумовлений характером конкретної справи, а також прогалинами в законі та праві об'єктивується у вигляді правового акту – відповідного рішення суду. Як акт застосування права таке рішення має індивідуальний, а не загальнообов'язковий характер. Однак це не перешкоджає можливості, що воно може бути використаним іншими судами як розумне та справедливе. За певних обставин, а саме у випадку його використання судом вищої інстанції, переконливий прецедент може стати обов'язковим. Суб'єктом створення такого прецеденту виступають органи судової влади – суди, які мають визнаний авторитет та повноваження (*Пархоменко Н. М. Переконливий прецедент як результат нормотворчості суду (Сутнісні та змістові аспекти). Правова держава. Випуск 33. С. 105. С. 103 – 112*).

Про авторитет судів і суддів

Якщо ми говоримо про авторитет суду, суддів, що входять до конкретного суду, то він формується не виключно завдяки становищу суду в загальній ієрархії. Авторитет суду – досить ємне поняття, що включає в себе повагу, засновану на професіоналізмі, моральних перевагах, значимості результатів діяльності для суспільства, визнання в його діях справедливості, чесності, вірності присязі нарешті. Хто із читачів візьме на себе сміливість назвати хоч один суд в Україні, який відповідає зазначеним критеріям, особливо після відомих епізодів із головою ВС В. Князєвим, суддею вже ліквідованого Окружного адміністративного суду міста Києва П. Вовком та багатьох інших випадків.

У своїй статті Переконливий прецедент як результат нормотворчості суду (Сутнісні та змістові аспекти) згаданий уже Н. М. Пархоменко стверджує, що саме рішення Верховного Суду можуть виступати як переконливі прецеденти. Це підтверджується «нормативними вимогами щодо врахування його правових позицій, виходячи з авторитетності як вищої судової інстанції, так і можливості скасування чи оскарження прийнятого нижчими судами рішення в протилежному випадку». Відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» рішення Верховного Суду є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить витлумачену Верховним Судом норму права, а також для всіх судів України» (*Н. М. Пархоменко. Переконливий прецедент як результат нормотворчості суду (Сутнісні та змістові аспекти). Правова держава. Випуск 33. С. 107. С. 108 – 112*).

Слід звернути увагу на те, що на час написання згаданої статті – 2022 рік, вже були прийняті відповідні зміни до Закону «Про судоустрій і статус суддів», а частина 6 ст. 13, на яку посилається Н. М. Пархоменко, виглядала таким чином: «Висновки щодо застосування норм права, викладені в постановках Верховного Суду, враховуються іншими судами при застосуванні таких норм права» (частина шоста статті 13 в редакції Закону № 2147-VIII від 03.10.2017 р.).

Майже тотожної думки щодо визначення переконливого судового прецеденту дотримуються Ю. Попов та Д. Луспенник. Переконливим є такий прецедент, який був створений вищим судом, що має відповідний авторитет, може істотно впливати на практику інших судів, хоча і не є обов'язковим для них (Попов Ю. *Прецедентне право у контексті загальнообов'язковості судових рішень та*

українські перспективи. Форум права. 2010. № 3. С. 357; Луспенник Д. Неухильне дотримання висновків ВС може призвести до стагнації права. Закон і Бізнес. 18. 12–24.12.2021).

(Далі буде...) (*Lexinform* (<https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/evolyutsiya-ukrayinskogo-pravosuddya-sudovyj-pretседent-realnist-konstytutsijnist-nadiyi-ta-majbutnyechastyna-4/>). – 2025. – 16.05).

Команда «Вокс Україна»: Біла книга реформ 2025. Розділ 3. Судова система і дотримання законів

«Класичний» розподіл повноважень передбачає, що судова система має бути незалежною від двох інших гілок державної влади. У Російській імперії/СРСР такого ніколи не було: судді та й загалом правоохоронна система завжди захищали режим, а не закон чи права людей. На жаль, Україна досі бореться з імперською спадщиною у своїй судовій системі.

Відбудова демократичних інституцій в Україні після 1991 року йде дуже повільно, а для деяких із них вона досі не завершена через протидію старих еліт і втручання Росії. Адже «захоплена» правоохоронна система – це ефективний інструмент боротьби з конкурентами й отримання корупційної ренти. Тому, попри деякі важливі кроки, що сприяли підвищенню індексу верховенства права (рис. 3.2), жоден уряд не прагнув повного «перезавантаження» системи правосуддя.

Слабка правоохоронна система відлякувала іноземних інвесторів від України та була однією з головних перешкод розвитку бізнесу до повномасштабного вторгнення. Крім того, українці сприймають її як несправедливу. Наприклад, за результатами опитування Національного агентства з питань запобігання корупції (НАЗК), 85-90% українців вважають несправедливість судової системи серйозною проблемою. За даними опитування «Вокс Україна», українці вважають суди одними з найбільш корумпованих інституцій (хоча насправді не так багато людей взаємодіють із судами чи стикаються з корупцією під час цієї взаємодії). Таке сприйняття має певне підґрунтя.

Наприклад, під час Революції Гідності поліція та суди відправляли людей за ґрати на основі неправдивих звинувачень. У 2019 році Національне антикорупційне бюро викрило низку корумпованих суддів, а після початку повномасштабного вторгнення Андрій Портнов – колишній заступник голови адміністрації Януковича, який перебуває під санкціями США за корупцію – виграв кілька справ про наклеп проти українських НУО та ЗМІ, які називали його проросійським та корумпованим.

Конституційний суд, відповідальний за тлумачення Конституції та забезпечення відповідності їй законодавства, також не без проблем (головно через те, що його судді є політичними призначеннями). Наприклад, у 2020 році він фактично скасував електронне декларування, а в 2019 році прибрав кримінальну відповідальність за незаконне збагачення. Ці рішення серйозно підважили антикорупційні реформи в Україні (згодом парламент відновив ці положення).

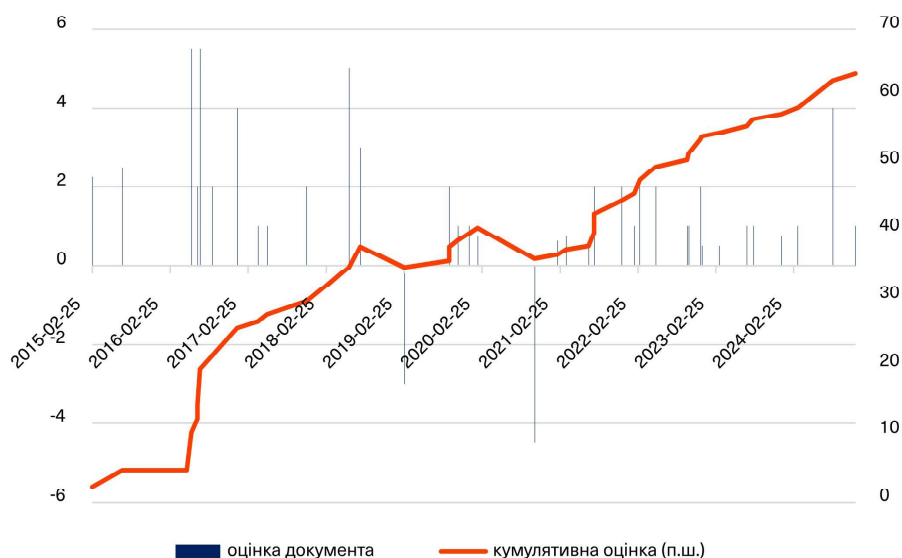
Реформи судової та правоохоронної системи в Україні здебільшого відбувалися за ініціативи громадських активістів і за підтримки міжнародних партнерів. Наприклад, серед умов для початку переговорів про вступ до ЄС були перевірка на доброчесність кандидатів до Вищої ради правосуддя (ВРП) та Вищої кваліфікаційної комісії суддів (ВККС) за допомогою Етичної комісії, а також нові правила добору членів Конституційного суду.

Оскільки цей розділ (як і вся книга) базується на Індексі реформ, тобто на законодавчих

змінах «правил гри», ми приділяємо основну увагу реформам судової влади, поліції та прокуратури. Реформи Служби безпеки України й проблеми виконання судових рішень торкаємося лише побіжно. Реформи юридичної

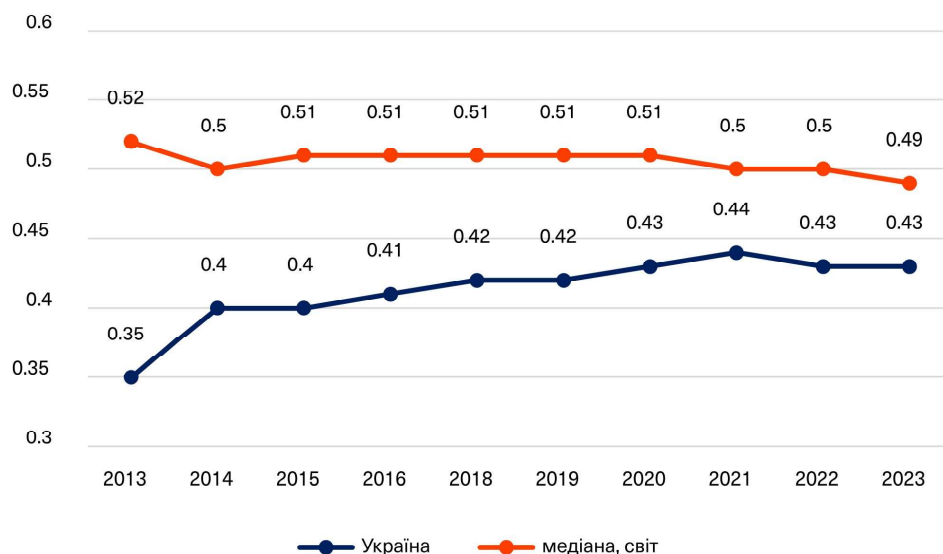
освіти й адвокатури, хоча й важливі, виходять за межі цього розділу. Антикорупційну інфраструктуру розглядаємо в розділі 1, за винятком Вищого антикорупційного суду, про який ми розповідаємо в цьому розділі.

Рисунок 3.1. Реформи системи правосуддя у 2015-2024 роках, дані Індексу реформ

Примітка: кумулятивна оцінка є сумою оцінок подій. Оцінки подій визначені на основі опитувань експертів Індексу реформ

Рисунок 3.2. Індекс верховенства права

Джерело: Світовий банк

Реформи 2014-2019 рр.

Одним із перших кроків нового уряду, який прийшов до влади після Революції Гідності у 2014 році, стало звільнення голів судів. Однак, оскільки голів обирають судді цих самих судів, у 85% випадків вони переобрали «старих» голів. Отже, стало зрозуміло, що необхідні набагато глибші й комплексні реформи судової системи. Водночас суди – це лише частина системи правосуддя, й інші її компоненти, такі як поліція, прокуратура та Служба безпеки України, не менш важливі. Розглянемо їх далі.

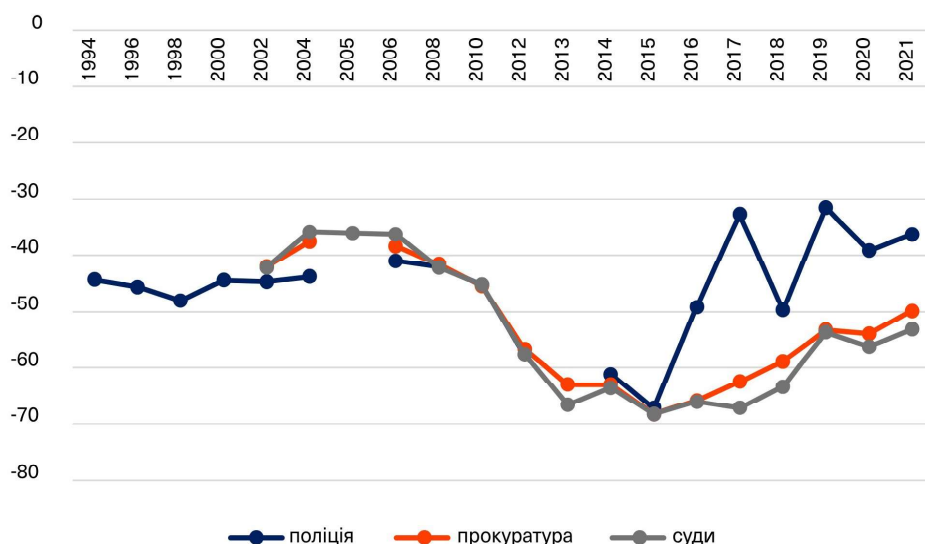
Поліція

Реформа поліції стартувала в 2015 році з ухвалення нового закону «Про національну поліцію». Нова патрульна поліція замінила ДАІ й отримала додаткові функції: тепер вона забезпечує порядок не лише на дорогах, а й в усіх громадських місцях. На жаль, після початкового етапу реформа зупинилася через відсутність політичної волі (докладніше див. Білу книгу реформ-2018). Реформаторів із Грузії, яких запросили для впровадження аналогічної

реформи поліції в Україні, незабаром звільнив міністр внутрішніх справ, який не хотів реальних змін. Новопризначені патрульні поліцейські швидко втратили мотивацію через порівняно низькі зарплати й відсутність перспектив: кар'єрне просування було неможливе для тих, хто не хотів ставати частиною нереформованої, корумпованої системи. Тому довіра до поліції залишається низькою, хоча довіра до патрульної поліції була вищою, ніж до Національної поліції (рис. 3.3А і 3.3В).

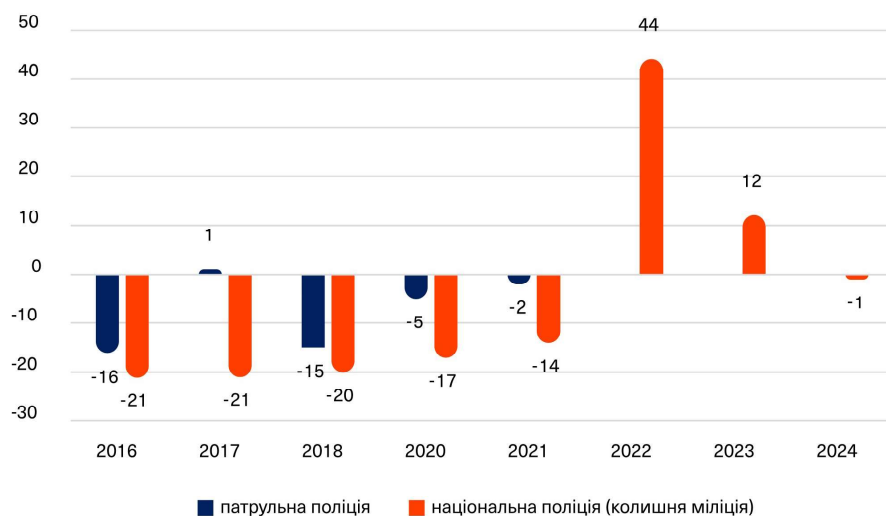
Протягом 2016 року спеціальна комісія провела атестацію «старих» міліцейських кадрів на предмет доброчесності й професіоналізму. В результаті лише 7.7% із них звільнили, й близько половини звільнених поновилися на посадах за рішеннями суду. Часто суди ухвалювали рішення на основі трудового законодавства, що практично унеможливило звільнення офіційно працевлаштованих. Однак реформам опиралася вся система, включно з міністром внутрішніх справ. Крім того, атестаційні комісії не мали ані чітких процедур, ані можливості належно проводити оцінювання.

Рисунок 3.3А. Баланс довіри до поліції, прокуратури та судів (різниця між частками тих, хто повністю/скоріше довіряє, і тих, хто повністю/скоріше не довіряє)

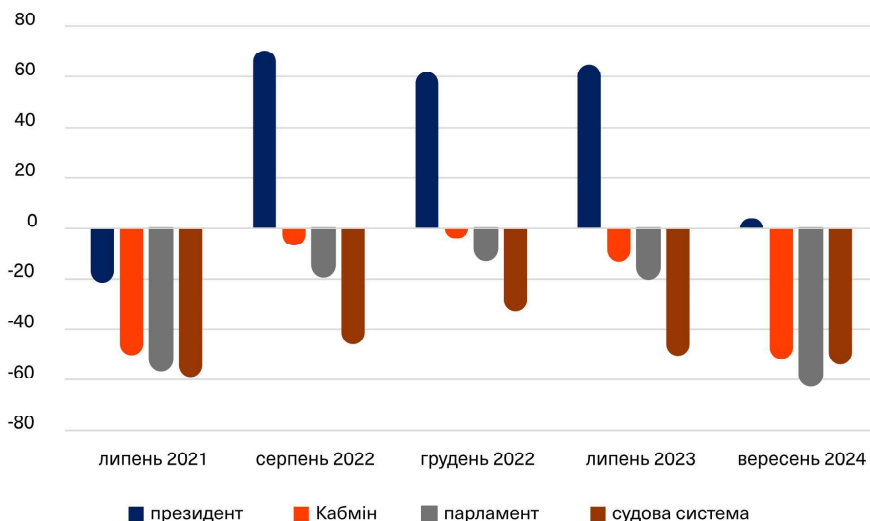
Джерело: опитування «Соціологічний моніторинг» Інституту соціології НАНУ

Рисунок 3.3В. Баланс довіри до поліції (різниця між частками тих, хто довіряє, і тих, хто не довіряє)

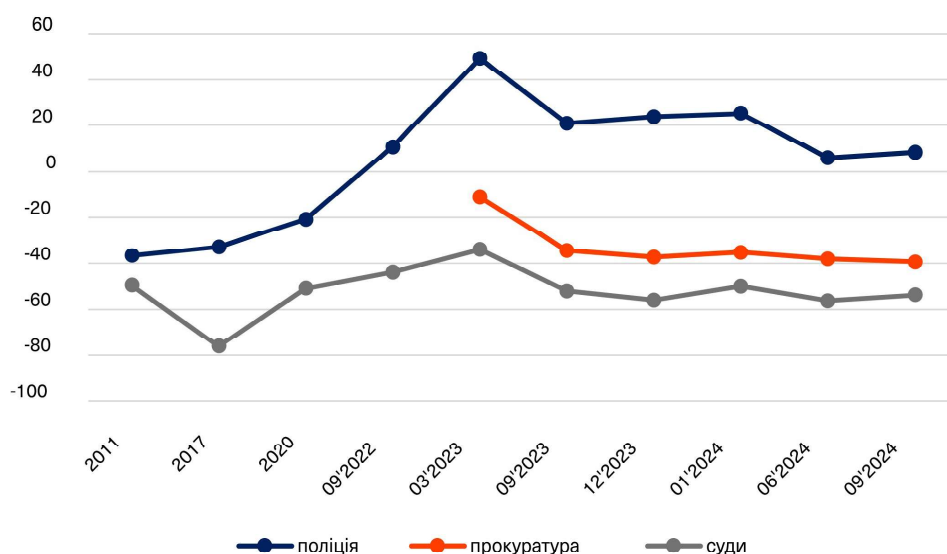
Джерело: опитування КМІС

Рисунок 3.3С. Баланс довіри до окремих інституцій у 2021-2023 рр. (різниця між частками тих, хто довіряє, і тих, хто не довіряє)

Джерело: опитування Центру Разумкова. Примітка: цей рисунок ілюструє «гуртування навколо прапора» у 2022 році, але довіра до суду залишилася нижчою, ніж до інших гілок влади

Рисунок 3.3D. Баланс довіри до правоохоронних інституцій після 2022 року порівняно з більші ранніми роками (різниця між частками тих, хто довіряє, і тих, хто не довіряє)

Джерело: опитування Центру Разумкова

Прокуратура

До 2014 року прокуратура була, по суті, «четвертою владою»: вона могла перевіряти будь-яке підприємство чи державну установу на предмет дотримання законодавства. Така необмежена влада створювала широкі можливості для корупції, якими нерідко користувалися прокурори. Іншою великою проблемою була відсутність політичної незалежності прокуратури: Генеральний прокурор призначається та звільняється президентом і парламентом, а окремі прокурори залежні від свого начальства (у 2017 році лише 11% прокурорів відчували свою незалежність від керівництва). Тому реформа прокуратури містила три ключові елементи: законодавче обмеження повноважень прокурорів, запровадження самоврядування (створення всеукраїнської конференції та Ради прокурорів, а також кваліфікаційно-дисциплінарної комісії для прокурорів, що почала працювати у 2017 р.) та заміну корумпованих прокурорів новими, обраними на відкритих конкурсах.

Для втілення першого елементу закон «Про прокуратуру» змінили у 2014 та 2015 роках. Ці зміни розмежували функції прокурорів й

адміністративного персоналу прокуратури, посилили незалежність прокурорів (через ускладнення процедури звільнення) та запровадили конкурсний добір на прокурорські посади. Вони також передбачали скорочення кількості прокурорів з 22 тисяч у 2014 році до 10 тисяч у 2018 році (до 2018 року кількість місцевих прокуратур зменшилася з 650 до 175 й відповідно близько 3000 прокурорів звільнили), а також спростили вимоги до кандидатів на посаду прокурора. Метою останніх двох змін було залучення нових людей до прокуратури та виплата їм гідних зарплат.

Найважливішими змінами стали поправки до Конституції, ухвалені у 2016 році, що стосувалися судової системи та прокуратури. Ці зміни зробили прокуратуру частиною системи правосуддя, а не окремим «царством», позбавили її функцій загального нагляду й слідства та запровадили Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру (див. розділ 1).

Щоб очистити прокуратуру від корумпованих працівників, на початку 2015 року президент Порошенко призначив заступником генпрокурора Давида Сакварелідзе, який до цього ефективно впровадив реформу

прокуратури в Грузії. Однак, реформа прокуратури зупинилася майже одразу, оскільки генпрокурором була людина зі «старої гвардії» – Віктор Шокін. Крім того, дизайн реформи був небездоганим: процедура призначення Генерального прокурора залишилась незмінною, а реформи почалися з «рядових» прокурорів, а не з Генеральної прокуратури (небагато людей хотіли обіймати посади нижчого рівня, коли вищий рівень залишався нереформованим). У середині 2015 року Сакварелідзе та його команда затримали двох корумпованих високопоставлених прокурорів, які нібито були пов'язані з Шокіним (так звані «діамантові прокурори»). У відповідь Шокін звільнив Сакварелідзе й кількох слідчих цієї справи. У березні 2016 року за наполяганням США, які фінансували реформу і прокуратури, і поліції, Віктора Шокіна звільнили. За даними ЗМІ, влітку 2023 року над «діамантовими прокурорами» ще тривав суд.

Отже, незважаючи на значні законодавчі зміни, прокуратура залишилася здебільшого нереформованою.

Правосуддя

У лютому 2015 року парламент ухвалив закон про забезпечення права на справедливий суд. Закон підвищив відкритість судових засідань, уточнив порядок здійснення судового розгляду й оскарження. Однак найголовніші зміни в судовій системі відбулися у 2016-2017 роках: зміни до Конституції, новий закон про судоустрій і статус суддів, закон про Вищу раду правосуддя і закон про реформування судочинства. Ці закони:

- зробили суддів більш політично незалежними. Раніше суддю спершу призначав президент на 5 років, а згодом парламент пожиттєво; тепер суддів обирає за конкурсом Вища рада правосуддя, найвищий орган суддівського самоврядування, і формально призначає президент до виходу на пенсію в 65 років. Звільнити суддю може лише Вища рада правосуддя;

- підвищили посадові оклади суддів із 10-13 до 30-75 прожиткових мінімумів (наразі судді отримують від 70 000 до 430 000 грн на місяць

при середній зарплаті 21 000 грн на місяць). Пенсії для суддів також значно підвищили, й тепер вони в середньому в 17 разів вищі за середню пенсію, хоча деякі судді й не заслуговують на такі виплати;

- зробили прокуратуру частиною судової системи, а не самодостатньою гілкою влади, водночас позбавивши її функції універсального нагляду (з Конституції вилучено окрему главу про прокуратуру й натомість статтю про прокуратуру включено до глави «Правосуддя»);

- ліквідували один рівень судів (Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Вищий господарський суд та Вищий адміністративний суд), які стояли між апеляційним і Верховним судом. Таким чином судова система знову стала трирівневою. Водночас ці закони передбачили створення Вищого антикорупційного суду (ВАКС) та Вищого суду з питань інтелектуальної власності (останній досі не функціонує);

- уточнили повноваження Верховного Суду, права та обов'язки учасників судового процесу;

- визначили, що лише адвокати можуть представляти особу в суді, за винятком справ про соціальний захист, вибори, справ щодо дітей. Це призвело до монополізації професії адвокатів Національною асоціацією адвокатів. У 2019 р. парламент дозволив юрособам самостійно представляти себе в суді. Таку можливість потрібно відновити й для громадян.

Крім того, ці закони прописали процедуру атестації суддів Вищою кваліфікаційною комісією суддів (ВККСУ). Ця комісія відповідає за добір суддів і забезпечення їхньої доброчесності. Їй допомагає Громадська рада доброчесності (ГРД), яка оцінює доброчесність суддів під час атестації.

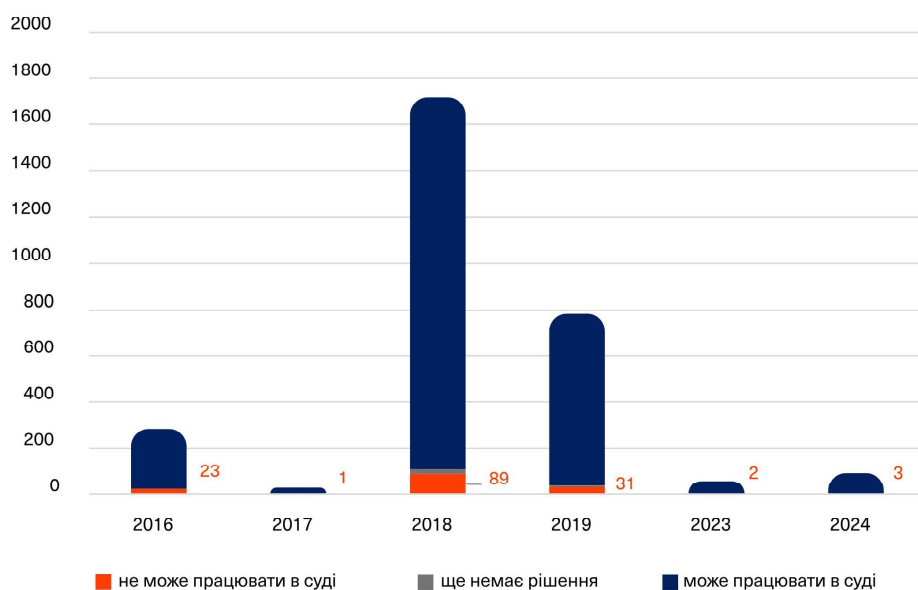
Протягом 2016-2019 років Верховний Суд переобрали за новою прозорою процедурою за участі Громадської ради доброчесності. Однак, оскільки кваліфікована більшість Вищої кваліфікаційної комісії суддів могла не брати до уваги негативні оцінки ГРД, 44 зі 193 новообраних суддів Верховного суду мали проблеми з доброчесністю.

Восени 2017 року ВККС розпочала процес кваліфікаційного оцінювання суддів. Менш

ніж за два роки вона планувала оцінити професійну кваліфікацію та доброчесність близько 7000 суддів. Не дивно, що процес був досить формальним (хоча у певний момент його навіть транслювали онлайн), а громадські організації, які за ним наглядали, кілька разів висловлювали серйозне занепокоєння щодо методології кваліфікаційного оцінювання та його практичної реалізації. Інакше кажучи,

як і у випадках із поліцією та прокуратурою, переважна більшість суддів легко пройшла атестацію. Громадські активісти зазначали, що ВККСУ не перевіряла інформацію, яку надавали судді про свої доходи та майно, хоча інколи ця інформація виглядала сумнівно. За даними ВККСУ, станом на кінець 2024 року лише 5% із 2960 суддів не пройшли оцінювання (рис. 3.4).

Рисунок 3.4. Результати кваліфікаційного оцінювання суддів за роками станом на 01.01.2025

Джерело: Вища кваліфікаційна комісія суддів України. Примітка: червоні числа показують кількість суддів, щодо яких ВККС ухвалила негативний висновок

Детальніше про судову реформу до середини 2019 року можна прочитати у попередніх Білих книгах реформ (2018, 2019 та в публікації «Вокс Україна»).

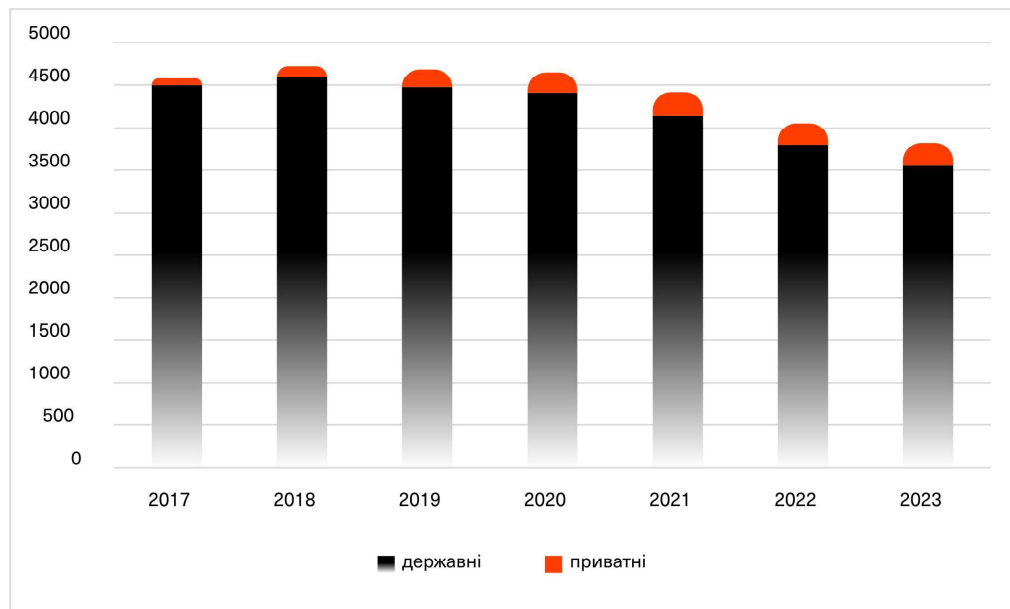
Ще одним аспектом правоохоронної системи, який потребував уваги, було виконання судових рішень: у 2015 році їх виконали лише близько 20%. Тому в 2016 році парламент дозволив діяльність приватних виконавців паралельно з державними, а Кабмін запровадив оплату праці обом категоріям залежно від результатів їхньої роботи (державні виконавці можуть отримати 2% вартості стягнених активів, а приватні – 10%). Хоча кількість приватних виконавців з

2017 року виросла (рисунок 3.5А), їхня частка у виконанні судових рішень залишається доволі низькою (рисунок 3.5В й 3.5С). Це пов'язано з тим, що приватні виконавці досі не мають тих самих прав, що й державні (наприклад, їм складно отримувати від поліції інформацію про транспортні засоби боржників). Якщо уряд має намір розвивати інститут приватних судових виконавців, варто надати їм рівні права та обов'язки з державними виконавцями.

У 2021 році Національний банк України зобов'язав банки надавати інформацію про рахунки боржників державним судовим виконавцям. Однак у 2021 році державні судові

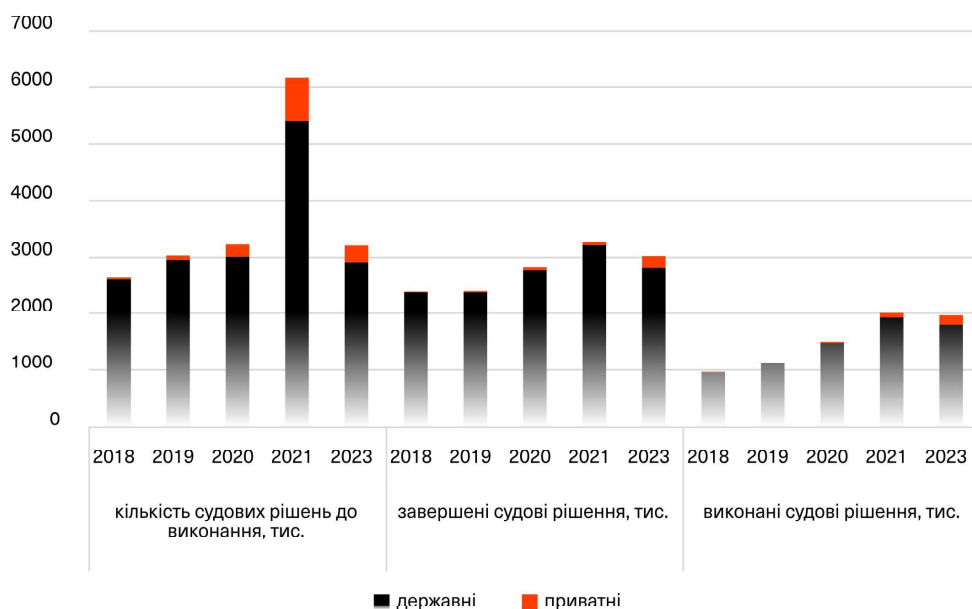
виконавці стягнули лише 2,4% від заявленої частка становила 3,2%). У 2023 році відповідні суми (для приватних судових виконавців ця частки становили 7,3% та 4,6%.

Рисунок 3.5А. Кількість державних і приватних виконавців на кінець року

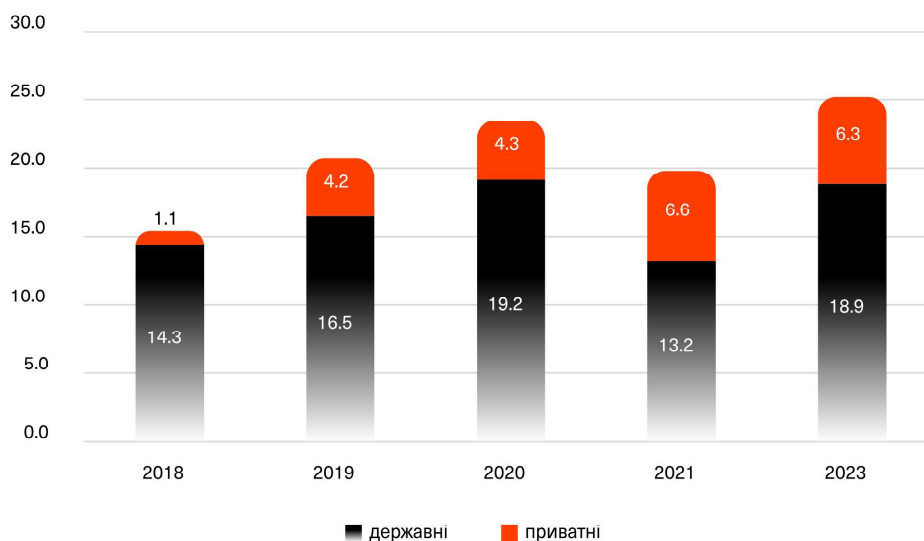

Джерело: Асоціація приватних виконавців України. Примітка: дані про приватних виконавців базуються на поданих річних звітах

Рисунок 3.5В. Завершені та виконані судові рішення за типом виконавців

Примітка: виконані рішення – ті, для яких виконавці виконали ухвалу суду. До завершених рішень також входять випадки, коли сторони уклали мирову угоду, коли позивач відкликав справу, коли минув реченець розгляду справи тощо

Рисунок 3.5С. Стягнуті кошти за типом виконавців, млрд грн

Джерело: Асоціація виконавців, Justlicitors

Реформи 2019-2024 рр.

Вищий антикорупційний суд

У середині 2018 року парламент ухвалив закон про Вищий антикорупційний суд. Хоча цей суд номінально створили у 2016 році, уряд і парламент зволікали з ухваленням цього закону (так що його навіть включили до програми МВФ), оскільки, як ми розповідаємо в розділі 1, новостворена антикорупційна система працює лише за умови функціонування всіх трьох її елементів (НАБУ, САП та ВАКС).

Інший закон встановив, що апеляції у справах ВАКС має розглядати апеляційна палата ВАКС, а не загальні апеляційні суди, які можуть бути корумпованими. У квітні 2019 року суддів ВАКС призначили за результатами конкурсу. ВАКС розпочав працювати у вересні 2019 року, а законодавчі зміни, які ухвалив новий парламент, дозволили йому уникнути надмірного навантаження, оскільки він узяв у роботу тільки нові справи про корупцію, які розслідували НАБУ та САП, а не «спадкові» справи.

У 2024 році парламент збільшив кількість суддів і співробітників Вищого антикорупційного суду (ВАКС), щоб він міг упоратися з підвищеним обсягом роботи. Станом на середину вересня 2024 року було відкрито 42 вакансії суддів ВАКС і 21 вакансії

в його апеляційній палаті. 27 та 11 посад відповідно заповнили, а конкурси на решту 15 і 10 вакансій мали завершитися до березня 2025 року. Проте, оскільки лише 7 із 140 кандидатів дійшли до етапу співбесіди, процес, імовірно, затягнеться. Втім, не варто жертвувати якістю суддів ВАКС заради швидкості.

Прокуратура

Новий парламент, обраний влітку 2019 року, перезапустив атестацію прокурорів: спеціальні комісії в Генпрокуратурі та обласних прокуратурах мали оцінити професійні компетенції та доброчесність прокурорів. Закон також ліквідував спеціалізовану військову прокуратуру, яку створили в 2014 році для розслідування воєнних злочинів на окупованих територіях України. Втім, Юрій Луценко, генпрокурор у 2016-2019 роках, використовував її для розслідування й інших злочинів. Наразі воєнні злочини розслідують Служба безпеки України, Державне бюро розслідувань, Національна поліція, а представляє в суді прокуратура. Уряд планує відновити спеціальну військову прокуратуру та військові суди для розгляду воєнних та військових злочинів.

В результаті переатестації 2019-2021 років звільнили близько 35% прокурорів (орієнтовно 50% у Генпрокуратурі та 1/3 в

обласних та місцевих прокуратурах). Втім, багато з них відновилися через суд через прогалини в законодавстві, на основі якого відбувалася атестація. Наприклад, за законом прокурори перед проходженням атестації мають вважатися такими, що «попереджені» про потенційне звільнення, проте парламент не має повноважень видавати попередження. Наразі атестація прокурорів триває.

Станом на середину вересня 2024 року кількість вакантних прокурорських посад перевищила 1200 або близько 12% від їхньої граничної чисельності (загалом система прокуратури може налічувати 15 тис. осіб: 10 тис. прокурорів, решта – адміністративний персонал). У 2022 році, щоб розширити коло кандидатів, скасували вимогу до кандидатів на посаду прокурора мати два роки юридичного стажу, а також запровадили стажування в прокуратурі.

У серпні 2023 року уряд за підтримки ЄС запустив пілотний проєкт «Прокурор громади», покликаний підвищити довіру громадян до правоохоронних органів. У чотирьох пілотних громадах прокурори активно спілкуються з громадянами та місцевою владою, збирають дані про їхні потреби, а також розповідають студентам про роботу прокуратури. Загалом ЄС активно бере участь у реформуванні правоохоронних органів в Україні: навчає поліціантів і прокурорів, а зараз допомагає в розслідуванні воєнних злочинів.

Детальний огляд реформи прокуратури за 2014-2023 роки свідчить, що прокурори досі не мають незалежності та належної системи оцінки їхньої роботи. Проте для суспільства, мабуть, найболючішим є те, що жоден суддя чи прокурор, який незаконно ув'язнював учасників Революції Гідності, не був покараний. З 2014 року уряд та правоохоронні органи саботували розслідування та судові слухання у справах Майдану, що дозволило деяким підозрюваним вийти на свободу через закінчення термінів давності справ. Лише чотири особи зі спецпідрозділів, що брали участь у злочинах, були засуджені.

Реформа Служби безпеки України (СБУ)

Реформа Служби безпеки України є актуальним питанням протягом багатьох років. Вона розпочалася ще за президентства Віктора Ющенка (2005-2010). У 2008-2009 роках Рада національної безпеки та оборони України затвердила Концепцію реформи СБУ й Комплексну програму реформи СБУ. Відповідний законопроект також розробили, але не ухвалили. У 2015 році реформу перезапустили за підтримки українського громадянського суспільства та міжнародних партнерів. Основною метою реформи є ліквідація департаментів СБУ, які займаються розслідуванням економічних злочинів. Таким чином СБУ буде позбавлена можливості тиснути на бізнес і зможе зосередитися на антитерористичній діяльності та виявленні ворожих агентів. Втім, СБУ ніколи не була надто ефективною в розслідуванні економічних злочинів: наприклад, у 2020 році СБУ розслідувала 505 економічних справ, із яких лише 90 дійшли до суду. Крім того, СБУ має припинити проведення досудових розслідувань, зменшити кількість співробітників із 27 000 до 15 000 осіб та демілітаризувати свою структуру.

На початку 2021 року відповідний законопроект ухвалили в першому читанні (він пропонує скоротити штат СБУ до 20 000 осіб). Цей крок підтримали послы G7, а також представники ЄС і НАТО. Однак громадські організації вважають, що він потребує значних змін. Зокрема, за цим законопроектом СБУ отримає право припиняти ліцензії медіа, які займаються діяльністю, що може бути загрозою національній безпеці. На думку громадських активістів, це положення може бути використане для обмеження свободи слова.

Правосуддя

Окрім запуску Вищого антикорупційного суду, одним із перших кроків оновленого парламенту став «перезапуск» судової реформи в листопаді 2019 р. Фундаментальною причиною очищення та «перезавантаження» вищих органів системи правосуддя було те, що судова реформа 2016 року запровадила незалежність суддів раніше за очищення

системи, а отже, судді, обрані до ВРП та ВККС, не були широко зацікавлені в реалізації реформи (втім, спершу очищення системи, а потім надання їй незалежності також було ризикованим варіантом, оскільки могло призвести до [неформальної] політичної залежності суддів).

Закон про суддівське самоврядування, ухвалений у 2019 році, встановив, що оцінювати доброчесність членів Вищої ради правосуддя буде Етична комісія з трьох міжнародних експертів, а Вищу кваліфікаційну комісію суддів переобиратиме комісія з шести осіб, із яких троє делеговані Конференцією суддів і ще троє – міжнародними організаціями.

Проте цей закон дозволив «старій» ВРП заблокувати формування Етичної комісії, щоб зберегти статус-кво й захистити інтереси «суддівської мафії». Є докази, що на рішення ВРП впливали судді одного з найбільш корумпованих судів України – Окружного адміністративного суду Києва (справа так званих «плівок Вовка», яку наразі розглядає Вищий антикорупційний суд). Ця справа стала каталізатором для «перезавантаження» Вищої ради правосуддя.

Наприкінці 2022 року ОАСК ліквідували. Тепер Україні потрібно створити новий адміністративний суд, який розглядатиме справи за участю центральних органів виконавчої влади (це одна з умов чинної програми МВФ). До його створення справи ОАСК розглядатимуть обласні адміністративні суди.

Наприкінці 2021 року парламент встановив порядок перевірки доброчесності членів ВРП та добору членів ВККС. Цей порядок підвищив вплив міжнародних партнерів і громадянського суспільства України на ці процеси, підвищив їхню прозорість і передбачуваність для забезпечення неупередженості новообраних членів ВРП. Закон також розблокував створення Етичної комісії.

Коли Етична комісія почала оцінювати членів ВРП на початку 2022 року, 12 із 15 з них подали у відставку, що призвело до припинення роботи ВРП. Протягом 2022-2023 років за участю Етичної комісії обрали 17 із 21 необхідних членів ВРП, й вона змогла відновити роботу.

Наприкінці 2024 року розпочала роботу Служба дисциплінарних інспекторів при ВРП. Ця служба розглядатиме дисциплінарні справи (скарги) щодо суддів. У 2021 році парламент запровадив штрафи (хоча й помірні – від 850 до 2550 гривень) за невиконання вимог дисциплінарних інспекторів.

Процес заміщення вакантних посад у ВККС розпочався у вересні 2021 року та завершився у березні 2023 року: комісія у складі трьох міжнародних і трьох українських експертів відібрала із 301 кандидата 32 фіналісти, й 16 із них Вища рада правосуддя призначила членами ВККС. За кілька місяців ВККС почала оцінювати суддів, щоб заповнити дефіцит суддівських кадрів в українській системі, яка укомплектована трохи більше ніж на 50%. Станом на 31 грудня 2023 року в Україні налічувалося 4 673 судді з необхідних 6329 (як показано на рис. 3.6, брак суддів є постійною проблемою).

До квітня 2024 року Вища кваліфікаційна комісія суддів (ВККС) завершила оцінку понад 400 суддів, які розпочали цей процес ще в 2017 році. Зараз, коли ВРП та ВККС працюють, Україна поступово заповнює вакансії суддів. Хоча цей процес може бути тривалим, важливіше, щоб новопризначені судді були кваліфікованими й мали хорошу репутацію. Громадська рада доброчесності (ГРД), до складу якої входять 20 представників громадянського суспільства, наукової, юридичної спільноти, журналістів та інших секторів, допомагає ВККС оцінювати доброчесність кандидатів.

Закон «Про удосконалення процедур суддівської кар'єри», ухвалений наприкінці 2023 року, спрощує процедури оцінки суддів і встановлює, що ВРП, після консультацій з ГРД, ВККС та Радою суддів, має затвердити чіткий перелік критеріїв для оцінки доброчесності та професійної етики суддів. Ці зміни мають зробити процес оцінки більш неупередженим.

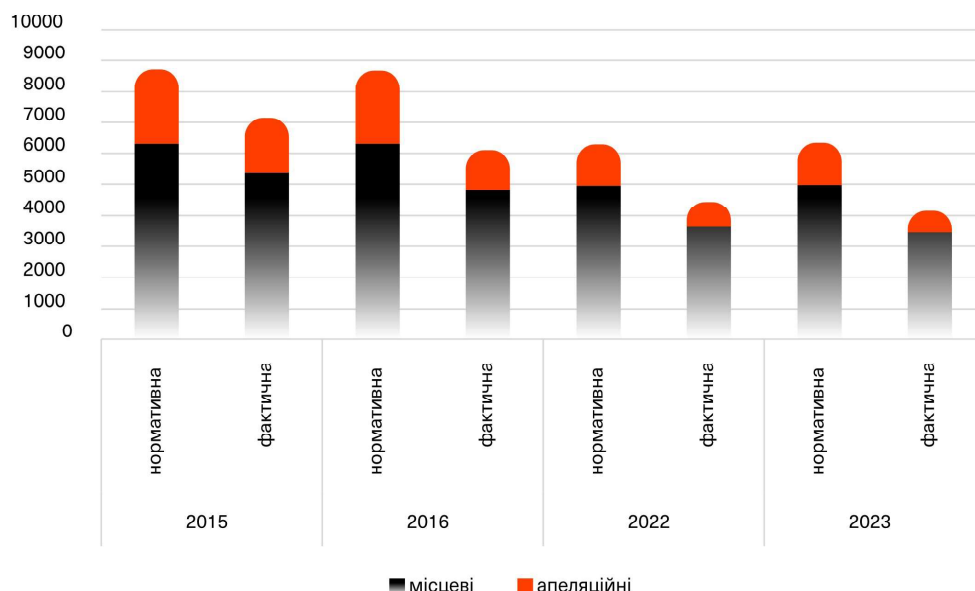
У 2024 році ВРП визначила 474 кандидати, яких президент має призначити суддями, та звільнила 237 суддів, включно з колишнім головою Верховного суду, якого НАБУ заарештувало за хабар у травні 2023 року.

Наприкінці 2024 року парламент змінив процедуру складання кваліфікаційного іспиту

для кандидатів на посаду суддів. Ці зміни дозволяють ВРП визначати поріг для тесту на IQ й одночасно встановлюють вимогу, що

кандидати повинні набрати не менше 75% балів на іспитах з історії, загального права та спеціалізованого права.

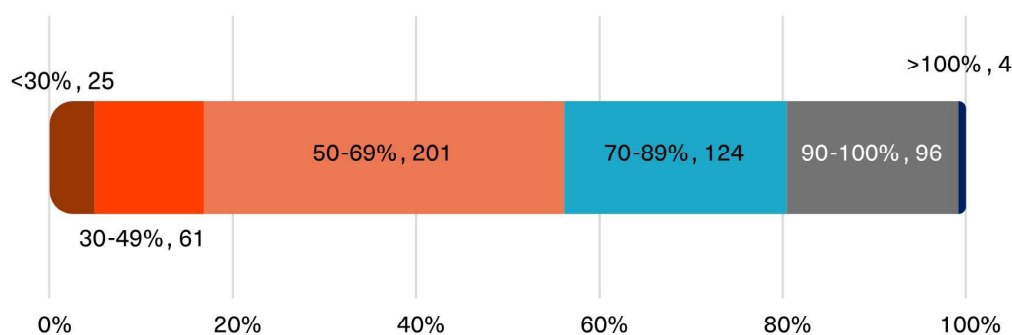
Рисунок 3.6. Нормативна (визначена ВРП) та фактична кількість суддів за типами судів

Джерело: Звіти Державної судової адміністрації. Довідка: у 2020 році Вища рада правосуддя за підтримки USAID провела дослідження щодо часу, необхідного для розгляду справ. «Нормативна» кількість суддів ґрунтується на цих оцінках

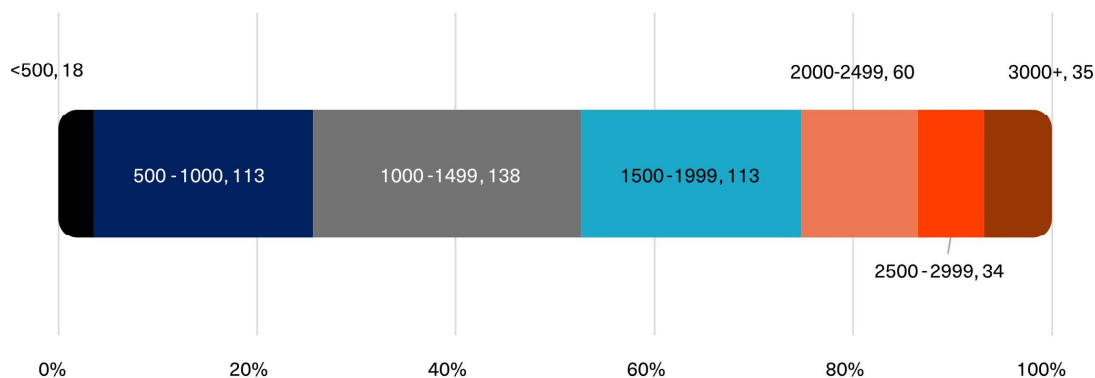
Разом із постійним скороченням кількості суддів, кількість справ залишається значною. Так, у 2023 році до судів надійшло близько 4,5 мільйона справ та матеріалів, що більше, ніж у 2021 році. Як видно з рисунку 3.7, українські суди недоукомплектовані, а у приблизно чверті з них судді перевантажені.

Рисунок 3.7А. Розподіл судів за кадровим складом відносно нормативів, визначених ВРП

Примітка: 25 судів мають менше 30% від нормативної кількості суддів, 201 суд має 50-69% від нормативної кількості тощо

Рисунок 3.7В. Розподіл судів за кількістю годин на рік, які кожен суддя має присвятити розгляду справ відповідно до нормативів (фактичний час може відрізнятися)

Джерело: Рада суддів України. Примітка: у 129 судах (приблизно чверть від загальної кількості) кожен суддя має витратити на розгляд справ більше, ніж середня кількість робочих годин (~2000 годин на рік)

Зменшенню навантаження на суддів має сприяти ухвалений у січні 2022 року закон «Про медіацію». Неофіційно медіація існує в Україні доволі давно, але цей закон створив її офіційне підґрунтя. Сподіваємося, що значна кількість справ вирішуватиметься за допомогою медіації, без необхідності розпочинати тривалий і витратний судовий процес.

Верховний суд

Хоча Верховний Суд повністю «перезавантажили» у 2017-2018 роках, виявилось, що новообрані судді не мають імунітету від корупції. У травні 2023 року агенти НАБУ затримали голову Верховного Суду Всеволода Князева на місці злочину, коли він отримував хабар у розмірі 2,7 мільйона доларів від українського олігарха. Наразі цю справу розглядає Вищий антикорупційний суд. Іншого суддю Верховного Суду звільнили через наявність російського громадянства.

Сьогодні у Верховному Суді працює 156 суддів зі 196 необхідних. У 2023 році Верховний Суд розглянув близько 500 справ, що більше, ніж у 2022 році, але приблизно вдвічі менше, ніж у 2021 році. У 2020 році парламент ухвалив закон, який має знизити навантаження на Верховний Суд. Цей закон звужує коло справ, які можуть

розглядати судді Верховного Суду (ці справи вже пройшли місцеві й апеляційні суди). Такі справи повинні або встановлювати прецеденти або виправляти рішення судів нижчої інстанції, якщо вони не врахували існуючі прецеденти. Завдяки зниженню кількості справ Верховний Суд зможе зосередитись на своїй основній функції: встановленні прецедентів для судової практики в Україні.

Конституційний суд

Конституційний Суд надзвичайно важливий, оскільки він не лише тлумачить Конституцію, але й може перевіряти, чи відповідають Конституції певні закони. Тому теоретично він може скасувати будь-яку реформу за допомогою рішення про те, що закон, який запровадив цю реформу, не відповідає Конституції. Так, на початку 2019 року він скасував кримінальну відповідальність за незаконне збагачення (що автоматично закрило 65 справ про корупцію та підважило роботу НАБУ та САП). Аналогічно, у 2020 році він суттєво похитнув систему контролю за деклараціями посадових осіб і таким чином всю антикорупційну екосистему. Обидва рішення пізніше були скасовані ухваленням відповідних законів, але питання до доброчесності Конституційного Суду

залишаються (наприклад, колишній голова Конституційного Суду Олександр Тупицький перебуває під санкціями США за корупцію, зараз його розшукує українська правоохоронна система).

В майбутньому Конституційний Суд розглядатиме питання інтеграції України до ЄС і НАТО, повоєнних виборів, реінтеграції окупованих територій тощо. Тому доброчесність та професіоналізм суддів цього суду (яких обирають на 9 років і яких майже неможливо звільнити) надзвичайно важливі. Однак, призначення цих суддів є політичним: 6 суддів призначає Президент, 6 – парламент, і 6 – Конференція суддів. Тому однією з семи умов для відкриття переговорів про членство України в ЄС була зміна процедури призначення суддів Конституційного Суду. Їх усе одно призначатимуть політичні інституції, але з числа кандидатів, чію професійність і доброчесність належним чином перевірили та підтвердили.

У грудні 2022 року парламент змінив процедуру добору суддів Конституційного Суду. За новими правилами, добирати кандидатів має Дорадча група експертів (ДГЕ). Проте Венеційська комісія надала негативний висновок щодо цієї реформи, і Європейська комісія підтримала цей висновок. Зокрема, Венеційська комісія рекомендує запровадити процедури, які унеможливлять саботаж роботи ДГЕ, тобто мати «запасних» членів ДГЕ, спростити процес добору членів ДГЕ парламентом, а також збільшити кількість членів ДГЕ з 6 до 7, щоб уникнути «нічийх» під час голосування. Це має щоб зробити процес добору суддів Конституційного Суду прозорим для громадянського суспільства й забезпечити, щоб кандидати, яких не схвалила ДГЕ, не потрапили до Суду.

Відповідно до цих рекомендацій у 2023 році парламент змінив процедуру конкурсу так, щоб члени Консультативної експертної групи, призначені Венеційською комісією або міжнародними організаціями, мали вирішальний голос під час добору кандидатів. У березні 2024 року розпочався конкурс на 5 вакантних посад у суді. З того часу були

призначені два судді, й один суддя подав у відставку через закінчення терміну служби, тому чотири вакансії залишаються.

Цифровізація

Судова система, як і інші гілки української влади, проходить процес цифровізації. Так, нещодавно всі учасники судових процесів (адвокати, нотаріуси, судові виконавці, судові експерти тощо) були зобов'язані створити власні електронні кабінети в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі (ЄСІТС). Інші учасники процесів (наприклад, підприємства) можуть реєструватися в цій системі добровільно. Після повного розгортання цієї системи будуть цифровізовані обмін документами, збір даних, управління людьми, активами тощо.

Система мала запрацювати на початку 2019 року. Однак виявилось, що для цього потрібно набагато більше людських і матеріальних ресурсів, ніж було передбачено спочатку. Тому в 2021 році парламент дозволив поетапне розгортання системи. План цифровізації судової системи України передбачає її завершення до кінця 2027 року, проте відповідальний заступник голови Державної судової адміністрації має намір прискорити впровадження системи: переглянути її функціональні можливості, залучити більше ІТ-фахівців до державного підприємства, яке розробляє систему, та інтегрувати її із застосунком Дія.

Міжнародна співпраця

У травні 2022 року парламент ухвалив закон про співпрацю України з Міжнародним кримінальним судом (МКС). Закон визначає процедури передачі справ до МКС, підтримку діяльності МКС Україною, операції МКС в Україні тощо. У серпні 2024 року Україна ратифікувала Римський статут, який підписала ще в 2000 році. Однак закон про ратифікацію містить застереження, згідно з яким МКС не може розслідувати справи проти українських військових протягом наступних семи років. Це було зроблено для мінімізації ризику використання МКС Росією проти української

армії. Водночас, ратифікація вигідна для України, оскільки вона дасть змогу розслідувати російські воєнні злочини в Україні й потенційно покарати злочинців. Крім того, ратифікація Статуту є однією з умов інтеграції України до ЄС.

У жовтні 2022 року Україна приєдналася до Європейської організації публічного права, що має сприяти узгодженню законодавства України та ЄС. Водночас Україна ратифікувала Конвенцію про вибір суду та внесла відповідні зміни до національного законодавства. Це має спростити для українського бізнесу використання іноземних судів та міжнародне визнання українських судових рішень.

Що далі?

Подальші заходи з реформування правоохоронних органів містяться в Програмі «Ukraine Facility», пріоритетних реформах для України за версією G7, рекомендаціях ОЕСР, рекомендаціях GRECO та в Стратегічному плані реформування органів правопорядку України. У багатьох аспектах ці документи збігаються. Загалом ідеться про забезпечення доброчесності й незалежності суддів і прокурорів, більшу прозорість, підзвітність і цифровізацію системи.

Так, Європейська комісія рекомендує Україні у 2025 році «впровадити прозорі та засновані на заслугах процедури набору та добору на керівні посади в центральних і обласних підрозділах Національної поліції та Державного бюро розслідувань (ДБР) з реальним залученням незалежних експертів, а також із впровадженням сильних дисциплінарних і антикорупційних правил, пристосованих до місцевих умов і спрямованих на подолання реальних корупційних ризиків».

Для прокуратури огляд реформи рекомендує такі зміни. По-перше, необхідно збільшити незалежність Генерального прокурора, залишивши в законі лише декілька чітко визначених підстав для його звільнення. Водночас потрібно впровадити конкурентну процедуру добору Генерального прокурора. По-друге, просування прокурорів кар'єрними сходами має бути засноване лише на заслугах,

наприклад, за результатами незалежної оцінки. Це також підвищить незалежність прокурорів. По-третє, для зменшення корупційних ризиків потрібно розподіляти справи між прокурорами випадковим чином з урахуванням їхньої кваліфікації (цей механізм був у стратегії розвитку прокуратури на 2021-2022 роки, але його так і не запровадили). По-четверте, потрібно вдосконалити процедуру дисциплінарного провадження проти прокурорів з урахуванням рекомендацій дослідження Ради Європи (план України передбачає ухвалення закону про збільшення спроможності й повноважень Дисциплінарної комісії для прокурорів).

Ukraine Facility та звіт ЄС–Україна приділяють найбільшу увагу судовій та правоохоронній системі. Звіт ЄС–Україна застосовує ширший підхід – він охоплює права людини, юридичну освіту, реформу адвокатури тощо. Натомість Ukraine Facility фокусується на кількох конкретних заходах:

- запровадити періодичну оцінку ефективності роботи суддів та прокурорів; змінити закон про декларації суддів для підвищення прозорості їхніх активів і доходів;
- розглянути 2300 незавершених дисциплінарних справ щодо суддів до кінця 2025 року;

- ухвалити закон про виконання судових рішень; втілити стратегію і план дій з покращення виконання судових рішень; запустити систему збору даних щодо виконання судових рішень та оновлену IT-систему правосуддя;

- створити новий Вищий адміністративний суд;

- завершити оцінку принаймні 1000 суддів, заповнити щонайменше 440 вакансій суддів (у 2025 році ВККС планує продовжити конкурси на 1800 вакансій у місцевих судах, 550 вакансій в апеляційних судах та 25 вакансій у ВАКС);

- ухвалити закон, що формально запровадить дистанційні судові засідання та врегулює їхні процедурні аспекти;

- запровадити нову систему електронного управління справами в кримінальному судочинстві замість Єдиного реєстру досудових розслідувань;

-провести IT-аудит IT-систем судів, ухвалити дорожню карту й розпочати модернізацію цієї системи, включно з новою системою управління справами;

-ухвалити закон про адвокатуру, що забезпечить більшу прозорість, самоврядування та доброчесність у роботі адвокатів.

Ці зміни вимагають не лише ухвалення нових законодавчих актів, але й значних ресурсів, адже оцінити тисячі кандидатів на посади суддів – непросте завдання. Крім того, оскільки ВРП не працювала близько двох років, накопичилася значна кількість дисциплінарних справ проти суддів.

Велика кількість вакансій у судовій системі призводить до високого навантаження на суддів та персонал судів. Однак навряд чи доцільно пришвидшувати атестацію суддів на шкоду якості. В ідеалі кінцевою метою судової та правоохоронної реформи має бути те, що антикорупційна інфраструктура стане непотрібною, оскільки корупційні дії розслідуватимуть і каратимуть «звичайні» поліція, прокуратура й суди. Звісно, наразі це доволі віддалена мета, але важливо рухатися в правильному напрямку (*VoxUkraine* (<https://voxukraine.org/bula-knyga-reform-2025-rozdil-3-sudova-systema-i-dotrymannya-zakoniv>). – 2025. – 6.05).

В. Чепурко, КР.ua.: Чи можна подолати «спадщину Портнова»: експерти про незалежність українських судів

Вбивство Андрія Портнова знову підняло бучу навколо українських судів. Політику і юристу закидають необмежену владу, яку він отримав над Фемідою за часів Януковича і якою продовжував користуватися, навіть перебуваючи в еміграції – аж до самої смерті від куль кілерів в Іспанії.

«Вплив Портнова на суди і органи правопорядку в Україні складно переоцінити. Бо значною мірою він цю систему побудував. Але те, що тепер Портнова немає, не означає автоматично, що все буде супер. Залежні судді, слідчі і прокурори дуже швидко знайдуть собі нового господаря. І вже великою мірою знайшли. В тому числі – в особі деяких послідовників Портнова, які займають не найнижчі посади в теперішній владі», – написав голова правління аналітично-адвокаційного центру Фондація DEJURE М. Жернаков.

На думку юриста, і її багато хто поділяє, Україні потрібне оперативне і ефективне оновлення судів, щоб унеможливити в цій системі існування «господарів». Наскільки це реально і що для цього потрібно – журналістка Коротко про розпитала експертів.

Курс на самостійні та неупереджені суди був проголошений зі здобуттям Україною незалежності. У 1994 році ухвалили закон про статус суддів, у 1996-му їх виділили в

окрему – третю гілку влади після законодавчої і виконавчої. Але... Просто процитуємо Вікіпедію: «Незважаючи на позитивні законодавчі зміни, ідея побудови незалежної судової системи фактично ігнорувалася вищими органами влади. Політичні сили використовували суди у власних інтересах...».

Не дуже допомогли і новації 2016 року, коли після консультацій з європейськими партнерами знову були внесені зміни в Основний закон, перезавантажені Верховний суд, Вища кваліфікаційна комісія суддів, створена Громадська рада доброчесності. На дев'ятому році реформи, яку голова Венеціанської комісії Джанні Буїккію порівняв з революцією Коперніка в науці, ми знову говоримо про залежність судів. Аж до того, що всією цариною Феміди може керувати одна людина.

– Вплив Портнова в цілому на судову систему в Україні перебільшений. Я не можу стверджувати, що він не мав такого впливу, але у тих масштабах, які зараз приписують, – об'єктивно ні, – ділиться своєю думкою колишній заступник генерального прокурора адвокат Олексій Баганець. – Я думаю, що роль Портнова перебільшується навмисно, бо такого впливу влади на судову систему, який є зараз, ніколи ще не було. І я не вірю в те, що сьогодні

цю систему можна якось переламати і зробити незалежною. Насамперед тому, що в нашому суспільстві немає такого запиту.

Заслужений юрист України зазначає, що за часів Януковича і потім Порошенка західні партнери були чутливими до втручання влади в правосуддя.

– Було багато рішень Європейського суду з прав людини, тисла Венеціанська комісія, якщо політики правили своє. Сьогодні такої реакції немає, можливо, через війну. І це не надихає говорити про зміни. Днями очільниця Мін'юсту Ольга Стефанішина у Європейському суді доповідала про успіхи у сферах судової реформи. Саме так – успіхи. Бо сьогодні у нас на першому місці ставиться успіх, а не аналіз реальності, – констатує Олексій Баганець.

Найпопулярніший рецепт, яким користувачі соцмереж пропонують рятувати суди від «портновщини», – це оновити весь суддівський корпус або принаймні вичистити з нього тих, кого призначали за протекцією «сірого кардинала».

– І це ми вже проходили, – коментує Олексій Баганець, – коли перевіряли суддів на добросовісність. Мене пересмикує від цього слова, бо про фаховість, про досвід ніхто не згадував. Постраждало багато професійних суддів, які когось чимось не влаштовували, зокрема, своєю принциповою позицією. Тому, якщо почнемо очищати суди від «суддів Портнова», знову крайніми виявляться ті, хто для когось незручний. Хто реально був зобов'язаний Портнову, залишиться, бо це зручні люди. Зараз на Портнова легко все перекласти і жити далі. Поки триває війна, поки не проводяться демократичні вибори, в системі нічого не зміниться.

Справа не тільки у війні. Суди, як будь-яка інша складова нашого буття – армія, освіта, медицина, є віддзеркаленням стану суспільства.

– Налагодити належне правосуддя для будь-якого народу, для будь-якої країни – це архіскладне завдання, – каже старший науковий співробітник Інституту держави і права ім. В. М. Корецького Микола Сірий. – Правосуддя – це право в суді. Тобто треба створити право, зрозуміти, для чого воно

створене, і дотримуватися цього права. Задача ніби проста, але ми намагаємося її вирішити більше 30 років. На цьому шляху мали більш успішні, менш успішні етапи, але результату не досягли. Бо не вміємо формувати стандарти і – головне – їх відстоювати. Простіше стати в колону за якимось начальником і слухати, що він скаже. Кількість людей, які розуміють норму права і готові до кінця її захищати, критично мала. В судах, як і в усьому суспільстві, більше тих, кого ми називаємо конформістами, пристосуваннями.

Експерт звертає увагу, що система відбору у судді не забезпечує тій критично малій масі пріоритет.

– Ми намагаємося оновити судову систему через конкурси, кваліфікаційні іспити, атестації. А в підсумку досягаємо тільки одної мети: відділяємо певну кількість людей з гарними психологічними даними і доброю пам'яттю. А потім ці люди одягають мантиї і починають судити, хоча ніколи не стояли на захисті права, а тільки вчили статті різних кодексів. Захист права – це коли людина вважає свою місію вищою цінністю, якою не можна поступитися за жодних обставин. Таких людей треба виховувати в старших класах школи, у вищих навчальних закладах, але саме це є найскладнішим з найскладніших завдань. Бо ті, хто виховують, самі не завжди готові захищати право, а не свої чи чийсь інтереси.

Микола Сірий згоден, що найкращим був би вихід – зупинити машину, замінити деталі і поставити на нові рейки.

– Але це неможливо, бо система постійно перебуває в русі. Тому єдиний варіант – це збільшувати кількість фахових суддів. Нехай навіть у них буде погана пам'ять – дамо помічників. Мало що можна поміняти, поки в суди не прийдуть люди, які відчувають право і які не реагують на телефонні дзвінки, нагороди і звання.

Наповнення судів професіоналами, для яких буква закону важить понад усе, – це необхідний, але дуже тривалий процес. Член ради Комітету Національної асоціації адвокатів України з питань захисту прав людини Сергій Костира впевнений, що є додаткові інструменти, які

можна використовувати вже зараз для контролю судів.

– В усьому світі суди, судові засідання, бази розподілу справ контролюються через гаджети і за допомогою штучного інтелекту. Я на власні очі все це бачив, коли в Сіетлі (США) брав участь у судових засіданнях. Ми, порівняно з ними, вогонь добуваємо тертям з каміння. Бо нікому не вигідно, щоб судова система стала незалежною. Так і з'являються «портнові», так зараз шукають йому заміну.

Адвокат зауважує, що закордонний досвід може багато чим пригодитися.

– Ми незадоволені роботою Вищої ради правосуддя. А з кого її зібрали? З випадкових людей. Тим часом можна взяти на озброєння виборчий досвід, коли члени адміністративної громади обирають суддю, якому довіряють

і делегують його у ВРП. Ми скаржимося, що жеребкування по розподілу справ підтасовується. Правильно, бо воно не публічне. Зробіть жеребкування відкритим – онлайн. У нас багато варіантів, як можна контролювати суди, але ми їх не використовуємо. А громадського нагляду або немає, або він монополізований.

На думку експерта, зараз суспільству потрібен мозковий штурм, можливо, штаб, до якого будуть залучені не тільки юристи, а й журналісти, іноземні фахівці, щоб розробити систему суспільного та електронного контролю за судами, щоб максимально можливо дистанціюватися від суб'єктивних чинників корупції (*KP.ua (https://kp.ua/ua/politics/a711494-chi-mozhna-podolati-spadschchinu-portnova-eksperti-pro-nezalezhnist-ukrajinskikh-sudiv).* – 2025. – 27.05).

ПОЗИЦІЯ ВЛАДИ, ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ, ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Делегація Конституційного Суду України у складі суддів Конституційного Суду України Віктора Городовенка (глава делегації) та Галини Юровської здійснила візит до Республіки Молдова. У межах цього візиту відбулися важливі заходи, спрямовані на зміцнення міжінституційної співпраці, обмін досвідом та посилення діалогу між конституційними юрисдикціями обох держав.

22 травня відбулася двостороння зустріч делегації Конституційного Суду України з Головою та суддями Конституційного Суду Республіки Молдова.

Сторони відзначили багаторічну плідну взаємодію, що базується на спільних цінностях правової держави, повазі до прав людини та верховенства права. Було наголошено на важливості постійного обміну досвідом у сфері конституційного судочинства, зокрема в умовах новітніх викликів та загроз.

Судді Конституційного Суду України висловили щиру вдячність колегам із Республіки Молдова за послідовну підтримку України у протидії російській збройній агресії, а також за солідарність у захисті суверенітету,

територіальної цілісності та демократичного ладу.

Учасники обговорили рішення, ухвалені нещодавно, обмінялися інформацією щодо змін у роботі судів, механізми здійснення конституційного контролю в умовах кризових ситуацій, захист прав людини під час надзвичайного стану, а також виклики, пов'язані з адаптацією національного законодавства до європейських стандартів.

У межах візиту відбулася робоча зустріч делегації Конституційного Суду України із Надзвичайним і Повноважним Послом України у Республіці Молдова Пауном Роговєєм, під час якої говорили про співпрацю між органами влади, просування Республіки Молдова на шляху до членства в Європейському Союзі та виклики, що постають перед країною на цьому шляху.

23 травня судді Конституційного Суду України Віктор Городовенко та Галина Юровська взяли участь у міжнародній конференції «Сучасні виклики в діяльності конституційних судів країн Східної Європи», що відбулася з нагоди 30-ї річниці з дня

заснування Конституційного Суду Республіки Молдова.

Захід відкрили Голова Конституційного Суду Республіки Молдова Домніка Маноле, Прем'єр-міністр Республіки Молдова Дорін Речан, заступник Голови Представництва, керівник відділу політики, преси та інформації Представництва ЄС у Республіці Молдова Мате Чічай, директор з прав людини Генерального директорату з прав людини та верховенства права Ради Європи Клер Овей, член Європейської комісії «За демократію через право» (Венеційська комісія) Ейрік Холмойвік.

У межах панельних дискусій, які модерували керівник сектору Відділу програм співпраці Генерального директорату з прав людини та верховенства права Ради Європи Мар'яна Кіку, суддя Конституційного Суду Республіки Молдова Люба Шова, відбулися презентації та дискусії щодо ролі конституційних судів в умовах сучасних викликів.

Суддя Конституційного Суду України Галина Юровська виступила на конференції та привітала колег із Конституційного Суду Республіки Молдова з 30-ю річницею від дня заснування Суду, побажавши подальшого зміцнення інституційної спроможності та розвитку конституційного правосуддя.

У межах заходу Галина Юровська представила доповідь на тему «Верховенство Конституції та інституційна стійкість в умовах воєнного стану: досвід Конституційного Суду України», у якій нагадала, що конституційні суди відіграють вирішальну роль у підтримці верховенства права, забезпеченні конституційних принципів і захисті прав людини навіть в умовах найсерйозніших викликів, одним із яких є війна. За таких обставин цінним є досвід Конституційного Суду України, який продемонстрував інституційну стійкість та адаптувався до умов воєнного стану, продовжуючи відстоювати конституціоналізм та верховенство права.

Доповідачка зазначила, що одним із ключових обов'язків Конституційного Суду України є перевірка конституційності запроваджуваних в умовах дії воєнного стану обмежень, які повинні бути обґрунтованими,

домірними та відповідати суті цих прав. Вона також зазначила, що у період дії воєнного стану має бути забезпечено справедливий баланс між суспільними інтересами та індивідуальними правами. На підтвердження цієї тези було наведено юридичні позиції з рішень Конституційного Суду України, ухвалених у період дії воєнного стану.

Суддя Галина Юровська констатувала, що така практика органу конституційної юрисдикції в Україні створює важливий прецедент для майбутніх справ щодо захисту прав в умовах надзвичайних ситуацій.

У доповіді також зазначено, що Конституційний Суд України у своїх рішеннях приділяє належну увагу потенційним ризикам і небезпекам, які мають важливе значення для функціонування української державності. Зокрема, розглянуто ризики для національної безпеки, які становлять релігійні організації, пов'язані з державою, що здійснює збройну агресію проти України (Рішення від 27 грудня 2022 року № 4-р/2022), наголошено на важливості мовного питання, яке вже давно використовують як інструмент у гібридній війні Російської Федерації проти України (Рішення від 14 липня 2021 року № 1-р/2021).

Окремий блок питань, висвітлених у рішеннях Конституційного Суду України, стосується вразливих категорій громадян і потреби в їх соціальному захисті.

За словами Галини Юровської, Конституційний Суд України відіграє життєво важливу роль у гармонізації правової системи України з правом ЄС, посилюючи європейську інтеграцію України, що знайшло своє відображення у Рішенні від 1 листопада 2023 року № 9-р(II)/2023.

Галина Юровська підсумувала, що навіть у найскладніший час Конституційний Суд України демонструє інституційну стійкість та вірність принципу верховенства Конституції України. Ця незмінна прихильність зміцнюється завдяки підтримці з боку європейської спільноти та поглибленню співпраці між конституційними судами по всій Європі.

Свої виступи та презентації на конференції також представили: суддя Суду Справедливості

Європейського Союзу «Верховенство права Європейського Союзу та національна ідентичність держав-членів» Октавія Спінеану-Матей, член Європейської комісії «За демократію через право» (Венеційська комісія) Ейрік Холмойвік, керівник відділу демократизації БДПЛ Костянтин Вардзелашвілі, директор з міжнародних відносин, зв'язків з Венеційською комісією Конституційного Суду Республіки Австрія Ральф Бюкле, почесний професор Університету Парижа 1 Пантеон-Сорбонна, член Венеційської комісії Бертран Матсьє, заступник Голови Конституційного Суду Чеської Республіки Катерина Роновська, Голова Цивільної палати Верховного Суду Естонської Республіки Каупо Паал, суддя Конституційного Суду Республіки Молдова Ніколає Рошка, Міністр юстиції Республіки Молдова Вероніка Михайлов-Морару, суддя Конституційного Суду Латвійської Республіки Яутріте Брієде, Голова Конституційного Суду Республіки Молдова (2011–2017) Александр Тенасе. Суддя Конституційного Суду Республіки Молдова у відставці Першого Пленуму Конституційного Суду Ніколає Осмоческу (1995–1998) виступив із промовою з нагоди 30-ї річниці заснування Конституційного Суду Республіки Молдова (*Офіційний вебсайт Конституційного Суду України* (<https://ccu.gov.ua/novyna/suddi-konstytucijnogo-sudu-ukrayiny-pid-chas-vizytu-do-respubliki-moldova-obgovoryly-pytannya>). – 2025. – 27.05).

У Конституційному Суді України 22 травня 2025 року відбулася презентація колективної монографії на тему «Конституційно-правові та теоретичні засади модернізації українського парламентаризму в умовах реалізації європейського вибору».

Участь у заході, що відбувся у змішаному форматі, взяли виконавач обов'язків Голови Конституційного Суду України Олександр Петришин, судді Суду Віктор Кичун, Василь Лемак, Олег Первомайський, працівники патронатних служб суддів, Секретаріату Суду, науковці.

У своєму виступі Олександр Петришин зазначив, що монографія охоплює широкий

спектр проблемних питань функціонування парламентаризму як одного з фундаментальних інститутів демократичного конституціоналізму. Видання складається з дев'яти тематичних розділів, підготовлених провідними українськими науковцями.

За словами Олександра Петришина, автори здійснили ґрунтовний аналіз історичних витоків та концептуальних засад парламентаризму, його категоріально-правової природи, міжнародних стандартів, а також особливостей становлення і розвитку цього інституту в Україні. Особливу увагу приділено взаємозв'язку парламентаризму з українським конституціоналізмом, його функціонуванню в умовах викликів авторитаризму, розвитку конституційно-правової відповідальності, цифрової модернізації державного управління, децентралізації та реформи територіального врядування.

На переконання Олександра Петришина, комплексність підходу та високий науковий рівень монографії роблять її важливим джерелом для усіх, хто цікавиться розвитком парламентаризму в Україні, зокрема в контексті реалізації її європейського вибору.

Видання презентували його автори: директор Інституту держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, віцепрезидент НАПрН України Олександр Скрипнюк, провідний науковий співробітник цього ж Інституту, доктор юридичних наук, професор Олександр Батанов, учений секретар Інституту, доктор юридичних наук, професор Анжеліка Крусян, а також рецензент – провідний науковий співробітник відділу конституційного права та місцевого самоврядування Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, доктор юридичних наук, професор Олег Марцеляк.

Олександр Скрипнюк зазначив, що монографія присвячена 75-річчю Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, яке відзначали минулого року. Над монографією понад два з половиною роки працював колектив із 11 провідних

учених Інституту, які комплексно дослідили ключові засади парламентаризму в умовах євроінтеграційних процесів.

У своїх виступах автори монографії детально охарактеризували її структуру, ключові акценти та концептуальне наповнення. Було зазначено, що у виданні:

- висвітлено доктринальні проблеми парламентаризму як конституційно-правового феномена, концепту, міжнародного стандарту та об'єкту рецепції у конституційному праві;

- розглянуто концептуальні конституційні проблеми становлення та розвитку парламентаризму в сучасній Україні у контексті європейського досвіду;

- проаналізовано дискусійні питання функціонування парламентаризму в умовах різних політичних режимів;

- досліджено становлення й розвиток парламентського права України;

- розглянуто проблеми розвитку парламентаризму в Україні у контексті децентралізації та реформи територіального врядування;

- порушено питання розвитку парламентаризму у фокусі конституційно-правової відповідальності;

- досліджено проблеми розвитку парламентаризму в контексті національної ідеї та юридичної доктрини України.

Учасники заходу підкреслили значущість презентованої монографії як ґрунтового наукового дослідження, що поглиблює розуміння сучасного парламентаризму та його конституційно-правових засад в умовах європейської інтеграції. Вони відзначили, що монографія має не лише академічну, а й прикладну цінність, адже формує основу для подальших наукових досліджень і практичних кроків у цій сфері.

Монографія розрахована на науковців, викладачів, магістрів та студентів юридичних спеціальностей закладів вищої освіти, народних депутатів, посадових осіб державної влади, усіх, хто цікавиться питаннями парламентаризму (*Офіційний вебсайт Конституційного Суду України* (<https://ccu.gov.ua/novyna/suddi-konstytuciynogo-sudu-ukrayiny-vzaly-uchast-v-obgovoreni-konstytuciynyh-zasad>). – 2025. – 23.05).

30 квітня 2025 року в онлайн-форматі відбувся IV Всеукраїнський круглий стіл на тему «Застосування законодавства під час дії воєнного стану в Україні: актуальні виклики та шляхи їх подолання».

Захід об'єднав суддів, адвокатів, науковців, представників органів державної влади та закладів вищої освіти, які обговорили проблемні аспекти правозастосування в умовах війни, особливості виконання судових рішень та інші важливі питання сьогодення.

Під час круглого столу Галина Юровська виступила з доповіддю «Діяльність Конституційного Суду України в умовах воєнного стану», в якій зосередила увагу на важливих аспектах роботи органу конституційної юрисдикції в умовах війни.

Як зазначила суддя, із початком повномасштабного вторгнення РФ на територію нашої держави Конституційний Суд України вжив низку важливих заходів, зокрема, припинив дію Меморандуму про співпрацю між конституційними судами України і Білорусі, ініціював припинення членства КС Росії та КС Білорусі в Конференції європейських конституційних судів, Усесвітній конференції конституційного правосуддя (WCCJ).

Галина Юровська наголосила, що українське суспільство виявило надзвичайну стійкість та відданість цінностям, які лежать в основі сучасної європейської ідентичності: демократії, свободи, прав людини та гідності.

Суддя зазначила, що в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть установлюватися окремі обмеження прав і свобод людини і громадянина, водночас звернула увагу на перелік прав, які відповідно до статті 64 Конституції України навіть у період воєнного стану не можуть бути обмежені.

Окремо суддя відзначила ключові принципи, яких дотримується Конституційний Суд України: кожне обмеження має бути обґрунтоване Конституцією України та чітко прописане законом, обмеження повинні бути тимчасовими, а нормативна база – прозорою і зрозумілою.

Галина Юровська підкреслила, що у кризовій або надзвичайній ситуації, коли

виникає загроза національній безпеці, вкрай важливою стає здатність парламенту, уряду та інших державних інституцій узяти на себе відповідальність і вжити потрібних заходів для її усунення.

За словами судді, Конституційний Суд України враховує, що повномасштабна війна змусила Україну адаптувати демократичні механізми до надзвичайних умов.

Від початку 2022 року Конституційний Суд України ухвалив чимало рішень, які мають важливе суспільне значення для України під час дії воєнного стану, – наголосила Галина Юровська. Серед них такі рішення: у справах про посилення соціального захисту військовослужбовців; щодо повної назви релігійних організацій; щодо гарантованого рівня соціального захисту громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи; щодо гарантії судового контролю за дотриманням прав осіб, яких утримують під вартою; про обов'язковість судового рішення.

На завершення суддя зосередила увагу на юридичних позиціях, сформованих у низці рішень Суду, ухвалених наприкінці 2024 – початку 2025 року. Вона зазначила, що Конституційний Суд України у своїх рішеннях відстоює ключові конституційні цінності.

Захід був організований Комітетом адвокатської практики та підвищення кваліфікації Ради адвокатів Запорізької області спільно з Радою адвокатів та КДКА Запорізької області, а також Регіональним відділенням Фонду державного майна України у Рівненській та Житомирській областях, Навчально-науковим інститутом права ім. І. Малиновського Національного університету «Острозька академія» та Класичним приватним університетом (*Офіційний вебсайт Конституційного Суду України (<https://ccu.gov.ua/novyna/suddya-konstytucijnogo-sudu-ukrayiny-galyna-yurovska-vzlyala-uchast-u-iv-vseukrayinskomu>). – 2025. – 1.05*).

Заступниця керівника Офісу Президента Ірина Мудра заявила, що на шляху до ЄС Україна крок за кроком адаптує законодавство до стандартів ЄС, впроваджуючи судову

реформу, зокрема – прозорі правила для призначення суддів. Про це вона заявила під час презентації ОЕСР оглядів у Кабінеті міністрів 6 травня, передає кореспондент Укрінформу.

«Особливо важливою для нас є спільна робота у сфері доброчесності та антикорупційної політики. Ми крок за кроком адаптуємо законодавство України до стандартів ЄС та ОЕСР. Ми розуміємо, що доброчесність – це умова нашого руху в ЄС та ОЕСР», – заявила Мудра.

Вона наголосила, що особливу увагу Україна приділяє судовій реформі.

«Ми закріпили чіткі вимоги до доброчесності кандидатів у судді, вдосконалюємо систему перевірки, впроваджуємо прозорі правила для призначення та кар'єрного росту судді в судовій системі, а також прокурорів у прокуратурі. Крім того, питання доброчесності у судовій системі і в правничій освіті також знайшли своє відображення у проєкті стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2025-2029 роки», – заявила Мудра.

За її словами, зокрема, проєктом цієї стратегії передбачена низка заходів, спрямованих на підвищення академічної доброчесності та усунення корупційних ризиків у правничій освіті.

«Адже слід розуміти: все починається з принципів, які закладаються з перших кроків. Судова реформа є не лише важливою для вступу України в ЄС та довгострокового відновлення, але й фундаментальною передумовою для покращення бізнес-клімату, забезпечення захисту інвестицій, включаючи прямі іноземні інвестиції», – додала Мудра.

Заступниця керівника Офісу Президента відзначила, що Україна налаштована продовжувати реформи.

«Огляд, який ми щойно обговорили, став для нас не лише підтвердженням досягнень, а й дороговказом. Ми бачимо, що ще потрібно зробити. Ми вже плануємо відповідні кроки. А ці рекомендації стануть основою для міжвідомчої координації і нових стратегічних рішень. Ми відкриті для подальшої співпраці з ОЕСР. Йдеться не лише про корупційну

політику, але й у ширшому контексті – політику ефективної, справедливої держави», – заявила Мудра (*Укрінформ* (<https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3989819-ukraina-vprovadzue-prozori-pravila-priznacenna-suddiv-mudra.html>). – 2025. – 6.05).

Віцепрем'єрка з питань євроінтеграції – міністр юстиції Ольга Стефанішина заявила, що Кабмін 14 травня «розглянув та затвердив Дорожні карти трансформацій, що визначають ключові орієнтири державної політики у сферах верховенства права, реформи державного управління та функціонування демократичних інституцій».

Розробка цих стратегічних документів передбачена переговорною рамкою ЄС для України. Зокрема, дорожні карти з верховенства права та державного управління є умовою відкриття перемовин за кластером 1 «Основи процесу вступу до ЄС» (Fundamentals).

«У контексті подальшого руху України, урядовиця наголосила, що наша держава вже виконала всі необхідні передумови для відкриття першого Кластеру «Основи процесу вступу до ЄС», зокрема Уряд розглянув та затвердив Дорожні карти трансформацій у сферах верховенства права, реформи державного управління та функціонування демократичних інституцій. Всі документи, необхідні для відкриття першого Кластеру, невдовзі будуть подані на розгляд ЄС», повідомили у Офісі Стефанішиної.

Дійсно, Кабмін 15 травня опублікував відповідне розпорядження від 14 травня №475-р під назвою «Деякі питання забезпечення переговорного процесу про вступ України до Європейського Союзу за кластером 1 «Основи процесу вступу до ЄС».

Цим розпорядженням вирішено:

«Схвалити (додаються до оригіналу):

- Дорожню карту з питань верховенства права;
- Дорожню карту з питань реформи державного управління;

- Дорожню карту з питань функціонування демократичних інституцій;

- план заходів щодо захисту прав осіб, які належать до національних меншин (спільнот)

України» (*Судово-юридична газета* (<https://sud.ua/uk/news/publication/331116-kabmin-reshil-ne-publikovat-utverzhdennye-dorozhnye-karty-po-voprosam-sudebnoy-reformy-i-reformy-gossluzhby-dlya-peregovorov-s-es>). – 2025. – 15.05).

Ухвалити законодавство про нагляд; чітко розмежувати повноваження між рівнями влади; забезпечити громадам реальні інструменти адміністрування місцевих податків; підтримати кадри, аналітику, цифрові сервіси – це ті кроки, які час робити, щоб децентралізація справді працювала далі. Про це сказала голова Комітету Верховної Ради України з питань організації державної влади, місцевого самоврядування, регіонального розвитку та містобудування Олена Шуляк під час Загальних Зборів Всеукраїнської асоціації громад, які відбулись на Хмельниччині за участі представників влади та понад 250 делегатів, які представляли 907 ОМС-членів ВАГ.

«Децентралізація в Україні – це сформована управлінська модель, що пройшла випробування війною. Але досить її хвалити на кожному форумі. Пора робити кроки, щоб вона справді працювала далі. Бо реформа – це не медаль, яку повісили на стіну. Це процес, який або рухається вперед – або зупиняється. Тому підтримка громад – це не комплімент у промові. Це конкретні рішення, без яких децентралізація почне втрачати зміст», – зазначила вона.

«Сила України – в її громадах. І ця сила має працювати як злагоджена система, де кожна громада – не пасивна ланка, а активний центр дії. Саме тому важливо, що майже тисяча сильних і самодостатніх громад об'єднані у Всеукраїнська асоціація громад. Це не об'єднання заради статусу – це інституційна спроможність діяти спільно, координовано, результативно», – сказала голова комітету.

За її словами, під час Зборів ВАГ окрім традиційних питань, які хвилюють ОМС, були підняті теми, що формують довгострокову стійкість:

- просторове планування – як інструмент розвитку, безпеки й залучення інвестицій;

-чіткий і справедливий розподіл повноважень між центральним і місцевим рівнями;

-фінансова самодостатність громад – податки мають працювати на місцях, де вони акумулюються;

-підтримка бізнесу, ветеранів, молоді, ВПО, людей з інвалідністю – як невід’ємна частина локальної політики.

Олена Шуляк також наголосила: громада – це середовище, де формується якість життя.

«Там, де люди мають доступ до послуг, захищеність, роботу, вплив на рішення. Громади одними з перших прийняли удар війни, організовували оборону, допомагали одне одному, тримали систему. І сьогодні вони продовжують нести велике навантаження на тил, економіку, гуманітарний фронт», – підсумувала вона (*Децентралізація* (<https://decentralization.ua/news/19627>)). – 2025. – 21.05).

ЕКСПЕРТНИЙ КОМЕНТАР

В. Гацелюк, член Вищої кваліфікаційної комісії суддів України

Доброчесність vs професійна етика: чи розірве лезо Оккама бредень законодавства?

*«Правила схожі на релігійні обряди:
вони здаються безглуздими, але вони формують людей»
А. де Сент-Екзюпері*

Зазвичай інструмент леза Оккама використовують, щоб спонукати не примножувати сутності без потреби. У законах кожне слово стає по суті новою сутністю.

В цьому матеріалі спробуємо розібратися, як середньовічний принцип логіки впливає на долі суддів та кандидатів в судді.

Отже, доброчесність як філософсько-правова категорія активно набуває конкретного змісту, викарбовуючись у долях суддів, кандидатів на посади суддів, публічних службовців. Втім, численні приклади непоясненого майна, сумнівної поведінки чиновників при ухваленні рішень, неправдивої інформації у деклараціях, плагіату в наукових роботах та інших «зразків» недоброчесності мають отримати чітку правову основу для їх негативної оцінки.

Інакше хвилі оскаржень можуть поступово змити той малюнок правової держави на піску, який активно вимальовується після 2014 року.

Гадаю, настав момент, коли варто поговорити про те, а як саме викладені у чинному законодавстві питання доброчесності співвідносяться з іншою, дуже близькою категорією – професійною етикою.

Отже, ст. 127 Конституції України з 2016 року визначає, що на посаду судді може бути призначений громадянин України, не молодший тридцяти та не старший шістдесяти п’яти років, який має вищу юридичну освіту і стаж професійної діяльності у сфері права щонайменше п’ять років, є компетентним, доброчесним та володіє державною мовою.

Відповідний пункт 161 Перехідних положень Конституції, у свою чергу, встановив, що відповідність займаній посаді судді, якого призначено на посаду строком на п’ять років або обрано суддею безстроково до набрання чинності Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», має бути оцінена в порядку, визначеному законом. Виявлення за результатами такого оцінювання невідповідності судді займаній посаді за критеріями компетентності, професійної етики або доброчесності чи відмова судді від такого оцінювання є підставою для звільнення судді з посади.

Тут, як бачимо, професійна етика та доброчесність визначені однопорядковими поняттями і критеріями оцінювання, рівними за значенням.

Закон України «Про судоустрій і статус суддів» містить наступні релевантні положення, які часом ще більше заплутують:

Пункт 7 ст. 56: Суддя зобов'язаний ... дотримуватися правил суддівської етики, у тому числі виявляти та підтримувати високі стандарти поведінки у будь-якій діяльності з метою укріплення суспільної довіри до суду, забезпечення впевненості суспільства в чесності та непідкупності суддів;

Пункт 9 ст. 69: Кандидат на посаду судді відповідає критерію доброчесності, якщо відсутні обґрунтовані сумніви у його незалежності, чесності, неупередженості, непідкупності, сумлінності, у дотриманні ним етичних норм, у його бездоганній поведінці у професійній діяльності та особистому житті, а також щодо законності джерел походження його майна, відповідності рівня життя кандидата на посаду судді або членів його сім'ї задекларованим доходам, відповідності способу життя кандидата на посаду судді його попередньому статусу.

Тут критерій доброчесності не просто підміняє собою дотримання етичних норм, але і охоплює це.

Пункт 2 ст. 83: Критеріями кваліфікаційного оцінювання є:

- компетентність (професійна, особиста, соціальна тощо);
- професійна етика;
- доброчесність.

А відповідно до статті 85 відповідність витрат і майна судді та членів його сім'ї задекларованим доходам, у тому числі копії відповідних декларацій, поданих суддею відповідно до законодавства у сфері запобігання корупції, характеризують як дотримання суддею правил професійної етики, так і відповідність судді критерію доброчесності.

Як бачимо, дотримання правил суддівської етики та відповідність доброчесності вимірюються дослівно однаковими обставинами.

Також варто згадати Кодекс суддівської етики, «положення якого спрямовані на встановлення етичних стандартів, пов'язаних зі статусом судді» (тобто всі норми Кодексу

встановлюють певні «етичні стандарти»), а також Бангалорські принципи поведінки суддів, зокрема третій показник «Чесність та непідкупність» (а зазвичай ми це розуміємо як складові доброчесності) та четвертий показник «Дотримання етичних норм», який включає і наступне: «Суддя та члени його родини не вправі вимагати чи приймати будь-які подарунки, позики, заповіти чи допомогу в іншій формі, якщо це викликано діями, які суддя скоїв, планує скоїти чи бездіяльністю у зв'язку з виконанням ним своїх посадових обов'язків».

Нещодавно ухвалений Кодекс суддів ВС США визначає наступне: Суддя Верховного суду Сполучених Штатів повинен підтримувати та дотримуватися високих стандартів поведінки, щоб зберегти доброчесність і незалежність федеральної судової системи... Суддя повинен поважати та дотримуватися закону та діяти завжди таким чином, щоб сприяти довірі громадськості до доброчесності та неупередженості судової системи.

Тут йдеться про доброчесність корпусу федеральних суддів (*integrity of judiciary*), а не окремого судді.

Насамкінець, звернемося до практики Верховного Суду, який виконує функцію арбітра між апологетами різних підходів до розуміння доброчесності:

1. «Оцінюючи дії ВККС щодо прийняття оскаржуваного рішення, Велика Палата Верховного Суду погоджується з висновком суду першої інстанції про те, що визначення доброчесності для цілей кваліфікаційного оцінювання кандидатів на посади суддів Вищого антикорупційного суду є вужчим, ніж поняття професійної (суддівської) етики, яке, виходячи з аналізу частини четвертої статті 85 Закону № 1402-VIII, включає в себе відповідність витрат і майна судді та членів його сім'ї, близьких осіб задекларованим доходам; інші дані щодо відповідності судді вимогам законодавства у сфері запобігання корупції; а також дані щодо відповідності поведінки судді правилам суддівської етики. При тому, що критерій доброчесності відповідно до вказаної норми включає в себе лише відповідність витрат і

майна судді та членів його сім'ї задекларованим доходам. Вказане визначення доброчесності кореспондується із аналогічним визначенням доброчесності, зазначеним у частині четвертій статті 8 Закону № 2447-VIII (законність джерел походження майна, відповідність рівня життя кандидата або членів його сім'ї задекларованим доходам, відповідність способу життя кандидата його статусу) та не включає у себе дані щодо відповідності поведінки судді правилам професійної (суддівської) етики».

Постанова ВП ВС від 30 вересня 2020 року у справі № 9901/102/19

2. «п. 156 Велика Палата Верховного Суду у постанові від 29 вересня 2022 року у справі № 9901/230/19 вже роз'яснювала, що легітимна мета вимірювання доброчесності полягає в здобутті доказів саме умисного порушення норм суддівської етики чи свідомого нехтування стандартами поведінки, які забезпечують суспільну довіру до суду, а також допущення поведінки, що порочить звання судді або підриває авторитет правосуддя».

Постанова ВП ВС від 20 червня 2024 року № 990/2/24

Як бачимо, і судова практика не дає чіткої відповіді на питання про співвідношення змісту понять професійна етика та доброчесність, очевидно з причин відсутності такої чіткості на рівні законодавства.

Виконуючи норму Закону України «Про судоустрій і статус суддів», Вища рада правосуддя минулого року ухвалила Єдині показники для оцінки доброчесності та професійної етики судді (кандидата на посаду судді) «з метою визначення критеріїв доброчесності та професійної етики, однакових принципів їх застосування всіма суб'єктами оцінювання», де застосувала підхід, відповідно до якого неможливо визначити, який із 7 показників характеризує критерій доброчесності, а який – критерій професійної етики:

«... Розділ III. Показники та критерії відповідності

14. Оцінка доброчесності та професійної етики судді (кандидата на посаду судді) полягає в оцінюванні відповідності судді (кандидата на посаду судді) таким показникам:

незалежність;

неупередженість;

дотримання етичних норм і бездоганна поведінка у професійній діяльності та особистому житті;

чесність;

сумлінність;

непідкупність;

законність джерел походження майна, відповідність рівня життя судді (кандидата на посаду судді) або членів його сім'ї задекларованим доходам, відповідність способу життя судді (кандидата на посаду судді) його статусу».

З наведеного комплексу правових норм та положень рекомендаційного характеру, які варто сприймати як *soft law*, на мою думку, можна зробити наступні висновки:

– Наразі в нормативній базі, починаючи з Конституції України, наявне несистемне, подекуди хаотичне використання феноменів етики та доброчесності як критеріїв оцінки фактів життя, а також поведінки суддів і кандидатів, що суттєво погіршує загальний стан дотримання верховенства права як мінімум в частині правової визначеності.

– Доброчесність судді та доброчесність суддівського корпусу загалом треба розрізняти як різнопорядкові поняття.

– На мою особисту думку, доброчесність особи (судді) є складовою професійної етики, адже не може бути недоброчесного вчинку, який є етичним. Рухаючись від загального до конкретного, варто говорити про такі види девіацій:

Неетична поведінка.

Недоброчесна поведінка.

Корупційна поведінка.

Тому, повертаючись до принципу леза Оккама, варто спростити законодавчу рамку, обравши як еталон для оцінки поведінки відповідних суб'єктів одну з конкуруючих сьогодні категорій – доброчесність або професійну етику, спростити кваліфікацію випадків негідної поведінки

і таким чином підвищити ефективність створеної сьогодні інфраструктури забезпечення доброчесності як характеристики всієї системи належного урядування.

У свою чергу, більш чітко (і незаплутане) формулювання критеріїв оцінювання зробить ці процедури зрозумілими для суспільства і

тим самим підвищить рівень довіри до тих, хто ці процедури успішно подолає.

І якщо для цього треба буде на якомусь етапі внести зміни до Основного Закону – воно того варте (*Лівий Берег.Блогу* (https://lb.ua/blog/vitalii_hatseliuk/674910_dobrochesnist_vs_profesiyna_etika.html)). – 2025. – 6.05).

Проект концепції систематизації парламентського права в Україні підготовлено експертами Центру політико-правових реформ І. Коліушком, Ю. Кириченко, О. Марусяком та схвалено правлінням ЦППР на засіданні 28.04.2025 р.

ПРОЄКТ КОНЦЕПЦІЇ систематизації парламентського права в Україні

1. Парламентське право¹ є сукупністю норм права, які визначають статус, організацію та порядок діяльності Парламенту² як єдиного представницького органу державної влади, який здійснює установчу, законодавчу та контрольну функції. Парламентське право також визначає правовий статус народних депутатів, встановлює порядок здійснення народними депутатами своїх повноважень, порядок взаємодії Парламенту загалом та народних депутатів зокрема із Президентом, Кабінетом Міністрів, іншими державними органами, підприємствами, установами та

організаціями, об'єднаннями громадян, міжнародними організаціями та парламентами іноземних держав.

2. Конституція України 1996 року є основою парламентського права, яка визначає кількісний

¹ Оскільки в загальній теорії права існує багато дискусій щодо співвідношення понять «право» і «законодавство», необхідно зробити невелике уточнення, що мається на увазі в цій концепції під термінами «парламентське право» і «парламентське законодавство». Парламентське право як підгалузь конституційного права є сукупністю відповідних норм права, які містяться в різних джерелах права, в т.ч. в писаному праві та юридичних позиціях Конституційного Суду, тоді як парламентське законодавство — це сукупність лише законів та підзаконних актів як однієї із зовнішніх форм прояву парламентського права (позитивне право). У зв'язку з тим, що ця концепція не є теоретичним дослідженням природи парламентського права, залишаємо всі предметнометодологічні дискусії щодо демаркації обсягу та змісту цих понять, а також їхнього співвідношення за дужками.

² У цій концепції власні назви державних органів та видів нормативних актів, як правило, вживаються без додаткового уточнення назви держави («... України»), що відповідає конституційній практиці більшості європейських держав. Тому наголошуємо на необхідності вилучення з Конституції та законодавства нашої держави елементів, успадкованих від радянської моделі державного будівництва. Якщо в СРСР дійсно існувала потреба розрізняти органи і нормативні акти із тотожними назвами через специфіку адміністративно-територіального устрою тієї держави (наприклад, Верховна Рада СРСР, Верховна Рада Української РСР, Верховна Рада Кримської АРСР; або закон СРСР, закон УРСР, закон Кримської АРСР), то такої проблеми вже давно не існує для України як незалежної держави. Крім того, власна назва Парламенту в Україні («Верховна Рада») та його членів («народні депутати») також залишається радянським анахронізмом, оскільки в СРСР передбачалась єдина ієрархічна система рад, в яких засідали народні депутати. Тому з метою новелізації, узгодження національних і європейських традицій парламентаризму назва українського Парламенту має бути змінена, наприклад, на «Національна Рада». Див.: Концепція парламентської реформи «Україна після перемоги». Бачення України 2030 (2023).

(конституційний) склад Верховної Ради, її строк повноважень, умови повноважності та порядок обрання, загальні засади правового статусу народного депутата, питань організації та порядку роботи Парламенту, повноваження Верховної Ради, а також деякі питання законодавчого процесу. Проте Конституція як установчий акт здебільшого визначає лише загальну рамку парламентського права, встановлюючи лише загальні норми та принципи, які більш детально розкриваються в інших законодавчих актах. Відповідно до пункту 21 частини першої статті 92 Конституції організація і порядок діяльності Верховної Ради, статус народних депутатів визначається виключно законами.

3. Станом на 2025 рік в Україні відсутній єдиний законодавчий акт, який би комплексно та системно охоплював усі сфери парламентського права. Ці питання регулюються шістьма законами, які впорядковують питання внутрішньої діяльності Парламенту, та які діють з численними змінами та доповненнями (при чому два з яких були ухвалені ще до прийняття Конституції):

1) Закон «Про статус народного депутата України» від 17 листопада 1992 року № 2790-XII;

2) Закон «Про комітети Верховної Ради України» від 4 квітня 1995 року № 116/95-ВР;

3) Закон «Про Регламент Верховної Ради України» від 10 лютого 2010 року № 1861-VI;

4) Закон «Про особливу процедуру усунення Президента України з поста (імпічмент)» від 10 вересня 2019 року № 39-IX;

5) Закон «Про тимчасові слідчі комісії і тимчасові спеціальні комісії Верховної Ради України» від 19 грудня 2019 року № 400-IX;

6) Закон «Про правотворчу діяльність» 24 серпня 2023 року № 3354-IX.

Крім того, існує ряд підзаконних актів, якими регулюються окремі питання внутрішньої організації Верховної Ради та забезпечення її діяльності (наприклад, Положення про помічника-консультанта народного депутата, затверджене Постановою Верховної Ради від 13 жовтня 1995 року № 379/95-ВР; Положення про Апарат Верховної Ради України, затверджене Розпорядженням Голови Верховної Ради від 25 серпня 2011 р. № 769 тощо).

4. Питання здійснення парламентського контролю від імені Верховної Ради іншими конституційними органами – Рахунковою палатою, яка здійснює контроль за надходженням коштів до Державного бюджету та їх використанням (частина перша статті 98 Конституції), а також Уповноваженим Верховної Ради з прав людини, який здійснює контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина (стаття 101 Конституції) – також визначається окремими актами:

1) Законом «Про Рахункову палату» від 2 липня 2015 року № 576-VIII;

2) Законом «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23 грудня 1997 року № 776/97-ВР.

5. Невід’ємною складовою частиною парламентського права є також конституційна доктрина, сформована Конституційним Судом в процесі офіційного тлумачення відповідних положень Конституції та законів (до 2016 року), які стосувалися організації та порядку діяльності Верховної Ради.³ На підставі статті

³ Наприклад, рішення № 1-зп/1997 у справі щодо несумісності депутатського мандата, рішення № 8-рп/1998 у справі щодо внесення змін до Конституції; рішення № 11-рп/1998 у справі щодо порядку голосування та повторного розгляду законів Верховною Радою; рішення № 2-рп/2001 у справі про позачерговий розгляд законопроектів; рішення № 17-рп/2002 у справі щодо повноважності Верховної Ради; рішення № 7-рп/2007 у справі про офіційне тлумачення положень частини четвертої статті 94 Конституції; рішення № 12-рп/2007 у справі про порядок припинення повноважень членів Кабінету Міністрів; рішення № 4-рп/2008 у справі про Регламент Верховної Ради; рішення № 10-рп/2008 у справі щодо предмета та змісту закону про Державний бюджет; рішення № 16-рп/2008 у справі про коаліцію депутатських фракцій у Верховній Раді; рішення № 1-рп/2009 у справі про право законодавчої ініціативи щодо внесення змін до закону про Державний бюджет; рішення № 6-рп/2009 у справі щодо офіційного тлумачення положення пункту 18 частини першої статті 85 Конституції; рішення № 12-рп/2012 у справі про законодавчу ініціативу; рішення № 15-рп/2012 у справі про обрання Голови Верховної Ради; рішення № 3-р/2017 у справі про виключення кандидатів у народні депутати з виборчого списку політичної партії та інші.

151-2 Конституції юридичні позиції Суду щодо чинних положень Конституції, які не були переглянуті або змінені ним самим з плином часу, залишаються остаточними та обов'язковими для Парламенту; однак не всі з рішень Конституційного Суду, ухвалених на підставі чинної редакції Конституції, були враховані Верховною Радою достатньою мірою.

6. У 2004, 2010 і 2014 роках відбулася радикальна ревізія положень Конституції щодо владного трикутника (Парламент – Президент – Уряд), яка щоразу спричиняла зміну президентсько-парламентської системи публічного врядування в Україні на парламентсько-президентську і навпаки. Унаслідок хаотичного та часто запізнілого коригування законодавчих актів для приведення їх у відповідність до тієї редакції Конституції, яка була чинною на конкретний історичний момент, у парламентському законодавстві накопичилася значна кількість законодавчих анахронізмів, неконституційних положень, юридичних колізій та прогалин у нормативному матеріалі. Усе це в сукупності негативно впливає на ефективність роботи Верховної Ради та ускладнює реалізацію необхідних парламентських процедур.

7. З огляду на вищенаведені проблеми, існує потреба в системному та послідовному оновленні різних нормативно-правових актів, які стосуються діяльності Верховної Ради, що можна досягнути шляхом кодифікації парламентського законодавства. При цьому, під кодифікацією тут мається на увазі не механічне об'єднання різноманітного нормативного матеріалу в один великий закон (інкорпорація), а фундаментальна систематизація основних джерел парламентського права, яка передбачає впорядкування, оновлення та узгодження положень існуючих нормативно-правових актів як у межах єдиного та внутрішньо узгодженого нормативного акта (наприклад, Парламентського кодексу), так і в межах кількох законів (наприклад, законів про статус члена Парламенту, про організацію і порядок діяльності Парламенту, про органи Парламенту тощо), які утворюватимуть цілісну та логічну

несуперечливу систему парламентського законодавства.

8. Створення ще одного кодексу або системи законодавчих актів не повинно розглядатися як самоціль в контексті систематизації парламентського права; цей процес радше має бути спрямований на досягнення таких цілей:

1) приведення всіх актів парламентського законодавства у відповідність до чинної редакції Конституції з врахуванням основних юридичних позицій Конституційного Суду;

2) усунення застарілих, суперечливих і дублюючих положень, а також формування нової, логічної, структурованої та несуперечливої системи правового регулювання всіх аспектів організації та діяльності Верховної Ради з використанням найкращих напрацювань юридичної техніки;

3) посилення інституційної спроможності, установчих, законодавчих та контрольних повноважень Парламенту та його органів відповідно до міжнародних практик парламентаризму та демократичного врядування, а також в контексті євроінтеграційних прагнень України;

4) оптимізацію законотворчого процесу та імплементацію концепції «законодавчого процесу від початку до кінця» на практиці відповідно до рекомендацій, підготовлених Місією Європейського парламенту з оцінки потреб під головуванням Пета Кокса;

5) підвищення відкритості, прозорості парламентських процедур та підзвітності Парламенту громадянам України;

6) забезпечення дотримання етичних норм і стандартів поведінки народними депутатами у публічному просторі;

7) посилення адаптивності роботи Верховної Ради в умовах екстраординарних правових режимів⁴ з урахуванням викликів російської збройної агресії проти України.

9. У разі проведення кодифікації парламентського законодавства у формі Парламентського кодексу доцільно організувати його за логікою пандектної

⁴ В цій концепції під екстраординарними правовими режимами мається на увазі воєнний та надзвичайний стан.

системи: об'єднати загальні (наскрізні) положення в одній книзі та розмістити існуючі інститути парламентського права в окремих книгах. У такому вигляді гіпотетичний кодекс може складатися з шести книг, де книги друга-шоста регулюватимуть окрему сферу парламентського права:

- Книга 1. Загальні положення
- Книга 2. Народні депутати
- Книга 3. Організація та порядок діяльності Верховної Ради
- Книга 4. Органи Верховної Ради
- Книга 5. Акти, які ухвалюються Верховною Радою
- Книга 6. Забезпечення діяльності Верховної Ради
- Окремий розділ про прикінцеві і перехідні положення

Книги, своєю чергою, будуть складатися з розділів, а розділи – з підрозділів або глав:

10. Приблизна структура Парламентського кодексу може бути такою:

- Книга 1. Загальні положення
 - Розділ 1.1. Парламентське законодавство
 - о Правове регулювання організації і порядку діяльності Верховної Ради:
 - Парламентський кодекс, Регламент Верховної Ради, інші акти. Юридична природа Регламенту Верховної Ради як внутрішнього акту Парламенту.
 - о Предмет та завдання Парламентського кодексу
 - о Юридична чинність та дія Парламентського кодексу
 - о Співвідношення Парламентського кодексу та інших законів. Порядок вирішення прогалин у парламентському праві та юридичних колізій
 - Розділ 1.2. Конституційний статус Верховної Ради – Парламенту
 - о Конституційний склад Верховної Ради
 - о Строк повноважень Верховної Ради.

- о Набуття повноважень новообраною Верховною Радою

- о Вимоги до повноважності Верховної Ради
- о Припинення повноважень Верховної Ради. Дострокове припинення повноважень Верховної Ради. Проведення консультацій з Президентом щодо достроково припинення повноважень Верховної Ради

- о Продовження повноважень Верховної Ради в умовах екстраординарних правових режимів
- Книга 2. Народні депутати

- Розділ 2.1. Статус народного депутата

- о Природа депутатського мандата

- о Несумісність депутатського мандата з іншими видами діяльності

- о Набуття та припинення повноважень народних депутатів. Дострокове припинення повноважень народних депутатів

- Розділ 2.2. Діяльність народного депутата у Верховній Раді

- о Права та обов'язки народного депутата

- о Участь народного депутата у пленарних засіданнях Верховної Ради

- о Участь народного депутата у законодавчому процесі

- о Участь народного депутата у депутатських фракціях (депутатських групах), комітетах, тимчасових спеціальних та тимчасових слідчих комісіях Верховної Ради

- о Депутатський запит і депутатське звернення

- о Робота народного депутата з виборцями

- о Взаємодія народного депутата з Уповноваженим Верховної Ради з прав людини, Рахунковою палатою

- о Взаємодія народного депутата з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, об'єднаннями громадян, медіа

- о Взаємодія народного депутата з іноземними органами влади, міжнародними урядовими та неурядовими організаціями, інституціями ЄС та Ради Європи

- Розділ 2.3. Забезпечення та гарантії роботи народних депутатів

- о Гарантії прав народного депутата

- о Імунітети народного депутата (наприклад, від призову на військову службу)

- о Дипломатичний паспорт народного депутата

- о Фінансове, медичне та соціально-побутове забезпечення народного депутата

- о Організаційно-методичне та юридичне забезпечення роботи народного депутата

- о Статус помічників-консультантів народного депутата

Розділ 2.4. Депутатська етика

- о Правила депутатської етики (правила доброчесної поведінки)

- о Відповідальність народного депутата за порушення правил депутатської етики

Розділ 2.5. Особливості здійснення повноважень народного депутата в умовах в умовах екстраординарних правових режимів

Книга 3. Організація та порядок діяльності Верховної Ради

Розділ 3.1. Загальні засади (принципи) діяльності Верховної Ради як колегіального

представницького органу Українського народу

- о Верховенство права

- о Народний суверенітет

- о Колегіальність

- о Гласність та відкритість

- о Політичний плюралізм

- о Інші принципи

Розділ 3.2. Голова Верховної Ради та його заступники

- о Статус та повноваження Голови Верховної Ради, перший заступник Голови

- Верховної Ради, заступник Голови Верховної Ради

- о Статус тимчасової президії Верховної Ради

Розділ 3.3. Об'єднання народних депутатів

- о Депутатські фракції

- о Депутатські групи

- о Міжфракційні об'єднання

- о Загальні положення про парламентську більшість (коаліцію депутатських фракцій)

- о Загальні положення про парламентську опозицію

Розділ 3.4. Порядок діяльності Верховної Ради: сесії та засідання

- о Початок і завершення сесії. Види (чергові та позачергові) та структура сесій.

- о Порядок скликання та організації сесії Верховної Ради

- о Питання, які розглядаються на першій та останній черговій сесії Верховної Ради

- о Загальні правила роботи Верховної Ради у міжсесійний період

- о Види засідань. Види пленарних засідань

- о Планування роботи Верховної Ради. Порядок денний. Погоджувальна рада

- о Загальні положення щодо порядку проведення пленарних засідань

Розділ 3.5. Порядок діяльності Верховної Ради: парламентський контроль

- о Поняття, зміст та обсяг парламентського контролю

- о Принципи здійснення парламентського контролю

- о Форми та інструменти парламентського контролю: парламентські та комітетські слухання, інтерпеляція, «година запитань» до Уряду, направлення депутатських запитів, аналіз практики застосування законодавства, оцінка ефективності застосування законодавства, оцінка дотримання державними органами та посадовими особами Конституції та законів, висловлення недовіри та дострокове припинення повноважень органів та посадових осіб, реалізація повноважень щодо дострокове припинення повноважень Президента у зв'язку з неможливістю виконання ним своїх повноважень за станом здоров'я або у випадку усунення Президента з поста в порядку особливої процедури (імпічменту).

Розділ 3.6. Особливості роботи Верховної Ради в умовах екстраординарних правових режимів

Книга 4. Органи Верховної Ради

Розділ 4.1. Парламентські комітети

- о Статус, повноваження та принципи діяльності комітетів

- о Кількість, склад, предмети відання та персональний склад комітетів

- о Керівництво та структура комітетів

- о Функції комітетів: законодавча, організаційна, контрольна

- о Організація роботи комітетів. Загальні правила розгляду комітетами різних питань.

Фіксування перебігу та результатів роботи комітетів. Акти, що приймаються комітетами
 о Взаємодія комітетів між собою, з іншими органами Верховної Ради, з народними депутатами, з іншими органами державної влади, міжнародними організаціями

о Висвітлення діяльності комітетів

о Забезпечення роботи комітетів. Статус секретаріатів комітетів та працівників секретаріатів

Розділ 4.2. Парламентські комісії

о Статус постійних та тимчасових комісій Верховної Ради та принципи їхньої роботи

о Тимчасові спеціальні комісії та тимчасові слідчі комісії

о Підзвітність та термін діяльності комісій

о Порядок створення та ліквідації комісій.

Персональний склад комісій.

Керівництво

о Повноваження комісій

о Організація роботи спеціальних комісій. Загальні правила розгляду комісіями питань. Фіксування перебігу та результатів роботи комісій

о Організація роботи слідчих комісій. Забезпечення слідчої комісії документами та інформацією. Документи слідчої комісії. Проведення розслідування слідчою комісією. Вимоги до висновків і пропозицій слідчої комісії

о Висвітлення діяльності комісій

о Забезпечення роботи комісій. Статус секретаріатів комісій та працівників секретаріатів

Розділ 4.3. Спеціальна тимчасова слідча комісія

о Статус та повноваження спеціальної тимчасової слідчої комісії. Створення та ліквідація спеціальної тимчасової слідчої комісії

о Статус спеціального прокурора та спеціальних слідчих

о Порядок діяльності спеціальної тимчасової слідчої комісії

о Повноваження спеціального прокурора та спеціальних слідчих спеціальної тимчасової слідчої комісії

о Забезпечення роботи спеціальної тимчасової слідчої комісії

о Висновки і пропозиції спеціальної тимчасової слідчої комісії

Розділ 4.4. Особливості роботи органів Верховної Ради в умовах екстраординарних правових режимів

Книга 5. Акти, які ухвалюються Верховною Радою

Розділ 5.1. Рішення та акти Верховної Ради

о Юридична природа рішень та актів Верховної Ради

о Види та юридична форма рішень Верховної Ради

о Види та юридична форма нормативних актів Верховної Ради: закон, постанова

Верховної Ради, Регламент Верховної Ради
 о Ненормативні акти Верховної Ради (акти індивідуального характеру): постанова

Верховної Ради

Розділ 5.2. Окремі питання парламентського документообігу

о Підписання актів Верховної Ради

о Опублікування (оприлюднення), зберігання актів, ухвалених Верховною Радою

о Систематизація актів Верховної Ради

Книга 6. Забезпечення діяльності Верховної Ради

Розділ 6.1. Апарат Верховної Ради

о Статус та повноваження апарату Верховної Ради

о Засади визначення структури апарату Верховної Ради та утворення структурних підрозділів

о Порядок призначення керівника апарату Верховної Ради

о Загальні засади призначення інших посадових та службових осіб апарату Верховної Ради

о Особливості державної служби в апараті Верховної Ради

Розділ 6.2. Окремі питання забезпечення діяльності Верховної Ради

о Науково-методичне забезпечення діяльності Верховної Ради. Юридична та інші експертизи законопроектів та інших актів Верховної Ради. Підвищення кваліфікації народних депутатів

о Фінансування роботи Верховної Ради (кошторис Верховної Ради).

Матеріальнотехнічне забезпечення роботи Верховної Ради. Приміщення та майно Верховної Ради

- о Висвітлення роботи Верховної Ради у медіа, інших телекомунікаційних ресурсах

- о Залучення проєктів міжнародної технічної допомоги для забезпечення діяльності

- Верховної Ради

- о Парламентський архів

- о Парламентська бібліотека

11. Оскільки Рахункова палата та Уповноважений Верховної Ради з прав людини не є безпосередньо органами Верховної Ради, а є конституційними органами, які здійснюють парламентський контроль від імені Верховної Ради, то об'єднання відповідних положень Закону «Про Рахункову палату» та Закону «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» з іншим нормативним матеріалом, який пропонується включити до Парламентського кодексу, є недоцільним. Вони цілком можуть діяти як окремі акти (щоправда в оновленій редакції для уникнення колізій із Парламентським кодексом). Це ж саме і стосується питань, які містяться в Законі «Про правотворчу діяльність». Оскільки предмет цього закону виходить за рамки питань регулювання виключно актів Верховної Ради, його необхідно залишити чинним як окремий акт, узгодивши його також із Парламентським кодексом.

12. Регламент Верховної Ради також доцільно залишити як окремий документ, однак у формі підзаконного акту. Такий функціональний Регламент буде внутрішньопарламентським актом і де-факто «кодексом процедур», який регулюватиме всі питання процесуально-процедурного характеру діяльності Верховної Ради – процесу реалізації матеріальних та організаційно-процесуальних положень Парламентського кодексу. Регламент як підзаконний акт Парламенту служитиме гарантією парламентської автономії та захисту від втручання з боку Президента у внутрішні справи єдиного законодавчого органу.

13. Конституція у редакції 2004/2014 рр. насправді не вимагає ухвалення Регламенту у формі закону (як це було у редакції Конституції 1996 р.):

1) порядок роботи Верховної Ради встановлюється Конституцією та Регламентом Верховної Ради (частина п'ята статті 83);

2) засади формування, організації діяльності та припинення діяльності коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді встановлюються Конституцією та Регламентом Верховної Ради (частина дев'ята статті 83);

3) до повноважень Верховної Ради належить прийняття законів, прийняття Регламенту Верховної Ради (пункти 3 і 15 частини першої статті 85);

4) Голова Верховної Ради здійснює повноваження, передбачені цією Конституцією, у порядку, встановленому Регламентом Верховної Ради (частина третя статті 88);

5) Верховна Рада приймає закони, постанови та інші акти більшістю від її конституційного складу, крім випадків, передбачених цією Конституцією (статті 91).

14. Конституційний Суд у рішеннях № 4-рп/2008, № 16-рп/2008 та № 30-рп/2009 підійшов до питання правової природи Регламенту Верховної Ради доволі формально, не застосувавши історичного тлумачення змінених положень Конституції, які регулювали порядок роботи Парламенту (що критикувалося суддями в окремих думках до цих рішень). Якщо Конституція не визначає юридичну форму конкретного виду нормативно-правових актів, тоді це питання залишається прерогативою Верховної Ради. Крім того, «організація і порядок діяльності Верховної Ради України» (як питання, які регулюються виключно законами відповідно до пункту 21 частини першої статті 92 Конституції) є ширшим явищем за «порядок роботи Верховної Ради України» (який встановлюється Конституцією і Регламентом відповідно до частини п'ятої статті 83 Конституції). А тому, якщо Парламентський кодекс як закон, який визначає організацію і порядок діяльності Верховної Ради, передбачить Регламент як підзаконний акт, який встановлює порядок роботи Верховної Ради відповідно до Конституції та Парламентського кодексу, то такий функціональний (технічний) Регламент не доцільно ухвалювати у формі закону. Такий Регламент має існувати як окрема

форма підзаконного акту («просто» Регламент), або як Регламент, затверджений постановою Парламенту. Конституція у редакції 2004/2014 рр. передбачає саме таку підзаконну форму Регламенту.

15. Приблизна структура такого функціонального Регламенту Верховної Ради як «кодексу парламентських процедур» може бути такою⁵:

Розділ 1. Загальні положення

- о Юридична природа Регламенту Верховної Ради. Порядок прийняття та внесення змін до Регламенту Верховної Ради

- о Поняття та види парламентських процедур. Постійні та ad hoc парламентські процедури

- о Участь народних депутатів, органів Верховної Ради у парламентських процедурах

Розділ 2. Організаційні парламентські процедури

Підрозділ 2.1. Загальні організаційні питання

- о Порядок реєстрації народних депутатів для участі у пленарних засіданнях Верховної Ради

- о Визначення місця та часу проведення пленарних засідань Верховної Ради

- о Порядок розміщення народних депутатів і запрошених осіб у залі засідань Верховної Ради

- о Формування календарного плану роботи сесії Верховної Ради. Формування порядку денного сесії Верховної Ради. Затвердження розкладу пленарних засідань сесії Верховної Ради

- о Процедура проведення пленарних засідань Верховної Ради. Права та обов'язки головуєчого на пленарних засіданнях Верховної Ради

- о Процедура повного та скороченого обговорення питань на пленарному засіданні Верховної Ради

- о Процедура виступу за трибуною, надання слова, права репліки, запитання, відповіді на запитання на пленарному засіданні Верховної Ради

⁵ Якщо Регламент буде ухвалений як окремий документ, то буде доцільно також додати вкінці прикінцеві та перехідні положення. Якщо Регламент буде затверджений постановою Верховної Ради, то такі положення можна додати в юридичне тіло безпосередньо самої постанови.

- о Фіксування проведення пленарного засідання Верховної Ради. Протокол та стенограма. Нумерація питань порядку денного

- о Порядок голосування на пленарному засіданні Верховної Ради. Порядок встановлення результатів голосування. Порядок оголошення результатів голосування головуєчим. Порядок формування та роботи лічильної комісії.

- о Порядок підрахунку голосів лічильною комісією.

- о Порядок виготовлення, використання, підрахунку та зберігання бюлетенів для таємного голосування у Верховній Раді

- о Порядок ухвалення та скасування рішень Верховної Ради. Особливості ухвалення рішень Верховної Ради з процедурних питань.

- о Порядок розгляду питань про одноразове відхилення (ad hoc) від процедур, передбачених Регламентом Верховної Ради

- о Процедура синхронного перекладу у Верховній Раді в разі присутності на засіданні Верховної Ради представників іноземних держав та в разі надання слова таким запрошеним гостям

- о Регулювання внутрішнього документообігу у Верховній Раді, в т.ч. нумерація рішень Верховної Ради тощо

- о Режим та порядок відвідування Верховної Ради сторонніми особами. Навчальні та туристичні екскурсії будівлею Верховної Ради та інших приміщень

Підрозділ 2.2. Окремі питання

- о Порядок проведення урочистого засідання з приводу складання народними депутатами присяги перед Верховною Радою перед вступом на посаду

- о Проведення першої (установчої) сесії Верховної Ради: порядок відкриття першої сесії новообраної Верховної Ради та послідовність розгляду організаційних питань

- о Створення об'єднань народних депутатів (фракцій, груп, коаліції, опозиції тощо)

- о Створення парламентських комітетів, постійних та тимчасових комісій. Порядок діяльності комітетів та комісій

- о Обрання та відкликання Голови, Першого заступника Голови, Заступника Голови Верховної Ради

- о Порядок прийняття постанов Верховної Ради з організаційних питань

- о Вирішення питань щодо порушення правил депутатської етики

- о Вирішення питань щодо дострокового припинення повноважень народними депутатами

- о Порядок делегування народних депутатів для участі в роботі зарубіжних парламентів, міжнародних конференцій, міжнародних урядових та неурядових організацій, інституцій ЄС та органів Ради Європи тощо

- о Офіційні звернення Верховної Ради до органів державної влади та місцевого самоврядування, офіційні звернення зовнішньополітичного характеру до національних парламентів держав світу, міжнародних урядових та неурядових органів, релігійних організацій тощо

- о Інші організаційні парламентські процедури

- о Організаційні парламентські процедури в умовах екстраординарних правових режимів

Розділ 3. Установчі парламентські процедури

- о Порядок розгляду питань щодо внесення змін до Конституції

- о Призначення чергових та позачергових виборів Президента, до органів місцевого самоврядування, призначення позачергових виборів до Верховної Ради Автономної Республіки Крим

- о Призначення всеукраїнського референдуму щодо зміни території України

- о Проведення урочистого засідання з приводу складання присяги Українському народові новообраним Президентом

- о Складання присяги Уповноваженим з прав людини, членами Центральної виборчої комісії, призначеними Верховною Радою, членами Вищої ради правосуддя, обраними Верховною Радою, іншими посадовими особами, щодо вступу на посаду яких існує вимога складання присяги перед Верховною Радою

- о Дострокове припинення повноважень Президента у зв'язку проголошенням ним особисто заяви про відставку

- о Інші установчі парламентські процедури (наприклад, констатація самоусунення Президента)

- о Установчі парламентські процедури в умовах екстраординарних правових режимів (наприклад, в разі неможливості дотримання вимог щодо повноважності Верховної Ради чи проведення пленарного засідання в умовах надзвичайного чи воєнного стану тощо)

Розділ 4. Законодавчі парламентські процедури

- о Природа та етапи законодавчого процесу в Україні (законодавчі процедури), в т.ч. процесу ухвалення підзаконних нормативних актів Парламенту

- о Загальна законодавча процедура: планування та розробка законопроектів, що вносяться народними депутатами; внесення та відкликання законопроектів; повернення законопроектів суб'єкту права законодавчої ініціативи, розгляд та ухвалення законопроектів у трьох читаннях; підготовка прийнятих законів до підписання Головою Верховної Ради та направлення їх на підпис Президенту; повторний розгляд законів, повернених Президентом; повторне направлення закону на підпис Президенту, офіційне оприлюднення Головою Верховної Ради і публікація за його підписом закону, у разі якщо Президент не підписав повторно прийнятого Верховною Радою закону.

- о Особливості розгляду та ухвалення рішень щодо визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики, реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору (ухвалення «євроінтеграційних» законів)

- о Особливості розгляду та ухвалення законів про ратифікацію міжнародних договорів та про денонсацію міжнародних договорів

- о Особливості ухвалення законів про встановлення державних символів

- о Особливості розгляду та ухвалення законів про оголошення стану війни і укладення миру, про схвалення рішення Президента про використання Збройних Сил України та інших військових формувань, про схвалення рішення про надання військової допомоги іншим державам, про направлення підрозділів Збройних Сил України до іншої

держави чи про допуск підрозділів збройних сил інших держав на територію України, про затвердження указів Президента про введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях, про загальну або часткову мобілізацію, про оголошення окремих місцевостей зонами надзвичайної екологічної ситуації

- о Особливості порядку затвердження Державного бюджету та внесення змін до нього, затвердження рішень про надання Україною позик і економічної допомоги іноземним державам та міжнародним організаціям, а також про одержання Україною від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій позик, не передбачених Державним бюджетом
- о Особливості затвердження Конституції Автономної Республіки Крим, змін до неї

- о Особливості розгляду та ухвалення рішень щодо затвердження загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля
- о Особливості розгляду та ухвалення рішень щодо затвердження загальної структури, чисельності, визначення функцій Служби безпеки, Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів військових формувань, а також Міністерства внутрішніх справ

- о Особливості розгляду та ухвалення рішень щодо утворення і ліквідація районів, встановлення і зміни меж районів і міст, віднесення населених пунктів до категорії міст, найменування і перейменування населених пунктів і районів

- о Особливості розгляду та ухвалення рішень щодо затвердження переліку об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації

- о Особливості розгляду та ухвалення рішень щодо приведення законодавства у відповідність до Конституції внаслідок визнання Конституційним Судом закону або його окремих положень неконституційними

- о Законодавчі парламентські процедури в умовах екстраординарних правових режимів

Розділ 5. Номінаційні (кадрові) парламентські процедури

- о Взаємодія з іншими органами державної влади та посадовими особами в контексті реалізації Парламентом номінаційних процедур

- о Призначення Прем'єр-міністра, Міністра оборони, Міністра закордонних справ, інших членів Кабінету Міністрів, вирішення питання про припинення повноважень Кабінету Міністрів, відставку Прем'єр-міністра, членів Кабінету Міністрів

- о Призначення Голови Антимонопольного комітету, Голови Державного комітету телебачення і радіомовлення, Голови Фонду державного майна, звільнення зазначених осіб з посад

- о Призначення на посаду та звільнення з посади Голови Служби безпеки

- о Призначення на посади та звільнення з посад Голови та інших членів Рахункової палати

- о Призначення на посаду та звільнення з посади Уповноваженого Верховної Ради з прав людини

- о Призначення на посаду та звільнення з посади Голови Національного банку

- о Призначення на посади та звільнення з посад половини складу Ради Національного банку

- о Призначення на посади та звільнення з посад половини складу Національної ради з питань телебачення і радіомовлення

- о Призначення на посади та звільнення з посад членів Центральної виборчої комісії

- о Падання згоди на призначення на посаду та звільнення з посади Президентом Генерального прокурора

- о Призначення на посади третини складу Конституційного Суду

- о Призначення на посаду та звільнення з посади керівника апарату Верховної Ради

- о Обрання двох членів Вищої ради правосуддя

- о Номінаційні парламентські процедури в умовах екстраординарних правових режимів

Розділ 6. Контрольні парламентські процедури

- о Парламентський контроль за діяльністю Кабінету Міністрів: розгляд і прийняття рішення щодо схвалення Програми діяльності Кабінету

Міністрів; інтерпеляція; висловлення недовіри Кабінету Міністрів; контроль за діяльністю центральних органів виконавчої влади

о Демократичний цивільний контроль з боку Парламенту у сфері національної безпеки (за діяльністю органів правопорядку, Служби безпеки, Управління державної охорони, інших державних органів спеціального призначення з функціями правопорядку, органів спеціального, розвідувального та контррозвідувального призначення, Збройних Сил України тощо)

о Дострокове припинення повноважень Президента у зв'язку з неможливістю виконання ним своїх повноважень за станом здоров'я

о Утворення спеціальної тимчасової слідчої комісії. Розгляд питань про усунення Президента з поста в порядку особливої процедури (імпічменту)

о Взаємодія Верховної Ради та її органів з Уповноваженим з прав людини; заслуховування його щорічних доповідей про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні

о Утворення Верховною Радою тимчасової слідчої комісії. Розгляд звіту тимчасової слідчої комісії

о Контроль за виконанням Державного бюджету та за використанням позик, не передбачених Державним бюджетом; взаємодія Верховної Ради та її органів з Рахунковою палатою

о Взаємодія Верховної Ради з Генеральним прокурором; висловлення недовіри Генеральному прокурору

о Взаємодія Верховної Ради з Антимонопольним комітетом, Державним комітетом телебачення і радіомовлення, Фондом

державного майна, Національним банком, Національною радою з питань телебачення і радіомовлення

о Взаємодія Верховної Ради з Центральною виборчою комісією

о Розгляд питань про дострокове припинення повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим за наявності висновку Конституційного Суду про порушення нею Конституції або законів

о Контроль за діяльністю апарату Верховної Ради: взаємодія керівництва Верховної Ради, народних депутатів, парламентських комітетів та комісій з апаратом Верховної Ради

о Процедури здійснення парламентського контролю в умовах екстраординарних правових режимів

16. Систематизація парламентського права в Україні є масштабним і водночас надзвичайно важливим кроком для подальшого розвитку українського парламентаризму, який сприятиме перетворенню Парламенту на більш відповідальну, підзвітну, відкриту та ефективну інституцію. Незалежно від того, яка модель систематизації буде обрана – ухвалення Парламентського кодексу чи комплексне оновлення низки законодавчих актів – впорядкування інститутів парламентського права неодмінно стане фундаментом для побудови зрілої парламентської демократії в Україні у післявоєнний час та буде логічним кроком на шляху європейської інтеграції нашої держави (*ЦППР (file:///C:/Users/User/Downloads/Kontseptsiya-systematyzatsiyi-parlamentskogo-prava-v-Ukrayini-1.pdf). – 2025. – 30.04).*

В. Сущенко, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України

Про нові покоління правників (і не тільки), які здатні принести позитивні зміни у наше життя

Останніми днями прочитав у соціальній мережі Facebook знакові, як на мене, роздуми двох представниць правничої професії – прокурора і судді. Дві чарівні молоді жінки – практикуючі професіоналки й дослідниці, кандидати юридичних наук – розмірковують у своїх приватно-публічних дописах про сенси своєї професії, про довіру-недовіру суспільства до нашої системи правосуддя й до держави в цілому. Дозволю собі навести декілька думок авторок цих дописів, щоби спробувати сформулювати власні стислі відповіді на поставлені ними запитання до кожного з нас.

Віра Михайленко, голова Вищого антикорупційного суду (у минулому – адвоката) підкреслює:

Не достатньо мати закон – треба, щоб у нього вірили. Не досить мати суд – треба, щоб йому довіряли. У сучасному суспільстві нівелюється значення речей, які мали б бути непорушними. Судове рішення – це не просто юридичний документ. Це акт довіри держави до своїх інститутів, і водночас – акт довіри громадянина до держави. І коли ці рішення втрачають вагу – не виконуються, ігноруються, висміюються або сприймаються як політичне шоу, виникає когнітивний дисонанс і внутрішній спротив. Ця тенденція – проблема не лише судової системи. Вона говорить про кризу довіри, про моральну ерозію суспільства і про те, як знецінюється сама ідея справедливості.

Яна Тализіна, прокурор місцевої прокуратури у свою чергу зазначає:

У нашій (маються на увазі не лише прокурори, але й судді, адвокати, слідчі – В.С.) роботі справді є багато того, що залежить від нас, а саме: дбати про свій професіоналізм, аби в соціальних мережах було менше дописів про наші помилки; захищати свою репутацію у випадках відвертого наклепу; створювати доброзичливі умови там, де про це не подбав керівник: у кожній організації є власна культура,

яку створюємо саме ми – своїми діями, вчинками та цінностями; знайти, берегти і розвивати свої цінності, сенси, таланти, сильні сторони та інтереси; стати такими особистостями, яких не можна ігнорувати – навіть якщо це буде не завдяки, а всупереч.

Віра Михайленко у своєму дописі ставить два важливі запитання:

Чому так сталося, що найвища форма захисту прав втратила свою силу? І головне – що з цим робити?

Прочитавши ці дописи, в мене виникло бажання спробувати відповісти на ці два запитання, ґрунтуючись на власному життєвому і професійному досвіді. На мій погляд так сталося тому, що:

По-перше, десятки поколінь нашого суспільства вихованих протягом століть в атмосфері російського імперіалізму і советського більшовицького авторитаризму не було ментально і психологічно готове жити і працювати в прозорих умовах економічних ринкових відносин, політичного плюралізму, демократії та реальної свободи слова. До таких умов не були готові й наші політичні та державницькі еліти і структури, успадкувавши у своїй діяльності найгірші методи та інструменти царату і тоталітаризму.

По-друге, все на що ми спромоглися за 34 роки своєї соціально-правової і державної самостійності – це, не здійснюючи системних і комплексних перетворень, змінити авторитарні форми життя та управління на більш-менш демократичні процедури, намагаючись вмістити у ці процедури старі й звичні методи, принципи і механізми життєдіяльності.

По-третє, правова система держави, освіта, наука і правова культура суспільства виявилися найбільш консервативними на цьому шляху. Ми шукаємо і намагаємося запровадити в цій царині багаточисельні прості й швидкі рішення усього спектру складних економічних і соціально-правових проблем.

Названі мною причини ускладнені імперіалістичною політикою і розв'язаною війною проти України з боку заздрісного сусіда – небрatів і несестер у Христі Ісусі. До того ж благополучні країни ЄС і Америки весь час вагаються у своєму рішенні – чи приймати нас у своє товариство чи, можливо, ще краще почекати поки «якось заспокояться Росія, Китай та Близький Схід і глобальний Південь»? Світ стоїть на перехресті можливого свого подальшого руху у ХХІ столітті – демократично-ціннісний лібералізм чи авторитарний доларо-біткоїтний глобалізм?

Відповідь на запитання: «Що з цим робити?» міститься, як мені видається, у

спроможності нових поколінь правників, політиків, науковців, бізнесменів, журналістів України якомога швидше віднайти власні сенси свого повсякденного життя і професійної діяльності з однією метою – захищати і зберігати свою країну і державу, утверджуючи споконвічні моральні та професійні цінності, які завжди були притаманні нашим Героям, які поклали і кладуть своє життя на вівтар нашої Перемоги. Це – важка і довготривала праця, лише яка й здатна принести очікувані плоди (*Лівий Берег.Блогу (https://lb.ua/blog/volodymyr_suschenko/674734_pro_novi_pokolinnya_pravnikiv_i.html). – 2025. – 5.05*).

В. Ващенко, «VB Partners» адвокат, партнер-засновник

Я – оптиміст, тому впевнений, що Україна повністю інтегрується у світовий правовий простір

(Інтерв'ю)

– *Які зміни в юридичному середовищі вплинуть на практику вирішення спорів у 2025 році?*

– На мою думку, у 2025-му на практику вирішення спорів впливатимуть кілька важливих змін у юридичному середовищі. По-перше, відновлення економіки та інфраструктури стане одним із ключових драйверів росту кількості справ. Ми очікуємо багато спорів, пов'язаних із захистом прав інвесторів, вирішенням конфліктів у проєктах із відбудови, а також щодо питань, які виникатимуть у взаємодії бізнесу з державними органами.

Водночас судова система продовжуватиме реформуватися. Ми бачимо, що цифровізація поступово змінює підхід до розгляду справ, що робить процеси більш прозорими та ефективними.

Міжнародний аспект також ставатиме дедалі важливішим. Україна інтегрується у світові правові процеси, і транскордонні справи, зокрема пов'язані із санкціями, відкривають нові можливості для юридичних фірм. Але водночас зростає необхідність у глибокому

розумінні міжнародного права та адаптації до стандартів, які діють у провідних юрисдикціях.

Ще один важливий тренд – це використання технологій. Штучний інтелект і цифрові інструменти дедалі більше стають частиною нашої роботи. Вони допомагають оптимізувати підготовку до справ, звільняючи час для стратегічних і творчих рішень. Ці технології значно змінюють наш підхід до вирішення спорів.

– *Чи помічаєте ви вплив міжнародних стандартів на українські судові процеси?*

– Безумовно. Цей процес активізувався у зв'язку зі зростанням ролі України в глобальних правових ініціативах.

Наприклад, у санкційних справах ми дедалі частіше стикаємось із необхідністю враховувати підходи, які використовуються в юрисдикціях США та ЄС. Вони передбачають прозорість процедур, системний підхід до доказування та механізми захисту від потенційних помилок. В Україні, на жаль, ці стандарти поки що впроваджуються частково. Але тиск міжнародних партнерів і прагнення

України до інтеграції в європейський правовий простір змушують нашу систему змінюватися.

Ще один важливий аспект – це захист прав людини у судових процесах. Рішення Європейського суду з прав людини дедалі більше впливають на українське правозастосування, змушуючи суди враховувати стандарти, встановлені цим судом, особливо у справах, де йдеться про доступ до правосуддя чи дотримання процесуальних прав сторін.

Водночас українські суди адаптують практики, притаманні міжнародним арбітражним інституціям, такі як ретельне планування процесів, чіткі дедлайни для сторін і активніше використання цифрових інструментів. Наприклад, запуск електронного суду та цифровізація виконавчого провадження – це прямий вплив міжнародних стандартів, які мають на меті підвищити ефективність правосуддя.

Однак головним викликом залишається нерівномірність правозастосування. У міжнародній практиці суди дотримуються принципу єдності правової позиції, що забезпечує передбачуваність рішень. В Україні цей принцип лише починає впроваджуватися, і ми покладаємо великі сподівання на роботу Верховного Суду в цьому напрямі.

– Чи можуть українські юристи конкурувати на глобальному ринку судових послуг?

– Так, я переконаний, що українські юристи здатні успішно конкурувати на глобальному ринку судових послуг. Сьогоднішні реалії змушують нас адаптуватися до міжнародних стандартів, розширювати компетенції та підвищувати рівень професіоналізму, що відкриває перед українськими юристами нові можливості.

По-перше, українські адвокати вже мають значний досвід роботи із транскордонними справами. Практика розгляду таких справ в умовах війни зробила нас ще більш стійкими та гнучкими. Ми вміємо працювати в умовах тиску та швидко реагувати на зміни, що є важливим конкурентним фактором.

По-друге, юридична освіта й підготовка в Україні дозволяють нам бути універсальними фахівцями. Багато юристів постійно

вдосконалюють свої навички, проходять навчання за кордоном і вивчають міжнародні стандарти. Це дає змогу ефективно працювати в мультикультурному середовищі та застосовувати кращі практики.

– Чи підтримуєте ви ідею створення суду присяжних для складних справ?

– Ідея створення суду присяжних для складних справ має як переваги, так і значні виклики, тому я її підтримую, але з обережністю. Суд присяжних є важливим інструментом у багатьох юрисдикціях, який забезпечує участь громадськості у здійсненні правосуддя та підвищує довіру до судової системи. Проте його впровадження в Україні потребує ретельного аналізу та адаптації до наших реалій.

Складні справи, такі як економічні злочини, корупція чи великі корпоративні спори, часто вимагають глибокого розуміння специфічного контексту, наприклад, фінансової документації, господарських процесів або міжнародних правових норм. Для цього потрібні фахові знання, які пересічний присяжний може не мати. Тому ключовим викликом є забезпечення балансу між участю громадян у процесі та професійною компетенцією.

Іншим важливим аспектом є ризики маніпуляцій. У складних і резонансних справах завжди є ймовірність тиску на присяжних або впливу медіа. Це може зашкодити справедливості судового процесу та викликати додаткові сумніви у неупередженості рішень.

Водночас суд присяжних може бути корисним у тих справах, де потрібно оцінити не так юридичні деталі, як емоційну складову чи морально-етичні аспекти. Це може стати важливим кроком для підвищення легітимності рішень у суспільстві.

Загалом створення суду присяжних – це амбітний крок, який може покращити довіру до судової системи. Але для цього необхідно забезпечити належну правову базу, механізми захисту присяжних і достатню освітню кампанію, щоб суспільство було готове до такої трансформації.

– Які ще зміни необхідні для підвищення ефективності української судової системи?

– Українська судова система вже пройшла значний шлях реформ. Вже час зосередитися на практичних аспектах.

По-перше, це посилення незалежності суддів. Незалежність судової гілки влади залишається одним із найважливіших факторів довіри суспільства до правосуддя. Необхідно не тільки забезпечити гарантії для суддів, але й створити механізми відповідальності, які б унеможливили вплив зовнішніх чинників на їхні рішення.

По-друге, цифровізація судових процесів. Впровадження електронного суду вже розпочалося, але потрібно пришвидшити цей процес і зробити його доступним для всіх учасників. Це дасть змогу зменшити навантаження на суди, підвищити прозорість процедур і скоротити строки розгляду справ.

Третім важливим напрямом є спрощення процедур розгляду справ. Сьогодні система часто є надто бюрократизованою, що створює бар'єри для доступу до правосуддя. Наприклад, у справах з великою кількістю учасників і обсягом матеріалів необхідно запровадити спеціалізовані механізми, які дозволять суддям працювати ефективніше.

Не менш важливим є уніфікація судової практики. Верховний Суд відіграє ключову роль у забезпеченні єдності правозастосування, і це має стати одним із пріоритетів. Прогнозованість і передбачуваність рішень створюють довіру до системи як серед громадян, так й іноземних інвесторів.

– *Як зміниться попит на послуги в альтернативних способах вирішення спорів?*

– Попит на практику ADR поступово зростає, і я переконаний, що ця тенденція продовжиться в найближчі роки. Однак в Україні цей процес має свою специфіку, яка зумовлює як виклики, так і можливості.

Передусім варто зазначити, що бізнес усе більше цінує швидкість та ефективність вирішення конфліктів, особливо у складних економічних умовах, які посилилися через війну. Судова система в Україні, попри свої реформи, залишається перевантаженою, і це змушує учасників ринку шукати альтернативні

шляхи вирішення спорів, зокрема медіацію, арбітраж або переговори.

Одним із ключових чинників, що сприятиме зростанню попиту, є законодавче врегулювання ADR. Ухвалення нових норм, які забезпечують прозорість і передбачуваність процедур медіації чи арбітражу, допоможе зміцнити довіру бізнесу до цих інструментів.

На міжнародному рівні попит на арбітраж в українських спорах також зростає, особливо в контексті транскордонних угод, санкційних кейсів та інвестиційних конфліктів. Ця тенденція відкриває нові можливості для українських юристів, які готові працювати відповідно до глобальних стандартів.

Однак є і бар'єри. В Україні поки що зберігається низький рівень довіри до позасудових способів вирішення спорів, що зумовлено історичними причинами, нерозвиненістю громадянського суспільства та браком успішних прецедентів. Тому для популяризації ADR важливо проводити освітню роботу серед бізнесу та громадськості, демонструючи реальні успіхи цих методів.

– *Що, на вашу думку, зміниться в судових процесах до 2030 року?*

– Судові процеси до 2030 року стануть більш технологічними, прозорими та гнучкими. Водночас залишиться потреба в глибокій експертизі та висококваліфікованих юристах, здатних орієнтуватися в складному і динамічному правовому полі.

Цифровізація, яка вже почалася, до 2030 року має охопити практично всі аспекти судового процесу. Ми побачимо повноцінне функціонування електронного суду, що включатиме подачу позовів, розгляд доказів і винесення рішень онлайн.

Я – оптиміст, тому впевнений, що Україна повністю інтегрується у світовий правовий простір, і це вимагатиме від судової системи адаптації до глобальних практик. Це стосується як стандартів доказування, так і єдності правозастосування. Участь України у міжнародних правових інституціях, зокрема Європейському суді з прав людини та арбітражних інстанціях, стане невід'ємною частиною нашого правосуддя.

– Як змінюються вимоги до юристів? Які навички найважливіші для успіху в судовій практиці? Які навички будуть найбільш затребуваними у 2025 році?

– Вимоги до юристів у сучасному світі постійно зростають, і ця тенденція тільки посилюватиметься у найближчі роки. У 2025-му успішний юрист у судовій практиці повинен буде поєднувати кілька важливих компетенцій.

Насамперед аналітичне мислення та стратегічне планування залишатимуться базовими вимогами. Судові процеси стають дедалі складнішими, і вміння оцінювати ризики, будувати чіткі стратегії захисту, а також прогнозувати розвиток справи є критично важливими.

Також зростає значення цифрової грамотності. Юристи, які вміють ефективно використовувати цифрові інструменти, зокрема електронні судові системи, програмне забезпечення для аналізу документів чи навіть елементи штучного інтелекту, матимуть суттєву перевагу. Рутинні завдання поступово передаються технологіям, а це дає змогу юристам зосереджуватися на більш творчих та інтелектуальних аспектах роботи.

Окремо хочу виділити комунікаційні навички. Вміння вести переговори, переконувати суд чи опонентів, а також пояснювати складні юридичні аспекти клієнтам зрозумілою мовою є незамінними для ефективного захисту інтересів.

У 2025 році будуть затребувані також гнучкість і стресостійкість. Світ стає дедалі динамічнішим, а робота юриста часто пов'язана з тиском, короткими строками та складними емоційними ситуаціями. Уміння зберігати

холоднокровність і швидко адаптуватися до змін – це те, що визначає сучасного професіонала.

Загалом успішний юрист – це спеціаліст із глибокою експертизою, широкими знаннями, технологічними навичками та високим рівнем міжособистісної взаємодії. Ми у VB Partners завжди акцентуємо увагу на постійному розвитку цих навичок у наших юристів, адже саме це дає змогу залишатися на вершині у конкурентному юридичному середовищі.

– Що б ви порадили молодим юристам, які починають кар'єру в 2025 році?

– Передусім важливо зрозуміти, що юридична кар'єра – це марафон, а не спринт. На початку шляху не бійтеся вкладати час і зусилля у вивчення основ. Знання права, вміння аналізувати судову практику та будувати юридичну аргументацію – це ваш фундамент. Шукайте можливості працювати з досвідченими колегами, вивчайте їхні підходи і стратегії.

Також я раджу розвивати soft skills, такі як комунікація, вміння працювати в команді, переговорні навички. Юридична професія – це не лише про знання законів, а й про вміння слухати, переконувати та ефективно співпрацювати. Клієнти цінують тих юристів, які можуть зрозуміти їхні потреби та запропонувати практичні рішення.

Світ змінюється швидко, і юридична сфера не є винятком. Навчіться бути гнучкими, відкритими до нових знань і готовими працювати в умовах невизначеності (*Юридична газета онлайн (<https://yur-gazeta.com/interview/ya--optimist-tomu-vpevneniy-shcho-ukrayina-povnistyu-integruetsya-u-svitoviy-pravoviy-prostir.html>). – 2025. – 29.04*).

НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

УДК 342.71

DOI: 10.32782/klj/2025.1.4

Нікітін А. С.

Множинне громадянство в Україні: сьогодення та перспективи. Київський часопис права. 2025. № 1. С. 27-33.

У статті висвітлюється тематика множинного громадянства та перспектив його розвитку в Україні. Автором відзначається, що питання множинного громадянства неодноразово ставало предметом суспільних дискусій в Україні за часів незалежності, однак з початком повномасштабного вторгнення росії в Україну та виїзду значної частки українських громадян за кордон дане питання набуло особливої актуальності. Віддаючи належне попереднім спробам запровадження множинного громадянства в Україні, автор відзначає, що подання Президентом України до Верховної Ради Проектів Закону № 10425 «Про деякі питання у сфері міграції щодо підстав і порядку набуття та припинення громадянства України» та № 11469 «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення реалізації права на здобуття та збереження громадянства України» у 2024 році, стало підставою для породження численних дискусій стосовно доцільності та необхідності запровадження інституту множинного громадянства в Україні як на сучасному етапі, так і в майбутньому. Аналізуючи положення Проекту Закону № 10425, автор відмічає наявність у ньому ряду колізій та прогалин, а також ряду невідповідностей чинному законодавству України. В результаті проведеного дослідження автор робить висновок про недоцільність прийняття Проекту Закону № 10425 у запропонованій редакції. Наголошує автор також і на необхідності більш обґрунтованого аналізу Проекту Закону № 11469, який також має ряд недоліків. Однак, віддаючи належне масі переваг від запровадження інституту множинного громадянства в інших країнах, автор наголошує на доцільності запровадження

інституту множинного громадянства, а саме: подвійного громадянства в Україні, однак це вимагає злагодженої роботи відповідних державних структур та фахівців по розробці більш ефективного нормативного забезпечення даного інституту в Україні. Автор вважає, що спочатку необхідно проаналізувати досвід зарубіжних країн щодо запровадження інституту множинного громадянства, ретельно проаналізувати чинне міжнародне та національне законодавство у цій сфері, а вже потім приступати до розробки нового проекту закону, який дозволить більш ефективно врегулювати інститут множинного громадянства в Україні.

УДК 342.722:349.412(477)

DOI: 10.24144/2307-3322.2025.88.1.48

Недолуга Д. С.,
Андрущенко Т. С.

Конституційно-правові аспекти реалізації права власності на землю. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО. 2025. Вип. 88. Ч. 1. 328-334.

Земельна реформа в Україні є однією з найтриваліших та найскладніших у Європі, а її реалізація супроводжується тривалими дискусіями та правовими суперечностями. Наведена стаття аналізує конституційно-правові аспекти цієї реформи, зокрема питання об'єкта права власності на землю у контексті Конституції України та прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення». Досліджено правову природу землі як національного багатства, як об'єкта права власності Українського народу та як об'єкта цивільних прав фізичних та юридичних осіб.

Особливу увагу приділено аналізу положень статей 13, 14 та 41 Конституції України, які визначають правові засади регулювання права приватної власності та права власності на землю. На основі конституційних положень досліджено відповідні норми Цивільного та Земельного кодексів України, які регламентують реалізацію права власності на землю, визначають коло суб'єктів набуття та відчуження земельних ділянок, зокрема, сільськогосподарського призначення. Проаналізовано наукові дискусії щодо подвійної природи права власності на землю, співвідношення приватного та публічного інтересу, а також питання визначення суб'єктного складу осіб, яким може належати вказане право. Розглянуто позиції українських правознавців щодо юридичних колізій та ризиків, пов'язаних із запровадженням ринку землі, а також наслідки прийняття згаданого вище Закону для земельного ринку, економіки та прав власників. Окрему увагу приділено конституційним поданням народних депутатів щодо неконституційності окремих положень законодавства, що врегульовує зняття мораторію та умови вільного обігу земель сільськогосподарського призначення та аналізу позиції Конституційного Суду України щодо цих питань. Проаналізовано можливі наслідки визнання згаданого Закону неконституційним, включно з правовою невизначеністю, переглядом укладених договорів відчуження земельних ділянок сільськогосподарського призначення та потенційними змінами у правозастосовній практиці. Результати дослідження можуть бути корисними для правників, науковців, державних службовців і службовців органів місцевого самоврядування, а також всіх, хто цікавиться питаннями врегулювання земельних відносин і перспективами розвитку умов обігу землі в Україні.

УДК 342.7

DOI: 10.24144/2788-6018.2025.02.27

Белова М. В.,
Пирога І. С.,
Фрідманська В. І.

Конституційне право громадян на заміну військової служби альтернативною (невійськовою) службою: актуальні проблеми реалізації. 2025. Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. № 2. С. 23-208.

Альтернативна (невійськова) служба є важливим правом, що забезпечує реалізацію свободи совісті та віросповідання. В Україні це питання регулюється національним законодавством, яке визначає порядок проходження альтернативної служби для громадян, чий релігійні або інші переконання не дозволяють їм брати участь у військових діях. Однак, попри наявність правових норм, реалізація цього права в Україні має певні труднощі та недоліки. З перших хвилин повномасштабної війни росії проти України священники та віруючі різних конфесій жертовно служать у тилу, допомагаючи як Збройним Силам України та територіальній обороні, так і сотням тисяч переселенців, мирним мешканцям у прифронтових містах, які потребують негайної евакуації, та тим, хто залишився в містах і селищах України, незважаючи на постійні обстріли. Ця важлива гуманітарна робота не повинна зупинитися через мобілізацію ключових осіб у цьому процесі – керівників і служителів церков і релігійних організацій. А також тих віруючих, які згідно своїх релігійних переконань не можуть захищати Україну зі зброєю у руках, але готові відчайдушно працювати на перемогу як волонтери. Право на альтернативну службу є важливим аспектом забезпечення свободи совісті та віросповідання. У багатьох країнах воно закріплене на конституційному рівні, однак механізми його реалізації можуть значно відрізнятися. Міжнародні організації відіграють ключову роль у захисті цього права, сприяючи гармонізації національних законодавств із міжнародними стандартами та запровадженню ефективних механізмів його реалізації. У статті досліджуються питання захисту права на альтернативну (невійськову) службу міжнародними організаціями. Аналізуються правові акти, рішення міжнародних судів та практика міжнародних організацій у цій сфері. Особлива увага приділяється ролі ООН, Ради

Європи, Європейського суду з прав людини, діяльності незалежної правозахисної організації Міжнародна Амністія та інших міжнародних інституцій у забезпеченні дотримання цього права. Також розглядається вплив громадських організацій та механізми моніторингу виконання міжнародних стандартів.

УДК 351.86:342.7

DOI: 10.32842/2078-3736/2025.1.4

Ірха Ю. Б.

Гуманітарна складова антитерористичної діяльності: баланс між забезпеченням національної безпеки та захистом прав і свобод людини. Право і суспільство. 2025. № 1. С. 32-38.

Стаття присвячена проблемі пошуку оптимального балансу між забезпеченням національної безпеки та захистом прав і свобод людини в контексті антитерористичної діяльності. Досліджується складність та багатогранність тероризму як глобальної загрози, що постійно еволюціонує та адаптується до сучасних реалій. Підкреслюється, що розширення повноважень правоохоронних органів і спеціальних служб, хоч і є об'єктивно зумовленим необхідністю протидії тероризму, створює ризики для демократичних цінностей та прав і свобод людини. Автор наголошує на тому, що тероризм, будучи глобальним викликом, вимагає не лише силових методів реагування, але й глибокого розуміння соціально-економічних, політичних та ідеологічних чинників, що сприяють його виникненню та поширенню. У роботі розглядаються ключові безпекові та правозахисні виклики, що виникають у контексті протидії тероризму. Аналізуються міжнародні стандарти у сфері прав людини та протидії тероризму, визначені у документах Організації Об'єднаних Націй, Ради Європи, а також практиці Європейського суду з прав людини. Підкреслюється, що ефективні контртерористичні заходи та захист прав і свобод людини не є взаємовиключними, а навпаки, взаємодоповнюючими цілями. Автор обґрунтовує важливість гуманітарного

підходу в антитерористичній діяльності, який ґрунтується на визнанні абсолютної цінності людини та повазі до її життя, гідності, прав і свобод. Він переконаний, що надмірне обмеження прав і свобод людини під приводом протидії тероризму може мати контрпродуктивні наслідки, призводячи до радикалізації суспільства та послаблення, а не зміцнення національної безпеки. Обґрунтовується, що ефективні контртерористичні заходи та захист прав і свобод людини є взаємодоповнюючими та взаємопідсилюючими цілями, а не суперечливими. Наводяться аргументи, що будь-які обмеження прав і свобод людини в контексті антитерористичної діяльності мають бути законними, справедливими, обґрунтованими, пропорційними та недискримінаційними, а також підлягати належному контролю. Визначаються ключові принципи та механізми, що дозволяють досягти балансу між забезпеченням національної безпеки та захистом прав і свобод людини під час здійснення антитерористичної діяльності.

УДК 342

DOI: 10.32782/chern.v1.2025.5

Іванцова З. А.

Роль ради Європи в захисті конституційних прав людини в Україні: специфіка забезпечення права власності. Juris Europensis Scientia. 2025. Вип. 1. С. 23-27.

У статті проаналізовано правове забезпечення права власності в Україні з урахуванням конституційних гарантій та міжнародних стандартів, зокрема діяльності Ради Європи. Констатовано, що незважаючи на широкі гарантії прав власників, вони (власники) також мають і певні обмеження в реалізації наявного права, які спрямовані на забезпечення балансу між інтересами різних суб'єктів правовідносини. Окремо розглянуто юридичні та економічні гарантії, які сприяють стабільності економічної системи й ефективному функціонуванню інституту власності. Також досліджено питання економічної функції Конституції

України, що полягає в забезпеченні правових умов для розвитку економіки, стабільності ринку та захисту прав власників. Основа статті стосується діяльності Ради Європи, яка через низку документів і механізмів захищає право власності, зокрема в контексті внутрішньо переміщених осіб та осіб, які повертаються в Україну і компенсації за втрачене майно. Останнім нововведенням є створення Реєстру збитків в рамках Рейк'явікської декларації, що має за мету відшкодування збитків. Підкреслено важливість вищевказаного інструменту для фіксації порушень права власності та створення правової бази для компенсацій. Водночас, вказано й на ряд проблемних аспектів, таких як необхідність альтернативних способів подачі заяв до Реєстру збитків у зв'язку з кіберзагрозами, проблемами у доступі до реєстраційних систем в постраждалих регіонах та можливими юридичними колізіями між законодавствами України й Нідерландів. Сформовано висновок щодо значущості діяльності Ради Європи у забезпеченні та захисті права власності на міжнародному рівні, а також на необхідності вирішення проблем для забезпечення ефективності механізмів компенсації.

УДК 342.726:347.9

DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2025.57.325386>

**Козакевич О. М.,
Ткачук Б. П.**

Доступ до правосуддя внутрішньо переміщених осіб: проблеми захисту та реалізації. Правова держава. 2025. № 57. С. 39-49.

Стаття присвячена аналізу дослідження забезпечення та реалізації доступу до правосуддя. Визначено, що право на доступ до правосуддя за своєю суттю виступає у якості загальної правової гарантії людини і громадянина на судовий захист. Наразі забезпечення доступу до правосуддя щодо внутрішньо переміщених осіб є одним із першочергових завдань держави. Зумовлена реаліями воєнного стану, проблема доступу до

правосуддя щодо внутрішньо переміщених осіб є однією із проблем на часі. Систематизовано тези про те, що доступ до правосуддя є комплексним поняттям, адже потрібно розуміти, що воно включає в себе не тільки саме право доступу до суду, але й також доступ до правової допомоги, фізичний доступ до суду, дотримання розумності строків розгляду та можливість брати участь у справі, фінансовий аспект доступності судових процедур тощо. Визначено, що в контексті доступу до правосуддя щодо внутрішньо переміщених осіб найбільочішою проблемою є звернення такої категорії осіб до суду за місцем фактичного перебування. Аргументовано, що довідка про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи зазначає факт саме зареєстрованого місця перебування. Тому суди вважають, що така довідка не є належним документом, який засвідчував би підтвердження місця перебування, а тому не може вважатися законним фактором визначення територіальної підсудності справи та часто відмовляють внутрішньо переміщеним особам у здійсненні правосуддя за місцем фактичного проживання. Доведено, що право на безоплатну правову допомогу для внутрішньо переміщених осіб є особливо важливим інститутом, так як сучасні реалії та правовий режим воєнного стану значно впливають на фінансові ресурси громадян, які не мають матеріальних ресурсів для оплати правничих послуг. Обґрунтовано, що необхідно закріпити на законодавчому рівні право внутрішньо переміщеної особи звертатися до суду за місцем її територіального обліку та викласти в новій редакції частину 1 статті 5 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб».

УДК 342.5:34.01

DOI: [10.5281/zenodo.14750312](https://doi.org/10.5281/zenodo.14750312)

**Поліщук О. А.,
Прилипко В. М.,
Ткаченко О. М.**

Правові колізії в процесі взаємодії законодавчої, виконавчої та судової гілок

влади. Український політико-правовий дискурс. 2025. № 7. С. 1-27.

У статті досліджуються правові колізії, що виникають у процесі взаємодії законодавчої, виконавчої й судової гілок влади в Україні, зокрема в умовах воєнного стану та євроінтеграційних процесів. Метою дослідження є аналіз правових колізій у системі розподілу повноважень між державними органами, виявлення проблемних аспектів їх взаємодії та надання рекомендацій для удосконалення законодавства, яке регулює ці процеси. Для досягнення поставленої мети було використано методи системного аналізу правових колізій, порівняльного аналізу нормативно-правових актів і практики їх реалізації, а також методи прогностичного та аналітичного дослідження ефективності правових норм. У результатах дослідження виявлено основні проблеми правових колізій, що виникають між гілками влади в Україні, зокрема в контексті неповного розподілу повноважень, відсутності чітких механізмів усунення колізій, а також недостатньої прозорості в процесі взаємодії органів влади в умовах надзвичайних ситуацій. З'ясовано, що в правовому регулюванні взаємодії між органами державної влади існують суттєві прогалини, які ускладнюють ефективне виконання їхніх функцій, особливо в умовах воєнного стану та в контексті євроінтеграційних викликів. У висновках наголошено на необхідності вдосконалення законодавчих механізмів, що регулюють взаємодію між органами державної влади, розроблення чітких та ефективних процедур для подолання правових колізій, а також забезпечення більшої підзвітності та прозорості в діяльності державних інституцій. Урахування міжнародних стандартів і розвиток правової культури визначено важливими передумовами для ефективного функціонування правової системи України та її інтеграції до європейського правового простору.

УДК 340

DOI: 10.23939/law2025.45.063

Кельман М.

Конституційна справедливість як чинник становлення та розвитку українського конституціоналізму (частина 2). Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки». 2025. Вип. 1(45). С. 63-71.

За двадцять дев'ять років своєї діяльності Конституційний Суд України викликав чимало критики у влади та суспільства, багато в чому через недосконалість законодавства, яке регулює його діяльність. Конституційний контроль – це сукупність правових засобів, за допомогою яких забезпечується виконання конституційних норм, здійснюється процедура перевірки актів влади, у тому числі норм загального характеру, а в разі суперечності Конституції – визнання неконституційними норм нижчого рівня, прийнятих не відповідно до них. Основою цього контролю є дотримання принципу конституційного верховенства. Контроль конституційності є темою, яка має велике значення у вивченні не лише конституційного права, але й інших галузей права. Щоб зрозуміти механізм контролю, треба дізнатися, на які норми цей механізм впливатиме. Загалом можна сказати, що первинні норми, незалежно від того, які з них ґрунтуються на самій Конституції, є нормативними засобами, що підлягають такому контролю. Отже, контроль (аналіз вертикальної сумісності) впливає з жорсткості та верховенства Конституції, що передбачає поняття нормативного масштабування, де Конституція займає вершину піраміди, будучи основою чинності всіх інших норм. Здійснення конституційного контролю можливе лише за умови наявності конституції як такої, водночас норми конституції повинні бути формально визначеними та мати вищу юридичну силу порівняно з нормами усіх інших актів. Головним об'єктом конституційного контролю є Конституція, а єдиним завданням Конституційного Суду України – гарантування верховенства Конституції України як Основного Закону держави на всій території України. Конституційний Суд України як орган, що здійснює цей контроль, гарантує верховенство Конституції України та

забезпечує конституційну законність на основі принципу верховенства права, що є важливим для формування нормативно-правової основи сучасних перетворень у державі та суспільстві.

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v1.2025.3>

Шиманський Є. І.

Методологія дослідження розвитку конституціоналізму в юриспруденції Конституційного Суду України. Прикарпатський юридичний вісник. 2025. Вип. 1(60). С. 13-16.

Ця стаття присвячена комплексному аналізу методологічних засад дослідження розвитку конституціоналізму в юриспруденції Конституційного Суду України. У сучасному світі конституціоналізм виступає важливим елементом правової системи, оскільки визначає принципи, які забезпечують захист прав і свобод людини, а також функціонування демократичних інститутів. У роботі розглядаються феноменологічні, аксіологічні та праксеологічні аспекти цього напрямку, що дає змогу виявити як теоретичні передумови, так і практичні виклики сучасного конституціоналізму. Автор аналізує, яким чином конституційне мислення та його ціннісні орієнтири відображаються в діяльності Конституційного Суду, і яким чином дослідницькі методики допомагають інтерпретувати та оцінювати розвиток конституціоналізму в Україні. Особлива увага приділяється огляду вітчизняних і зарубіжних методологічних підходів, що дає змогу виявити суперечності та проблеми в інтерпретації конституційних норм. Аналіз різних підходів дозволяє не лише зрозуміти існуючі труднощі, а й знайти шляхи їх подолання. Також наводяться результати емпіричних досліджень і приклади судової практики, що демонструють практичну значущість комплексного методологічного аналізу. Автори доходять висновку, що подальший розвиток конституціоналізму в юриспруденції можливий лише за умови синтезу теоретичних засад із практичними механізмами

реалізації конституційних норм. Це синтез є необхідним для забезпечення стабільності правової держави, оскільки без належної реалізації конституційних норм і принципів не може бути мови про ефективність правосуддя і захист прав людини. Стаття може слугувати теоретичною базою для розроблення нових підходів у дослідженні конституціоналізму та вдосконалення діяльності Конституційного Суду України. Вона також може бути корисною для науковців, практиків, студентів юридичних факультетів, а також для всіх, хто цікавиться питаннями розвитку правової системи в Україні.

УДК 342.4:342.7(477)

DOI: 10.32782/2524-0374/2025-3/9

Батанов О. В.

Розвиток конституційного права в умовах екологічних викликів сучасності та його роль у забезпеченні екологічної безпеки. Юридичний науковий електронний журнал. 2025. № 3. С. 50-53.

Стаття присвячена висвітленню однієї з актуальних теоретико-методологічних проблем конституційного права щодо його розвитку в умовах екологічних викликів сучасності та ролі конституційного права у забезпеченні екологічної безпеки. Наголошено на тому, що конституція та інші конституційно-правові акти спрямовані на закріплення та регулювання не усіх та не будь-яких суспільних відносин, а лише тих, які визначають головні, докорінні, якісні засади держави та суспільства. З огляду на це, конституційне право виступає як центральна, фундаментальна та провідна галузь права кожної окремої країни. Метою статті є дослідження теоретичних та праксеологічних проблем розвитку конституційного права в умовах екологічних викликів сучасності та визначення його функціональної ролі у забезпеченні екологічної безпеки. Констатовано розширення конституційно-правової матерії та ускладнення об'єктів конституційно-правового регулювання у зв'язку з тенденціями політологізації, економізації, соціологізації,

екологізації й інформатизації конституційного права. Екологізація конституційного права передбачає необхідність оновлення конституційної доктрини та практики конституціоналізму в напрямку збереження навколишнього середовища, запровадження розвитку екологічних енергетичних ресурсів, розширення каталогу прав людини (право на питну воду, право на сонячне світло (інсоляцію), на безпечні харчові продукти тощо). У підсумку зазначено, що, по-перше, охорона природи та екологічна безпека входять в число найбільш гострих соціальних проблем і є одними з найважливіших загальнодержавних завдань. По-друге, діяльність щодо охорони природи в рамках своєї компетенції здійснюють усі ланки конституційного механізму держави і її органів. По-третє, втілення конституційних принципів забезпечує цілеспрямованість екологічних функцій на вирішення завдань, які стоять перед державою у сфері екологічної безпеки та раціонального використання природних ресурсів.

УДК 342.2.1

DOI: 10.24144/2788-6018.2025.01.11

Берназюк І.М.

Штучний інтелект як нова реальність та його потенційний вплив на конституційно-правове регулювання в Україні. Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. Вип. 1. С. 76-82.

Вказується, стрімкий розвиток ШІ ставить під сумнів ефективність існуючих конституційно-правових механізмів захисту прав людини та основоположних принципів демократії, що було частково досліджено у попередніх працях автора зокрема, щодо конституційно-правового статусу стратегічних актів та реалізації конституційного права на доступ до публічної інформації. У статті розглядається вплив штучного інтелекту (ШІ) на конституційно-правове регулювання в Україні, що є одним із ключових питань у світлі сучасного технологічного розвитку. ШІ, як нова реальність, формує не лише значні можливості для національної правової

системи, а й створює виклики, які потребують перегляду існуючих правових норм. На основі глибокого аналізу конституційних принципів і прав людини, закріплених у Конституції України, розкриваються аспекти взаємодії ШІ з такими правами, як право на приватність, свободу слова, власність та працю. Особлива увага приділяється аналізу змін, які можуть бути внесені до статей 3, 8, 22, 28, 31, 32, 34, 41, 43 Конституції України для адаптації до нових викликів. У статті також обговорюються етичні та соціальні аспекти використання ШІ, зокрема необхідність забезпечення прозорості, відповідальності й недискримінації у процесах, що залучають цю технологію. Аналізуються можливі наслідки відсутності належного регулювання ШІ, що можуть включати ризики дискримінації, порушення приватності та послаблення демократичних інститутів. Зазначається, що своєчасне і комплексне правове врегулювання впливу ШІ сприятиме створенню збалансованої системи взаємодії людини й технологій. На основі проведеного аналізу пропонуються практичні рекомендації щодо вдосконалення конституційно-правового регулювання з урахуванням викликів, які створює ШІ, та з метою побудови ефективної стратегії регулювання цієї сфери в Україні. Особлива увага приділяється значенню верховенства права, захисту прав людини та основоположних принципів демократії в умовах цифрової трансформації. Таким чином, стаття пропонує цілісне бачення впровадження ШІ у правову систему України, яке сприятиме гармонізації національного законодавства із міжнародними стандартами та викликами сучасності.

УДК 342: 332.142.6

DOI: 10.35774/app2025.01.247

**Кашинцева. О,
Сафонова М.**

Конституційне право людини на безпечне довкілля. Актуальні проблеми правознавства. 2025. № 1. С. 247-52. <https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/2082>.

Стаття присвячена аналізу конституційного права людини на безпечне довкілля в умовах сучасних глобальних викликів, включаючи зміну клімату, техногенні ризики та військові конфлікти. Розглядається українське нормативно-правове регулювання, міжнародні стандарти,

практика Європейського суду з прав людини, а також вплив повномасштабного вторгнення РФ на реалізацію екологічних прав в Україні. Автор акцентує на необхідності системної реалізації екологічних прав як елемента сталого розвитку та національної безпеки.

**КОНСТИТУЦІЙНИЙ ПРОЦЕС
В УКРАЇНІ:**

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

№ 5 (132) 2025

(01 травня - 31 травня)

Бюлетень інформаційно-аналітичних матеріалів

Додаток до журналу «Україна: події, факти, коментарі»

Ідентифікатор медіа R30-01101

Комп'ютерна верстка:

Н. Крапіва

Підп. до друку 30.05.2025.

Формат 60х90/8. Обл.-вид. арк. 5,35.

Наклад 21 пр.

Видавець і виготовлювач

Національна бібліотека України

імені В. І. Вернадського

03039, м. Київ, Голосіївський просп., 3

siaz2014@ukr.net

Свідоцтво про внесення суб'єкта

видавничої справи до Державного реєстру

видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів

видавничої продукції ДК № 7871 від 28.06.2023 р.